

International
Labour
Organization

► Brza procena zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu

2023

► Brza procena zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu¹

2023

¹ Kao što je definisano Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN iz 1999. (u daljem tekstu Kosovo).

Copyright © International Labour Organization 2023

Prvi put objavljeno 2023.

Ovo je delo otvorenog pristupa koji se distribuira pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Korisnici mogu ponovo da koriste, dele, prilagođavaju i nadograđuju originalno delo, kao što je detaljno navedeno u Licenci. MOR se mora jasno navesti kao vlasnik originalnog dela. Upotreba amblema MOR nije dozvoljena u vezi sa radom korisnika.

Atribucija – Delo mora biti navedeno na sledeći način: FUNDAMENTALS, Brza procena zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu, Geneva: Međunarodna organizacija rada, 2023.

Prevod - U slučaju prevoda ovog dela, uz atribuciju se mora dodati sledeće odricanje odgovornosti: Ovaj prevod nije kreirala Međunarodna organizacija rada (MOR) i ne bi se trebalo smatrati zvaničnim prevodom MOR. MOR nije odgovorna za sadržaj ili tačnost ovog prevoda.

Adaptacije – U slučaju adaptacije ovog dela, uz atribuciju se mora dodati sledeće odricanje odgovornosti: *Ovo je adaptacija originalnog dela Međunarodne organizacije rada (MOR). Odgovornost za stavove i mišljenja izražena u adaptaciji je isključivo na autoru ili autorima adaptacije i ne podržava ih MOR.*

Ova CC licenca se ne primenjuje na materijale koji nisu zaštićeni autorskim pravima u ovoj publikaciji. Ako je materijal pripisan trećem licu, korisnik takvog materijala je isključivo odgovoran za isplatu prava sa nosiocem prava.

Svaki spor koji nastane po ovoj licenci koji se ne može rešiti mirnim putem biće upućen na arbitražu u skladu sa Pravilima za arbitražu Komisije Ujedinjenih nacija za međunarodno trgovinsko pravo (UNCITRAL). Strane će biti vezane svakom arbitražnom odlukom donesenom kao rezultat takve arbitraže kao konačne presude u takvom sporu.

Sva pitanja o pravima i licencama treba da se upućuju Odeljenju za izdavaštvo ILO-a (prava i licenciranje), ILO Publishing Unit (Rights and Licensing), 1211 Geneva 22, Switzerland, ili na adresu: rights@ilo.org.

ISBN: 978-92-2-039950-7 (web PDF)

Takođe dostupno na albanskom: *Vlerësim i shpejtë i punës së fëmijëve në bujqësi në Kosovë*, ISBN 9789220399514 (web PDF); engleskom: *Rapid Assessment of Child Labour in Agriculture in Kosovo*, ISBN 978-92-2-039950-7 (web PDF).

Oznake koje se koriste u publikacijama MOR, a koje su u skladu sa praksom Ujedinjenih nacija, i predstavljanje materijala u njima ne podrazumevaju izražavanje bilo kakvog mišljenja od strane MOR u vezi sa pravnim statusom bilo koje zemlje, područja ili teritorije ili njene vlasti ili u vezi sa razgraničenjem njenih granica.

Odgovornost za mišljenja izražena u potpisanim člancima, studijama i drugim priložima je isključivo na njihovim autorima, a objavljivanje ne predstavlja podršku MOR mišljenja izraženih u njima.

Pozivanje na nazive firmi i komercijalnih proizvoda i procesa ne implicira njihovo odobrenje od strane MOR, a svako nespominjanje određene firme, komercijalnog proizvoda ili procesa nije znak neodobravanja.

Informacije o publikacijama i digitalnim proizvodima MOR možete naći na: www.ilo.org/publns.

Štampano u Prištini

► Sadržaj

Zahvalnice	XI
Akronimi i skraćenice	XII
Kratki pregled	XIII
Uvod	1
1. Definicije i metodologija	3
1.1 Definicije	4
1.2. Metodologija	5
1.2.1. Kvalitativne komponente metodologije	5
1.2.2 Kvantitativna komponenta metodologija	6
1.2.3 Ograničenja studije	7
2. Zloupotreba dečjeg rada na Kosovu: pravni okvir	9
2.1 Međunarodne konvencije	10
2.2 Nacionalno zakonodavstvo i politike	11
3. Obim i karakteristike zloupotrebe dečjeg rada na Kosovu: dostupni podaci	15
4. Brza procena zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi: Ključni nalazi iz kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja	19
4.1 Demografski profil ispitanika	20
4.2 Informacije o poljoprivrednim radovima u domaćinstvu	22
4.2.1 Tipovi poljoprivrednih radova i glavni izvori prihoda	22
4.2.2 Glavni izazovi u bavljenju poljoprivredom	29
4.2.3 Tipovi dobijenih grantova/finansijske podrške	32
4.2.4 Vreme provedeno na poljoprivrednim radovima	35
4.2.5 Starost i odlike pojedinaca angažovanih u poljoprivrednim/šumarskim aktivnostima, i vrste poslova koje obavljaju maloletnici	37
4.2.6 Zadaci koje deca/adolescenti obavljaju i izloženost rizicima	40
4.2.7 Rodne razlike sa aspekta poljoprivrednih radova	47
4.2.8 Naknada za rad u poljoprivredi	48
4.3 Poljoprivredne aktivnosti dece u domaćinstvu/na gazdinstvu	49
4.3.1 Demografski podaci o nasumično odabranoj deci i pohađanju škole	50
4.3.2 Poljoprivredni zadaci i broj sati rada	52
4.3.3 Pristup ključnim hranljivim materijama	58
4.3.4 Pristup zaštitnoj opremi	59
4.3.5 Povrede, zdravstveni problemi i pristup zdravstvenim ustanovama	61
4.3.6 Kućni poslovi	66

5. Promocija dečjih prava i bezbednog rada: uvidi iz intervjua sa ključnim sagovornicima	71
5.1 Zakoni i politike iz oblasti zloupotrebe dečjeg rada	72
5.2 Politike i programi za podršku zapošljavanju mladih u poljoprivredi	72
5.3 Programi i inicijative u oblasti zloupotrebe dečjeg rada i obezbeđivanje pristupa obrazovanju	73
5.4 Uloge vlade, civilnog društva i privatnog sektora na polju zaštite dečjih prava	74
6. Studije slučaja	75
6.1 Studija slučaja u regionu Đakovice	76
6.1.1 Karakteristike deteta i domaćinstva	76
6.1.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti	76
6.1.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti	77
6.2 Studija slučaja u regionu Mitrovice	77
6.2.1 Karakteristike deteta i domaćinstva	77
6.2.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti	78
6.2.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti	78
6.3 Studija slučaja u regionu Prištine/Podujeva	79
6.3.1 Karakteristike deteta i domaćinstva	79
6.3.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti	79
6.3.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti	80
7. Zaključci i preporuke	81
7.1 Zaključci	82
7.2 Preporuke	86
Literatura	87
Aneksi	89
Aneks 1. ISCO-88 i ISCO-08 kategorizacije	89
Aneks 2. Opasni oblici dečjeg rada na Kosovu	97
Aneks 3. Vodič za diskusije u fokus grupama sa decom	104
Aneks 4. Vodič za diskusije u fokus grupama sa roditeljima	106
Aneks 5. Vodič za diskusije u fokus grupama sa ključnim akterima	108
Aneks 6. Upitnik za studije slučaja	110
Aneks 7. Pitanja za diskusije u fokus grupama i intervjue sa ključnim sagovornicima	112
Aneks 8. Anketni upitnik za seoska domaćinstva	114
Aneks 9. Detaljni opis postupka uzorkovanja	123

► Figures

4.1	Starosno doba ispitanika	20
4.2	Nivo obrazovanja ispitanika	21
4.3	Sastav domaćinstva: broj dece	21
4.4	Poljoprivredna aktivnost domaćinstva, ukupno i po regionima	23
4.5	Glavni izvori prihoda, ukupno i po regionima	24
4.6	Glavni izvori prihoda, i domaćinstva sa/bez dece uzrasta 10 do 17 godina	25
4.7	Tipovi poljoprivrednih aktivnosti i glavni izvori prihoda	26
4.8	Tip poljoprivredne aktivnosti, glavni proizvod i finansijska podrška	27
4.9	Vrste proizvoda, po poljoprivrednim aktivnostima	28
4.10	Tipovi proizvoda, po prisustvu/odsustvu finansijske podrške	28
4.11	Glavni izazovi sa aspekta bavljenja poljoprivredom, ukupno i po regionima	30
4.12	Glavni izazovi sa kojima se suočavaju domaćinstva sa/bez dece uzrasta 10 do 17 godina	31
4.13	Izvori finansijske podrške	32
4.14	Finansijska podrška po vrsti poljoprivredne aktivnosti i glavnim tipovima useva/proizvoda	33
4.15	Tipovi dobijene finansijske podrške	34
4.16	Ukupna dobijena suma, ukupni uzorak	34
4.17	Ukupna dobijena suma, po tipu poljoprivrednih aktivnosti	35
4.18	Broj dana provedenih na poljoprivrednim radovima	36
4.19	Broj dana proveden na poljoprivrednim radovima po tipu gazdinstva, izvoru prihoda i dobijanju finansijske podrške	37
4.20	Broj sati rada	38
4.21	Starost i odlike pojedinaca angažovanih na poljoprivrednim radovima	38
4.22	Adolescenti i deca koji su članovi porodice i angažovani na poljoprivrednim radovima, po primarnom izvoru prihoda	39
4.23	Adolescenti i deca koji su članovi porodice i angažovani na poljoprivrednim radovima, po tipu poljoprivredne proizvodnje	40
4.24	Zadaci koje adolescenti/deca obavljaju, ukupno i po regionu	40
4.25	Vrste aktivnosti u vezi sa usevima koje obavljaju deca/adolescenti, sveukupno i po regionima	41
4.26	Vrste aktivnosti u vezi sa usevima koje obavljaju deca/adolescenti, po vrsti poljoprivredne proizvodnje	42
4.27	Angažovanje dece/adolescenata na opasnim poslovima, ukupno i po regionima	43
4.28	Angažovanje dece/adolescenata na opasnim poslovima, po tipu poljoprivredne aktivnosti	43
4.29	Bezbednosni rizici povezani sa poljoprivrednim radovima koje adolescenti/deca obavljaju, sveukupno i po regionima	44
4.30	Tipovi bezbednosnih rizika, sveukupno	45

4.31 Tipovi bezbednosnih rizika, po glavnoj aktivnosti	46
4.32 Rodne razlike sa aspekta poljoprivrednih radova, po dobijenoj finansijskoj podršci	47
4.33 Naknada za decu/adolescente angažovane na poljoprivrednim radovima, sveukupno i po regionima	49
4.34 Uzrast i pol nasumično odabrane dece	50
4.35 Angažovanje odabrane dece na poljoprivrednim radovima, po uzrastu, polu i nivou školovanja	52
4.36 Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, sveukupno i po regionima	53
4.37 Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, po uzrastu, polu i nivou školovanja	54
4.38 Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, po tipu poljoprivredne proizvodnje	54
4.39 Bezbednosni rizici za decu angažovanu u poljoprivredi, sveukupno, po polu i primarnom izvoru prihoda	55
4.40 Broj radnih dana na nedeljnom nivou, sveukupno i po regionima	56
4.41 Broj radnih dana na nedeljnom nivou, po uzrastu	57
4.42 Broj radnih dana, po polu i uzrastu	57
4.43 Vrste vode koju deca piju, sveukupno i po regionima	58
4.44 Vrste konzumiranih prehrambenih namirnica	59
4.45 Pristup zaštitnoj opremi, sveukupno, po polu i uzrastu	60
4.46 Razlozi za nekorišćenje zaštitne opreme	61
4.47 Udaljenost od najbliže zdravstvene ustanove, sveukupno i po regionima	62
4.48 Dečje povrede tokom rada u poljoprivredi, sveukupno, po polu, uzrastu i vrsti gazdinstva	63
4.49 Vrsta zadobijenih povreda	64
4.50 Uzroci zadobijenih povreda	64
4.51 Bezbednosna obuka i zaštitna oprema, sveukupno i po vrsti poljoprivredne aktivnosti	66
4.52 Angažovanje dece na kućnim poslovima, sveukupno, po uzrastu i vrsti gazdinstva	67
4.53 Vrsta kućnih poslova	68
4.54 Vrsta kućnih poslova, po polu i uzrastu	68
4.55 Broj sati provedenih u obavljanju kućnih poslova, sveukupno i po polu	69

► Tables

1.1	Kvalitativna metodologija	5
1.2	Preliminarni upitnik	7
3.1	Opasni poljoprivredni radovi koje deca obavljaju, po regionu .	17
4.1	Razlozi za izostajanje iz škole	51
7.1	Ispunjeni ciljevi istraživanja	83
A1.1	ISCO-88 i ISCO-08 vrste (tromesne šifre)	89
A1.2	ISCO-08 (četvoromesne šifre)	91
A2.1	Opasne aktivnosti za decu u poljoprivredi i šumarstvu	97
A2.2	Opasne i zabranjene aktivnosti za decu u radu sa stokom	98
A2.3	Opasne i zabranjene aktivnosti za decu koja rade u voćnjacima i vinogradima	99
A2.4	Aktivnosti koje zahtevaju posebnu pažnju poljoprivrednika tokom obrade obradive zemlje	100
A2.5	Opasne aktivnosti vezane za zaštitu biljaka	101
A2.6	Poljoprivredne aktivnosti koje deca ne smeju da obavljaju	101
A2.7	Zabranjene aktivnosti u vezi sa đubrivima	101
A2.8	Rizici u šumarstvu	102
A2.9	Zabranjene aktivnosti u organskoj proizvodnji	103
A2.10	Zabranjene aktivnosti u preradi poljoprivrednih proizvoda	103

► Zahvalnice

Ovaj izveštaj su pripremile gđa Dina Vlasaliu i gđa Nora Jusufi, IDRA Research and Consulting in Kosovo, uz koordinaciju gđe Lindite Boštrakaj iz Tima za dostojanstveni rad Regionalne kancelarije MOR u Budimpešti i g Lorenca Guarćela iz ILO FUNDAMENTALS odeljenja kancelarije MOR u Ženevi.

Ova publikacija je deo projekta „Merenje, podizanje svesti i angažovanje politika u cilju unapređenja borbe protiv zloupotrebe dečjeg rada u prinudnog rada (MAP 16)“ kao podrška specifičnog cilja održivog razvoja 8.7. Finansiranje obezbeđuje Ministarstvo rada SAD prema Sporazumu o saradnji Ne. IL - 30147-16-75-K-11. 100 odsto svih projektnih troškova finansira se iz federalnih sredstava u iznosu od 22,4 miliona USD, od kojih je 384,426 USD dodeljeno aktivnostima na Kosovu. NAPOMENA: Ovaj materijal ne odražava nužno stavove ili politiku Ministarstva rada Sjedinjenih Država, niti pominjanje brendova, komercijalnih proizvoda ili organizacija podrazumeva podršku Vlade Sjedinjenih Država.

► Akronimi i skraćenice

ARS	Anketa o radnoj snazi
ASK	Agencija za statistiku Kosova
CRC	Konvencija UN o pravima deteta
DFG	diskusija u fokus grupama
DM	domaćinstva
ISIC	Međunarodna industrijska standardna klasifikacija svih delatnosti
IKS	intervjui sa ključnim sagovornicima
KOMF	Koalicija NVO za dečju zaštitu na Kosovu
MAP 16	Merenje, podizanje svesti i angažovanje politika u cilju unapređenja borbe protiv zloupotrebe dečjeg rada u prinudnog rada
MICS	Istraživanje višestrukih pokazatelja
MOR	Međunarodna organizacija rada
MPŠRR	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja
OODR	opasni oblici dečjeg rada
SDG	Cilj održivog razvoja
SOP	standardni operativni postupak
UN	Ujedinjene nacije
UNICEF	Dečji fond Ujedinjenih nacija
ZoZD	Zakon o zaštiti dece

► Kratki pregled

Cilj ove studije je bio da proceni prisustvo i karakteristike zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu i stekne razumevanje faktora koji su doveli do njegove pojave. Studija je takođe pokušala da identifikuje uslove rada dece i njihov efekat na zdravlje i bezbednost dece. Štaviše, cilj istraživanja je bilo istraživanje barijera za obrazovanje i prilika dostupnih deci koja se bave poljoprivrednim radom, kao i predlaganje preventivnih i zaštitnih mera kroz državne politike i zakonodavstvo.

U istraživanju je korišćena mešavina primarnih i sekundarnih podataka. Primarni podaci su sadržali kvalitativnu i kvantitativnu komponentu. Kvalitativnu komponentu čini 12 razgovora u fokus grupama (DFG) organizovanih u tri kosovska regiona, kao i 11 intervjua sa ključnim sagovornicima (IKS) u kojima su učestvovali ključni akteri. Kvantitativno anketiranje je sprovedeno u 1.000 seoskih domaćinstava uz pomoć multifazne stratifikovane metodologije uzrokovanja. Sekundarni podaci su se odnosili na pregled literature sa fokusom na postojeće politike i zakone koji regulišu zloupotrebu dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu.

Nalazi ukazuju da je zloupotreba dečjeg rada prisutna u sektoru poljoprivrede, gde otprilike 40% domaćinstava angažuje adolescente uzrasta od 13 do 17 godina na poljoprivrednim radovima. U 10 posto domaćinstava ove radove obavljaju i deca uzrasta od 5 do 12 godina. Kad je uz pitanje broj sati rada, postoji veća verovatnoća da će dečaci raditi duže od devojčica u slučaju adolescenata, a starija deca češće obavljaju opasne poslove.

Prevalenca zloupotrebe dečjeg rada varira od regiona do regiona, gde u Uroševcu beležimo najveći procenat angažovanja adolescenata u poljoprivredi (88 posto). Gnjilane, Uroševac i Priština su tri regiona sa najvećim procentom domaćinstava koja angažuju decu uzrasta od 5 do 12 godina na poljoprivrednim poslovima.

Uobičajeni obrasca rada koji deca obavljaju u sektoru poljoprivrede obuhvataju uzgajanje useva (94 posto), uzgoj stoke (47 posto) i rukovanje i prskanje pesticidima (16 posto). Primarni uzroci zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi su povezani sa porodičnom dinamikom i voljnošću dece da daju svoj doprinos. Porodice u teškoj ekonomskoj situaciji češće angažuju svoju decu na potencijalno opasnim poslovima u poljoprivredi.

Postoje razlike između rodova, gde dečaci češće rade duže od devojčica. Starija deca takođe češće obavljaju opasne poslove od mlađe. Uslovi rada i okruženje utiču na zdravlje i bezbednost dece angažovane na poljoprivrednim poslovima, gde je značajan broj dece izložen potencijalno opasnim poslovima bez adekvatne bezbednosne obuke i opreme.

Barijere za obrazovane i druge prilike za decu angažovanu na poljoprivrednim radovima obuhvataju rad na porodičnom poljoprivrednom dobru, nedostatak interesovanja za pohađanje škole i zdravstvene probleme. Zaštita prava dece angažovane na poljoprivrednim radovima zahteva saradnju između državnih institucija, organizacija civilnog društva i privatnog sektora. Za delotvoran odgovor na zloupotrebu dečjeg rada i obezbeđivanje pristupa obrazovanju je neophodna primena odgovarajućih politika i propisa.

Na osnovu ključnih nalaza koji proističu iz prikupljenih primarnih podataka osmišljene su sledeće preporuke:

- Ojačavanje zakonodavstva:
 - Formulisanje i primena sveobuhvatnih zakona o zloupotrebi dečjeg rada u poljoprivredi.
 - Regulisanje lakog rada.
- Podizanje nivoa svesti:
 - Pokretanje kampanja za podizanje nivoa javne svesti o negativnim efektima zloupotrebe dečjeg rada.
 - Edukovanje roditelja, zajednica i ključnih aktera u poljoprivredi.
 - Informisanje o zakonskim posledicama i promocija značaja obrazovanja.
- Bolje prilike za obrazovanje, obuku i obuku na radu:
 - Uvođenje obuka iz veština za kojima postoji potražnja kako bi se mladi snabdeli kako tehničkim veštinama – uključujući i preduzetničke i digitalne - tako i netehničkim veštinama i obukom na radu. Rad na uklanjanju barijera obrazovanju i obuci.
 - Formulisanje alternativnih i netradicionalnih oblika obuke iz osnovnih znanja i kompetencija u cilju unapređenja njihovih veština.
 - Pružanje finansijske pomoći, pristupa kreditima i aktivnostima za generisanje prihoda.
- Unapređenje poljoprivredne produktivnosti:
 - Unapređenje poljoprivredne produktivnosti i prilika za sticanje prihoda za poljoprivrednika.
 - Manje oslanjanje na zloupotrebu dečjeg rada.
 - Pružanje obuke o savremenim poljoprivrednim tehnikama i načinima boljeg povezivanja sa tržištem.
- Poboljšanje pristupa mladim uslugama iz oblasti zapošljavanja i aktivnim programima tržišta rada u ruralnom okruženju:
 - Prilagođavanje usluga traženja posla i savetovanja nivou pripremljenosti mladih za rad i njihovim ličnim aspiracijama.
 - Povezivanje pružanja osnovnih usluga na polju zapošljavanja sa drugim intervencijama i programima tržišta rada (kao što su obuke i strategije za smanjenje siromaštva) kako bi se unapredile mogućnosti mladih za sticanje prihoda.
- Osnaživanje mehanizama za dečju zaštitu:
 - Osnaživanje mehanizama dečje zaštite u ruralnim oblastima.
 - Obuka nastavnika, zdravstvenih radnika i lidera u lokalnim zajednicama sa aspekta prepoznavanja i prijavljivanja zloupotrebe dečjeg rada.
- Praćenje i evaluacija:
 - Kreiranje robusnog sistema za praćenje i evaluaciju napretka.
 - Identifikovanje nedostataka i oblasti koje treba poboljšati u okviru politika i programa.
- Osnaživanje saradničkog pristupa:
 - Uspostavljanje saradnje između državnih institucija, građanskog društva, privatnog sektora i međunarodnih partnera.
 - Saradnja i kombinovanje resursa i stručnog znanja u cilju formulisanja jedinstvene strategije za zaštitu dečjih prava.

► Uvod

Ova brza procena zloupotrebe dečjeg rada na Kosovu je deo globalnog projekata Međunarodne organizacije rada (MOR) pod nazivom: "Merenje, podizanje svesti i angažovanje politika u cilju unapređenja borbe protiv zloupotrebe dečjeg rada u prinudnog rada (MAP 16)". Za cilj ima da podrži izgradnju i primenu kritičkog znanja potrebnog za donošenje odluka sa aspekta politika za borbu protiv zloupotrebe dečjeg rada i prinudnog rada, kao i podržavanja mera za rešavanje ovih izazova u ključnim zemljama, regionima i sektorima.

Jedna od projektnih komponenti se fokusira na unapređenje pravnog okvira, osnaživanje primene zakona, koordinisanje aktivnosti države, razvoj i unapređivanje nacionalnih akcionih planova, kao i razvoj i unapređivanje programa u odabranim zemljama, uključujući i Kosovo. U tom kontekstu, MAP'16 projekat na Kosovu od 2019. podržava sprovođenje Strategije o dečjim pravima za period 2019–2023. i prioritne intervencije za borbu protiv zloupotrebe dečjeg rada identifikovane u konsultacijama sa ključnim akterima, sa fokusom na: (i) unapređenje institucionalnog okvira za praćenje prevalence zloupotrebe dečjeg rada na centralnom i opštinskom nivou; (ii) osnaživanje uloge sistema socijalne zaštite sa aspekta prevencije i zaštite dece od zloupotrebe dečjeg rada; (iii) osnaživanje uloge obrazovnog sistema sa aspekta prevencije i zaštite dece od zloupotrebe dečjeg rada; i (iv) unapređenje sprovođenja zakona i politika iz oblasti zaštite dece od zloupotrebe dečjeg rada.

Cilj brze procene je bio dobijanje više podataka o deci angažovanoj na poljoprivrednim radovima na Kosovu putem utvrđivanja prirode, obrasca, distribucije. Dinamike i uzroka zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi. Ova brza procena će takođe omogućiti bolje razumevanje socio-ekonomskih karakteristika dece koja rade i njihovih porodica, što obuhvata i njihovo zdravlje, bezbednost, obrazovanje i prava, te će predložiti moguće opcije politika, zakone i druge mere prevencije i zaštite za borbu protiv zloupotrebe dečjeg rada u sektoru poljoprivrede na Kosovu.

U okviru istraživanja su traženi odgovori na **sledeća pitanja**:

1. Koliko je rasprostranjena zloupotreba dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu, i kako varira od regiona do regiona?
2. Koji su uobičajeni obrasci rada koji deca obavljaju u poljoprivredi, uključujući i vrste useva, broj sati rada i vrste zadataka koje obavljaju?
3. Koji su primarni uzroci zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu, uključujući i faktore u vezi siromaštva, nedostatka obrazovanja i porodične dinamike?
4. Kakve su socio-ekonomske karakteristike dece angažovane na poljoprivrednim radovima, uključujući uzrast, rod, nivo obrazovanja i prihode domaćinstva?
5. Kako uslovi rada i okruženje utiču na zdravlje i bezbednost dece angažovane na poljoprivrednim radovima na Kosovu?
6. Koje su prepreke za dalje obrazovanje i mogućnosti za decu angažovanu na poljoprivrednim radovima i kako se iste mogu iskoristiti sa aspekta prevencije zloupotrebe dečjeg rada?
7. Koja su prava dece angažovane na poljoprivrednim radovima i kako se ista mogu zaštititi i promovisati kroz državne politike i zakonodavstvo?
8. Kako se mere prevencije i zaštite, uključujući različite politike, zakone i druge intervencije, mogu primenjivati kako bi se osvetlilo pitanje zloupotrebe dečjeg rada u sektoru poljoprivrede na Kosovu?

Procena se sastoji od više međusobno povezanih komponenti koje pokrivaju sve aspekte cilja:

- Pregled postojećih međunarodnih i nacionalnih propisa iz oblasti zloupotrebe dečjeg rada.
- Analiza postojećih istraživanja zloupotrebe dečjeg rada na Kosovu, sa posebnim fokusom na zloupotrebu dečjeg rada u poljoprivredi.
- Kvantitativna anketa 1.000 seoskih domaćinstava kako bi se razumela distribucija zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi.
- Prikupljanje kvalitativnih podataka kroz 12 diskusija u fokus grupama sa decom (6), roditeljima (3), i drugim relevantnim ključnim akterima(3).
- Prikupljanje kvalitativnih podataka kroz intervju sa 11 ključnih sagovornika
- Tri detaljne studije slučaja koje analiziraju specifične faktore i različite pojavne oblike zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivrednom sektoru.

Ovaj izveštaj se sastoji od više poglavlja formulisanih na osnovu gorenavedenih komponenti metodologije. Prvo poglavlje predstavlja definicije i metodologiju procene. Drugo identifikuje primenjive norme i okvir politike usaglašen sa međunarodnim i nacionalnim standardima. Treće opisuje postojeća istraživanja o zloupotrebi dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu, a četvrto predstavlja ključne nalaze do kojih se došlo na osnovu kvalitativnih i kvantitativnih podataka, uključujući i onih dobijenih iz ankete, diskusija u fokus grupama i intervju sa ključnim sagovornicima. Peto poglavlje se fokusira na promociju i zaštitu dečjih prava uz pomoć politika i zakona, i za cilj ima da identifikuje mere prevencije i zaštite koje se mogu efikasno primeniti u borbi protiv zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu. Šesto poglavlje se bavi trima studijama slučaja dece aktivno angažovane na poljoprivrednim radovima. Poslednje poglavlje (sedmo) izvlači zaključke i daje preporuke.

Definicije i metodologija

1.1 Definicije

Izveštaj koristi sledeće definicije u analizi angažovanja dece u poljoprivredi (videti ILO 2018):

Deca angažovana u ekonomskoj aktivnosti su ona koja rade u bilo kom obliku tržišne proizvodnje i određenim vrstama netržišne proizvodnje (prvenstveno, proizvodnji dobara poput poljoprivrednih proizvoda za sopstvenu upotrebu). Ova grupa obuhvata decu angažovanu u oblicima rada kako u formalnoj, tako i neformalnoj ekonomiji, porodičnim radovima u kući i van iste, za zaradu ili profit (za gotovinu ili naknadu u naturi, sa nepunim ili punim radnim vremenom), kao i rad u kući van detetovog domaćinstva za poslodavca (plaćen ili neplaćen rad).

Ekonomska aktivnost u poljoprivrednom sektoru obuhvata, u skladu sa Međunarodnom industrijskom standardnom klasifikacijom svih ekonomskih aktivnosti (ISIC), rev. 4, uzgoj useva i životinja, lov i povezane aktivnosti iz uslužnog sektora,¹ šumarstvo i seča drveta,² i ribarstvo i akvakultura.

Deca izložena zloupotrebi dečjeg rada predstavlja užu kategoriju od dece angažovane u ekonomskoj aktivnosti i definiše se u skladu sa tri glavne međunarodne konvencije: Konvencijom MOR o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, 1973 (br. 138), Konvencijom UN o pravima deteta, 1990, Konvencijom o najgorim oblicima dečjeg rada, 1999 (br. 182) i nacionalnim propisima (koji će biti detaljnije obrađeni u nastavku teksta). Zloupotreba dečjeg rada obuhvata decu angažovanu u ekonomskoj aktivnosti koja su ispod minimalnih godina starosti za zasnivanje radnog odnosa čiji rad se klasifikuje kao najgori oblik dečjeg rada ili „opasan rad”.

Deca na opasnim poslovima su ona angažovana u aktivnosti ili zanimanju koje, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se odvijaju, mogu da naškode zdravlju, bezbednosti ili moralu dece. U skladu sa Preporukom MOR o najgorim oblicima dečjeg rada iz 1999. (br. 190) koja dopunjuje Konvenciju MOR br. 182, ovo obuhvata rad koji decu izlaže fizičkom, psihološkom ili seksualnom zlostavljanju, potom rad pod zemljom i pod vodom, na opasnim visinama i u skućenom prostoru, rad sa opasnim mašinama, opremom i alatom ili rad koji podrazumeva rukovanje teškim teretom ili prenošenje istog, rad u nezdravom okruženju u kom deca, na primer, mogu biti izložena opasnim supstancama, agensima ili procesima, ili pak temperaturama, nivoima buke ili vibracijama opasnim po njihovo zdravlje, i konačno, rad u posebno teškim uslovima što obuhvata dugo radno vreme, noćni rad ili rad gde je dete neopravdano zatvoreno u prostorijama poslodavca.

Deca koja obavljaju kućne poslove je definicija koja se odnosi na pružanje kućnih ili ličnih usluga za potrebe sopstvenog domaćinstva. U kućne poslove spadaju čišćenje, uređivanje i održavanje stambenog prostora domaćinstva, što obuhvata i sitne popravke koje obično obavljaju stanari ili vlasnici, čišćenje, servisiranje i popravku kućne nepotrošene robe, uključujući i vozila za sopstvene potrebe, pripremu i serviranje obroka, vaspitanje, obuku i edukovanje dece, negu bolesnih, nemoćnih ili starih, kao i prevoz članova domaćinstva ili njihovih dobara.

Opasne neplaćene kućne usluge koje deca pružaju su one koje se obavljaju unutar detetovog sopstvenog domaćinstva pod okolnostima koje se poklapaju sa zadacima koji se obavljaju tokom dužih perioda, u nezdravom okruženju, sa nebezbednom opremom ili teškim teretima, ili na opasnim lokacijama.

¹ Uključujući uzgoj jednogodišnjih i višegodišnjih useva, razmnožavanje biljaka, ugoj životinja, mešovita poljoprivredna proizvodnja, pomoćne poljoprivredne aktivnosti i obrada useva posle žetve, kao i lov, zamkarenje i s njima povezane usluge.

² Uključujući uzgajanje šuma i druge šumarske aktivnosti; seču; prikupljanje nedrvnih šumskih proizvoda i pomoćne usluge u oblasti šumarstva.

1.2. Metodologija

Istraživanje je koristilo kombinaciju primarnih i sekundarnih istraživanja za svrhe ovog izveštaja. Prvo je, uz pomoć sekundarnog istraživanja, sprovedena analiza postojećih politika i zakona u oblasti zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu.

Drugo, primarno istraživanje se sastojalo od kako kvantitativne, tako i kvalitativne komponente. Kvalitativni aspekt se fokusirao na perspektivu i emocije ispitanika, dok je kvantitativni obezbedio numeričke podatke o broju dece angažovane na različitim poljoprivrednim radovima i omogućio preciznije razvrstavanje podataka na osnovu demografskih podataka.

1.2.1. Kvalitativne komponente metodologije

Kod kvalitativne komponente, izveštaj je primenio ciljano uzorkovanje kao i uzorkovanje metodom grudve, koristeći domaćinstva koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe ili prodaju kako bi izabrali učesnike i diskusijama u fokus grupama U okviru procesa identifikacije, terenski istraživači su kontaktirali poljoprivrednike, neformalne radnike, ključne sagovornike i pripadnike lokalne zajednice u specifičnim oblastima kako bi locirali domaćinstva koja angažuju decu na poljoprivrednim radovima. Pored toga, podaci su prikupljeni i kroz intervjue sa ključnim sagovornicima upotrebom ciljanog uzorkovanja, gde su ključni akteri u oblasti poljoprivrede pozvani na intervjue. Shodno tome, kvalitativni deo studije se sastoji od elemenata datih u tabeli 1.1.

►Tabela 1.1. Kvalitativna metodologija

Qualitative component	Details
12 diskusija u fokus grupama u tri Kosovska regiona sa 8-12 učesnika: 1. Đakovica: Rogovo, Crmljane, Novoselo 2. Kosovska Mitrovica: Košutovo i Rašane 3. Priština: Podujevo – Štedim, Lapaštica, Lug, Surkiš, Donja Lauša	- Organizovane su dve fokus grupe po regionu sa decom uzrasta 10 do 14 godina i 15do 18 godina, ukupno šest fokus grupa. - Organizovane po regionima sa roditeljima u datom regionu, sveukupno tri fokus grupe region. - Organizovana je jedna fokus grupa po regionu sa drugim ključnim akterima u datom regionu, sveukupno tri fokus grupe.
11 Intervjui sa ključnim sagovornicima	- Četiri intervjua sa predstavnicima Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja. - Jedan intervju sa predstavnicima Agencije šumarstva. - Jedan intervju sa predstavnikom Save the Children in Kosovo. - Jedan intervju sa predstavnikom Inspektorata za rad. - Jedan intervju sa predstavnikom Ministarstva za rad, finansije i transfere. - Jedan intervju sa predstavnikom Ministarstva prosvete, nauke, tehnologije i inovacija - Jedan intervju sa pravnikom koji je angažovan kao nezavisni konsultant za pitanja dečje zaštite. - Jedan intervju sa predstavnikom Koalicije NVOa za dečju zaštitu na Kosovu (KOMF).
Tri studije slučaja dece angažovane na poljoprivrednim radovima	- Studija slučaja iz Đakovice - Studija slučaja iz Kosovske Mitrovice - Studija slučaja iz Prištine/Podujeva

1.2.2 Kvantitativna komponenta metodologija

U okviru ove studije je sprovedeno anketiranje 1000 seoskih domaćinstava na Kosovu, sa fokusom na ruralnu populaciju koja čini 60% ukupnog stanovništva po podacima iz popisa iz 2011. godine, što otprilike iznosi 1.025.123 od ukupno 1.708.538 lica. Metodologija se namerno fokusirala na ruralne oblasti pošto se u tim oblastima i odvijaju poljoprivredni radovi, Ruralna oblast se definiše kao „neurbanizovano geografsko područje, definisano na nivou naselja, koje se odlikuje manjom gustinom naseljenosti i gde je tipično veliki deo zemlje namenjen poljoprivredi u poređenju sa okolnim područjima.“ (MPŠRR 2022a).

Cilj ankete je bilo prikupljanje informacija o zloupotrebi dečjeg rada u poljoprivredi gde su primarna ciljna grupa bili odrasli građani (18+) koji žive u ovim oblastima. Za sprovođenje ankete je korišćena multifazna metodologija klasternog uzorkovanja sa stratifikacijom. Proces se odvijao u tri ključne faze.

- U prvoj fazi, odabrane su primarne jedinice uzorkovanja na osnovu popisnih područja (PP) definisanih po glasačkim centrima. Ova popisna područja su služila kao geografski klasteri za distribuciju našeg uzorka. Broj popisnih područja u svakom regionu je bio proporcionalan broju domaćinstava u tom regionu i smatran ukupnom veličinom uzorka od 100 popisnih područja. PP su nasumično odabirana sa nacionalne liste dok u svakom regionu nije dostignut dovoljan broj. IDRA je nabavila mape odabranih PP pre sprovođenja ankete. Ukupno je bilo 100 PP gde je u svakoj oblasti sprovedeno 10 anketa domaćinstava. Tačnije, bile su 23 PP u Prištini, 17 PP u Đakovici, 14 PP u Prizrenu, 14 PP u Mitrovici, 11 PP u Peći, 11 PP u Uroševcu i 10 PP u Gnjilanu.
- U drugoj fazi, fokus je bio na odabiru domaćinstava unutar izabranih PP. Identifikovano je početno tačka u svakoj PP, dodati nasumična razdaljina i pravac i obučeni popisivači data adekvatna uputstva. Locirana je početna tačka, praćena data ruta a domaćinstva odabrana putem sistematskog procesa koji je podrazumevao kucanje na vrata.
- U trećoj fazi su odabirani ispitanici u domaćinstvu gde je za intervju izabrana osoba koja je poslednja proslavila rođendan.

Metodologija je kombinovala uzorkovanje verovatnoće sa strategijama nasumične rute, što je obezbedilo reprezentativnosti i ekonomičnost. Osmišljena je u skladu sa međunarodnim standardima istraživanja i za cilj je imala dobijanje uvida u zloupotrebu dečjeg rada u kosovskom poljoprivrednom sektoru.

Domaćinstva su potom procenjena na osnovu vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem ili iznajmljivanja istog, kao i svog učešća u poljoprivrednim radovima. U skladu sa time, ukoliko bi članovi domaćinstva naveli da ne poseduju niti iznajmljuju poljoprivredno zemljište niti učestvuju u poljoprivrednim radovima, u istom anketi nije sprovedena. Ovako strog odabir je obezbedio da istraživanje bude fokusirano na relevantne podatke u vezi sa praksama u poljoprivredi. Tačnije preliminarne pitanja su formulisana onako kako je prikazano u tabeli 1.2.

► **Tabela 1.2. Preliminarni upitnik**

S1: Da li vaše domaćinstvo trenutno poseduje ili iznajmljuje neko zemljište za potrebe poljoprivrednih radova/uzgoja stoke?
Da
Ne
S2: Da li ste vi ili iko u vašem domaćinstvu učestvovali u bilo kakvim poljoprivrednim radovima kao što su setva, žetva ili uzgoj stoke tokom prošle godine?
Da
Ne

Anketa se sastojala od sledećih modula:

- Preliminarni upitnik da bi se utvrdilo da li se anketa obustavlja/nastavlja.
- Modul D koji sadrži demografske podatke ispitanika.
- Modul A koji se odnosi na poljoprivredne radove u domaćinstvu.
- Modul B koji sadrži specifična pitanja koja se odnose na angažovanje jednog nasumično odabranog deteta na poljoprivrednim radovima u domaćinstvu i/ili poljoprivrednom dobru.

Ovakav metodološki pristup je obezbedio moguću triangulaciju podataka dobijenih iz analize literature, anketa, intervjua i diskusija u fokus grupama kako bi se steklo sveobuhvatno i kompletno razumevanje stanja stvari.

1.2.3 Ograničenja studije

Studija poseduje određena ograničenja koja treba pomenuti. Prvo, kvalitativna analiza je sprovedena u samo tri od sedam kosovskih regiona, tako da preostali nisu obuhvaćeni.

Drugo, sa aspekta kvantitativnog dela, metod „poslednjeg rođendana“ korišćen za anketu je uveo nasumičnost ali ima i svojih ograničenja. Na primer, izabrani ispitanici možda nisu znali odgovore na sva postavljena pitanja i možda je glava domaćinstva potencijalno posedovala više informacija ali nije bila ispitanik.

Treće, tačnost odgovora je predstavljala eksterni faktor van kontrole istraživača, koji su se oslanjali na iskrenost ispitanika i njihovu sposobnost da se sete tačnih informacija. Neki ispitanici su možda dali netačne ili pristrasne odgovore što je moglo dovesti do propusta da se identifikuju sve pojave zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi.

Zloupotreba dečjeg rada na Kosovu: pravni okvir

2.1 Međunarodne konvencije

Tri glavne međunarodne konvencije – Konvencija UN o pravima deteta, i Konvencije MOR br. 138 i 182 – zajedno određuju okvire zloupotrebe dečjeg rada i daju pravni osnov za borbu protiv istog. Konvencija MOR o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa (br. 138), koja je usvojena 1973. godine se primenjuje na svu decu koja rade bez obzira da li za zaradu ili svoje potrebe/potrebe svoje porodice. Ona državama nameće obavezu da odrede minimalne godine starosti i zabrane rad ispod te granice. Za minimalni uzrast se obično uzima 15 godina, mada je zemljama u razvoju omogućena izvesna fleksibilnost te se za minimalne godine starosti za radno angažovanje ili zasnivanje radnog odnosa može odrediti i 14 godina. Međutim, deca od 12 i 13 godina su izuzeta od ovih odredbi ako su angažovana u „lakom radu“, koji se definiše kao rad koji ne šteti njihovom zdravlju ili razvoju i ne ometa njihovo školovanje, pohađanje stručne obuke ili sposobnost da imaju korist od obrazovanja (član 7). Deca od 15 do 17 godina starosti obično mogu da rade, ali ih nije dozvoljeno angažovati na „opasnim poslovima“ usled prirode rada, uslova rada ili dugog radnog vremena. **Preporuka o minimalnom uzrastu iz 1973 (br. 146)** dopunjava Konvenciju 138 i potcrtava da bi ove državne politike trebalo da omoguće „smanjenje siromaštva i promovisanje dostojanstvenog rada za odrasle tako da roditelji ne moraju da pribegnu zloupotrebi dečjeg rada; besplatno i obavezno obrazovanje i pružanje stručne obuke; proširenje socijalne zaštite i sistema registrowanja novorođenih; kao i adekvatne mehanizme za zaštitu dece i adolescenata koji rade“ (ILO, n.d.).

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta koja je stupila na snagu 02.09.1990. predstavlja pravno obavezujući međunarodni sporazum koji države potpisnice obavezuje da prepoznaju i zaštite pravo svakog deteta da bude zaštićeno od ekonomske eksploatacije i angažovanja na radu koji može predstavljati rizik po njegovo obrazovanje, zdravlje ili ukupni razvoj, bilo fizički, mentalni, duhovni, moralni ili socijalni (član 32). Dodatno nalaže da potpisnice moraju da uspostave pravne, upravne, socijalne i obrazovne mere koje će obezbediti primenu ovog propisa. Te mere podrazumevaju određivanje minimalne starosti za zasnivanje radnog odnosa, regulisanje sati i uslova rada i primenu adekvatnih kaznenih mera ili sankcija (član 32). U širem smislu, član 36 države potpisnice poziva da zaštite decu od svih oblika eksploatacije koji bi mogli da ugroze bilo koji aspekt njihove dobrobiti.

Štaviše, **Deklaracija MOR o temeljnim principima i pravima na radu** usvojena 1998. a potom revidirana 2022. godine predstavlja obavezu koju su vlade i organizacije poslodavaca i radnika preuzele – da poštuju osnovne ljudske vrednosti. Ona predviđa „slobodu udruživanja i delotvorno priznavanje prava na kolektivno pregovaranje, ukidanje svih oblika prisilnog ili prinudnog rada, delotvorno ukidanje zloupotrebe dečjeg rada, ukidanje diskriminacije u odnosu na zapošljavanje i zanimanje i bezbedno i zdravo radno okruženje“.

Na kraju **Konvencija MOR o najgorim oblicima dečjeg rada iz 1999. (br. 182)** nalaže da države koje su je ratifikovale moraju pravovremeno i delotvorno da primene mere za zabranu i iskorenjivanje najgorih oblika dečjeg rada. Ona ne sadrži odredbe o fleksibilnosti i ne pravi razliku između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Konvencija se primenjuje na svu decu, kako devojčice, tako i dečake, ispod 18 godina starosti. Najekstremniji oblici dečjeg rada, kako su definisani članom 3, obuhvataju:

- a. sve oblike ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su prodaja i krijumčarenje dece, dužničko ropstvo i kmetstvo i prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili obavezno regrutovanje dece za učešće u oružanim sukobima
- b. korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta radi prostitucije, proizvodnje pornografije ili za pornografske predstave,
- c. korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta za nedozvoljene aktivnosti, naročito za proizvodnju i krijumčarenje droge onako kako su definisane relevantnim međunarodnim ugovorima,
- d. rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece.

2.2 Nacionalno zakonodavstvo i politike

Kosovo je usvojilo nekoliko zakona za zaštitu dečjih prava i regulisanje zloupotrebe dečjeg rada, uključujući i Zakon o radu, Krivični zakonik, Zakon o zaštiti deteta i niz strategija i akcionih planova koji se eksplicitno odnose na zaštitu deteta ili obezbeđivanje zaštite od zloupotrebe dečjeg rada u strategijama i programima razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Prvo, **Krivični zakonik** u članu 243 predviđa novčanu kaznu i kaznu zatvora u trajanju od jedne do pet godina za roditelja, usvojioca, staratelja ili drugo lice koje vrši roditeljska ovlašćenja nad detetom i koje prinuđuje dete na preteran rad ili obavljanje posla koji nije prikladan uzrastu deteta (Republika Kosovo 2019a). Isti zakonik zabranjuje trgovinu decom (članovi 165 i 166), komercijalnu seksualnu eksploataciju dece (članovi 232 i 234), i upotrebu dece u nezakonitim radnjama (članovi 267–273).

Zakon o radu u članu 7 precizira da deca ispod 15 godina starosti ne mogu da zasnuju radni odnos. Međutim, ona starosti od 15 do 18 godina se mogu baviti lakim radom koji ne ugrožava njihovo zdravlje (Republika Kosovo 2014.). Zakon takođe određuje 18 godina kao minimalni uzrast za angažovanje na opasnim poslovima.

Zakon o zaštiti deteta (ZZD) za cilj ima sprečavanje svih oblika zloupotrebe, eksploatacije ili drugih oblika koji ugrožavaju život, bezbednost, zdravlje, obrazovanje, obuku i razvoj deteta. Glava 6 se posebno bavi zaštitom dece od ekonomske eksploatacije i zabranjuje zapošljavanje dece na aktivnostima koje ugrožavaju bezbednost, zdravlje, moral i psihosocijalni razvoj deteta i ovlašćuje Inspektorat rada kao nadležnu instituciju za praćenje zapošljavanja deteta kako bi se garantovali ljubaznost, sigurnost i uslovi rada (Republika Kosovo 2019b).

U skladu sa Zakonom o zaštiti deteta, a uz podršku Projekta MAP 16 MOR-a, razvijeni su Standardni operativni postupak (SOP) za decu angažovanu na opasnim oblicima dečjeg rada i Vodič za implementaciju SOP-a. u cilju zaštite, kao i pravovremene i odgovarajuće identifikacije ugrožene dece Kosovara ili stranaca ili lica bez državljanstva, od svih oblika zloupotrebe dečjeg rada i eksploatacije, bez obzira da li su u vezi sa organizovanim kriminalom ili ne (Republika Kosovo, Ministarstvo finansija, rada i transfera, n.d.). U skladu sa članom 5. Konvencije MOR br. 182, SOP definiše i pojašnjava uloge i operative procedure institucija za prevenciju, identifikaciju, prikupljanje podataka, upućivanje i lečenje dece angažovana na opasnim oblicima dečjeg rada (OODR)

Zakon o zaštiti deteta takođe nalaže usvajanje podzakonskog akta koji reguliše sprečavanje i zabranu opasnog dečjeg rada. U ovom pogledu je trenutno u toku ažuriranje **Administrativnog Uputstva VRK br. 05/2013 za sprečavanje i zabranu opasnih oblika dečjeg rada (OODR)** na Kosovu, takođe uz podršku projekta MAP 16. prva verzija Liste OODR na Kosovu je pripremljena uz podršku MOR u periodu od 2005. do 2007. godine (na osnovu Zakona o radu) i stupila je na snagu kao Administrativno Uputstvo br. 17/2008 za sprečavanje i eliminisanje najopasnijih poslova za decu na Kosovu. Obuhvatala je: (a) opasne sektore i (b) opšte opasne aktivnosti čija zabrana predstavlja prioritet. AU 17/2008 je 2013. godine zamenjeno Administrativnim Uputstvom VRK br. 05/2013 koje je ažuriralo listu opasnih aktivnosti.

Opšte opasne aktivnosti (primenjive na sve sektore) obuhvataju:

- ▶ noćni rad (između 20:00 i 6:00).
- ▶ dizanje i povremeno nošenje tereta preko 15 kg (m) i preko 10 kg (ž)
- ▶ dizanje i trajno nošenje tereta preko 10 kg (m) i preko 5 kg (ž)
- ▶ rad u dubini, ispod površine zemlje, pod vodom i zatvorenim mestima
- ▶ rad na visini preko 2 metra.
- ▶ Rad koji može da ima štetne posledice po zdravlje deteta usled izloženosti izuzetno visokim ili niskim temperaturama, ili pak buci ili vibracijama.
- ▶ Izlaganje biološkim, hemijskim i toksičnim supstancama i izlaganje radioaktivnom zračenju.

Zabranjeni sektori, uključujući i specifične opasne aktivnosti u svakom sektoru, opisani su u nastavku teksta:

- Poljoprivreda, što obuhvata poslove kao što su navodnjavanje, upravljanje poljoprivrednim mašinama, rad sa pesticidima, žetva i vršidba, kao i fizički naporan rad u polju i kopanje rupa za pošumljavanje i seča drveća. Pored toga, rad u klanici, mesno-prerađivačkoj industriji, lov, sakupljanje šumskih plodova, berba voća, rad u staklenicima i pčelarstvo su takođe zabranjeni.
- Rad na ulici, što obuhvata utovar robe, pranje šoferšajbni, prevoz robe kolicima, prosjačenje i prodaja robe poput duvana je još jedna opasna oblast za decu.
- Građevinarstvo, što obuhvata iskopavanje tla, prenos teških tereta, prosejavanje peska i cementa, rad na skelama i obradu metala.
- Eksploatacija prirodnih resursa putem površinskog iskopavanja uglja, peska i kamena, kao i kopanje i eksploatacija istih.
- Rad na deponiji, što obuhvata pretragu i prikupljanje otpada na deponiji ili iz kontejnera, kao i prenos prikupljenog materijala na duge razdaljine.

Na osnovu Liste OODR Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR) je uz podršku projekta MAP16 Međunarodne organizacije rada objavilo „Opasni rad dece u poljoprivredi i šumarstvu: Vodič za opštinske savetnike o poljoprivredi i ruralnom razvoju“ (MPŠRR 2022b). Između ostalog Vodič daje kratki pregled opasnih poslova koje deca ne treba da obavljaju, rizika povezanih sa njima i njihov potencijalni efekat na zdravlje i razvoja deteta sa aspekta svake poljoprivredne aktivnosti. Štaviše, Zakon o šumama sadrži specifičnu klauzulu o zabrani opasnih poslova za decu ispod 18 godina u sektoru šumarstva (član 52, tačka 5) (Re 2013).

Uzimajući u obzir gorenavedeno jedini element povezan sa zloupotrebom dečjeg rada koji nije regulisan pravnim okvirom na Kosovu su opšti uslovi za obavljanje lakog rada za decu ispod minimalnog uzrasta za zapošljavanje, što ograničava mogućnost korišćenja potencijala mladih i obezbeđuje da ukoliko budu radno angažovana, to bude bezbedni i laki rad koji ne predstavlja rizik po njihov razvoj.

Po pitanju politika dečje zaštite, **Strategija o pravima deteta (2019–2023)** se fokusira na zaštitu prava dece, što obuhvata i mere prevencije, zaštite i reintegracije dece koja su angažovana na opasnim oblicima dečjeg rada kao što su rad na ulici ili podzemno iskopavanje rude (Republika Kosovo 2019c). Pod strateškim ciljem 5: „Unapređenje zdravlja, zaštite i dobrobiti deteta kako bi ostvarilo svoj pun potencijal“, a specifični cilj 5.1 se izričito fokusira na prevenciju, zaštitu i reintegraciju dece angažovane na opasnim oblicima dečjeg rada. Aktivnosti predviđene Akcionim planom za implementaciju strategije za period su uglavnom bile sprovedene, uglavnom uz podršku MAP16 projekta Međunarodne organizacije rada.

Po pitanju poljoprivrednih politika, Kosovo je nedavno usvojilo **Strategiju za poljoprivredu i ruralni razvoj za period 2022–2028.**, koja daje sveobuhvatni plan za rešavanje brojnih izazova u poljoprivrednom i seoskom sektoru. Naročito je bitan strateški cilj 3, koji za cilj ima promociju zapošljavanja, socijalne inkluzije i lokalnog razvoja u seoskim područjima, uključujući i održiv razvoj šumarstva. Strategija kombinuje mehanizme podrške, infrastrukturne projekte i institucionalne reforme u skladu sa obavezama na polju zaštite životne sredine i borbe protiv klimatskih promena. Godišnji programi MPŠRR za direktna plaćanja poljoprivrednicima, kao i za subvencije, proističu iz ove strategije i od 2022. godine ovi programi eksplicitno navode da direktne isplate treba da budu izvršene u skladu sa direktivama koje proističu iz Zakona o radu, zakona o zaštiti deteta i Administrativnog uputstva o oblicima opasnog rada za decu. navodi da bi direktne isplate trebalo da budu u skladu sa navedenim zabranama koje garantuju zaštitu dece od opasnih oblika rada u poljoprivredi. Međutim, strategija ne promoviše zapošljavanje mladih (ispod 18 godina) u seoskim područjima.

Strateški plan za savetodavni sistem za poljoprivredu i ruralni razvoj za period 2023–2027 je takođe nedavno usvojen, nakon što se prepoznala potreba za uvođenjem posebnog modula o opasnom radu za decu u poljoprivredi i šumarstvu u kurikulum obuke za poljoprivrednike. Ovaj modul će obezbediti da sveobuhvatna obuka o opasnom radu dece u poljoprivredi i šumarstvu bude pružen poljoprivrednicima kao standardna komponenta njihovog sveukupnog programa obuke.

Međutim, i dalje je vidan manjak neformalnih obrazovnih programa i promocije zapošljavanja. Pravni okvir ne sadrži odredbe o zajedničkim inicijativama škola, poljoprivrednika i inspekcije rada na polju pružanja programa. Takvi programi bi bili namenjeni poljoprivrednicima i deci i za cilj imali podizanje nivoa svesti u porodicama o opasnom radu, kao i promovisanje lakog rada. Istovremeno, ove inicijative bi funkcionisale i kao mehanizam praćenja i promovisale saradnju između različitih institucija.

**Obim i karakteristike
zloupotrebe dečjeg
rada na Kosovu:
dostupni podaci**

Zloupotreba dečjeg rada je i dalje zabrinjavajući i rasprostranjen fenomen na Kosovu, kao i širom sveta. Čak i na globalnom nivou, poljoprivreda ostaje sektor u kojem je dečiji rad najizraženiji, sa preko 70 posto dece koja rade ili 112 miliona dece širom sveta (MOR i UNICEF 2021).

Iako trenutno ne postoje javno dostupni podaci o dečjem radu među onima od 15 godina i mlađim, nalazi iz Ankete o radnoj snazi na Kosovu iz 2022. pokazuju da je 5 procenata mladih uzrasta od 15 do 19 godina aktivno zaposleno. Dalja analiza razvrstana po polu otkriva da je 7 procenata mladića ove starosne grupe zaposleno, dok je manji procenat (2,8 procenata) mladih žena u istoj starosnoj grupi zaposlen (Republika Kosovo, KAS 2022).

Prema poslednjim podacima o dečijem radu na Kosovu, 5 procenata dece uzrasta od 5 do 17 godina bilo je uključeno u dečiji rad (Republika Kosovo, ASK, i UNICEF 2020 – MICS 2020).³

Ako podaci uzmu u obzir i izloženost opasnim radnim uslovima dece u ekonomskim i kućnim aktivnostima (još jedan indikator koji koristi istraživanje MICS – MICS6), prevalenca dečijeg rada je 9,3 posto dece uzrasta od 5 do 17 godina (34.467). Najčešći rizici kojima su deca izložena su ekstremne temperature, vlažnost, prašina i gasovi.

Nedavna analiza podataka MICS o dečijem radu na Kosovu koju je sprovedla MOR (ILO 2022) otkrila je da tipičan scenario deteta angažovanog na dečijem radu na Kosovu prikazuje dečaka od 12 do 14 godina iz redova najsiromašnijih domaćinstava koja žive u ruralnim područjima, oblasti Uroševca ili Gnjilana. Nasuprot tome, u zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana, uobičajeni profil dečijeg rada uključuje dečaka od 5 do 11 godina iz drugog najsiromašnijeg ruralnog domaćinstva. Posebno, oko 96 procenata dece uzrasta od 5 do 14 godina i 92 procenta dece uzrasta od 15 do 17 godina pohađa školu na Kosovu. Samo 1 posto dece uzrasta od 5 do 14 godina i 2 procenta dece uzrasta od 15 do 17 godina isključivo je zaposleno u ekonomskim delatnostima.

Međutim, situacija se drastično pogoršava za romsku, aškalijsku i egipćansku decu, gde oko 23 posto dece uzrasta od 5 do 14 godina i 57 posto onih uzrasta od 15 do 17 godina nije upisano u školu. Većina ove druge grupe takođe nije angažovana na poslu. Deca u domaćinstvima koja spadaju u kvintil najnižeg indeksa bogatstva pokazuju veću tendenciju dečijeg rada u poređenju sa svojim kolegama, iako je veza između materijalne uskraćenosti i dečijeg rada manje jasna. Nasuprot tome, u slučaju dece iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, odnos između bogatstva domaćinstva, materijalne uskraćenosti i dečijeg rada je složeniji. Što se tiče intenziteta rada, deca uključena u dečiji rad na Kosovu u proseku rade 10,3 sata nedeljno. Nasuprot tome, deca Roma, Aškalija i Egipćana premašuju nacionalni prosek skoro duplo, trošeći 18,6 sati nedeljno na posao. Kako deca rastu, intenzitet i trajanje dečijeg rada, kao i učešće u kućnim poslovima, imaju tendenciju da se povećavaju. Primetno je da su devojčice znatno više uključene u kućne poslove nego dečaci, a njihova uključenost obuhvata duže sate.

Nalazi takođe svedoče o štetnom uticaju zloupotrebe dečijeg rada na obrazovni napredak dece, kao i o povezanosti iste sa smanjenjem verovatnoće posedovanja osnovnih veština čitanja i računanja (po 6,7 posto za svaku).

Nalazi iz MICS podataka o dečijem radu potvrđuju anegdoteske podatke iz serije direktnih sastanaka sa poljoprivrednicima (korisnicima subvencija i grantova MPŠRR), koje je 2012. godine realizovao Odsek za ljudska prava i zaštitu od diskriminacije MPŠRR.⁴ Uključivanje dece u poljoprivredne radove, uključujući i opasne, počinje uglavnom od 11. do 12. godine.⁵ Ove aktivnosti obuhvataju uglavnom dečake, sa izuzetkom sadnje i berbe voća i povrća, sakupljanja i košenja trave i delimično prskanja pesticida, gde se angažuju i devojčice.

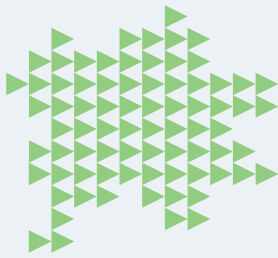
Tabela 2.1 daje pregled opasnih aktivnosti u sektoru poljoprivrede i šumarstva u kojima su deca na- gažovana, po regionima.

3 U skladu sa 20. ICLS rezolucijom i indikatorom SDG 8.7.1, dečiji rad se definiše kao deca uključena u ekonomske aktivnosti ili kućne poslove iznad starosnog praga, tj. uzrast od 5 do 11 godina koji rade 1 sat ili više nedeljno, uzrast 12-14 godina koji radi 14 ili više sati nedeljno, uzrast 15-17 godina koji radi 43 ili više sati nedeljno, uzrast 5-14 godina obavlja kućne poslove 21 ili više sati nedeljno. Dok koncept dečijeg rada uključuje izloženost opasnim radnim uslovima, sadašnja definicija, koja se takođe koristi za izveštavanje o ciljevima održivog razvoja (SDG), ne uključuje decu koja rade u opasnim uslovima.

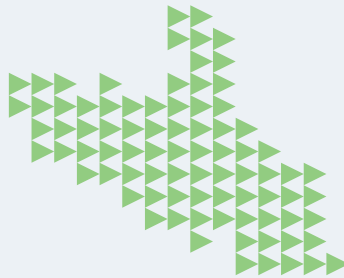
4 Sastanci su organizovani u saradnji sa Odeljenjem za savetodavne usluge i regionalnim kancelarijama MPŠRR, uz tehničku i finansijsku podršku MOR.

5 The total number of participants in these consultations was 159, of which: 103 farmers (21 in the region of Pejë, 17 in the region of Gjilan, 19 in the region of Prizren, 28 in the region of Mitrovicë, 9 in the region of Ferizaj and 9 in the region of Prishtinë), 39 representatives of the Municipal Departments of Agriculture (4 in the region of Pejë, 8 in the region of Gjilan, 4 in the region of Prizren, 10 in the region of Ferizaj and 13 in the region of Prishtinë), 17 representatives of the Regional Offices of MAFRD (3 in the region of Pejë, 4 in the region of Gjilan, 3 in the region of Prizren, 2 in the region of Mitrovicë, 3 in the region of Ferizaj and 2 in the region of Prishtinë).

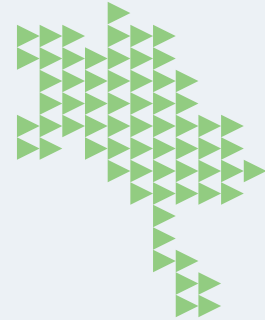
►Table 2.1. Opasni poljoprivredni radovi koje deca obavljaju, po regionu

Priština

- Rad na žetvi
- Rad sa pesticidima
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom (rotaciona kosilica, motokultivator, traktor i kosačice)
- Berba šumskih plodova
- Istovar semena (podizanje teških tegova)
- Punjenje i transport vodenih rezervoara (mehanički duž reka i jezera) na velike udaljenosti
- Čišćenje štala

Peć

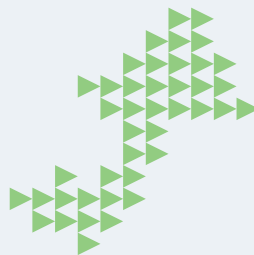
- Radi sa pesticidima
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom
- Rad na žetvi
- Sečenje i obrada drveta
- Berba šumskih plodova
- Berba i pakovanje voća i povrća na duže vremenske periode

Gnjilane

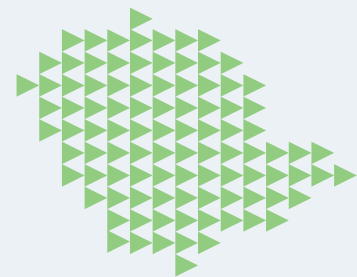
- Rad sa pesticidima
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom
- Rad na žetvi
- Čišćenje bilja i branje povrća u plastenicima
- Berba i pakovanje voća i povrća na duže vremenske periode
- Ispaša stoke na neprikladnim terenima
- Čišćenje štala

Uroševac

- Napasanje stoke;
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom;
- Rad sa pesticidima
- Žetva – vršidba
- Sečenje i obrada drveta

K. Mitrovica

- Radi sa pesticidima
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom
- Žetveno-vršački poslovi
- Seča drveća
- Napasanje stoke na nezgodnom terenu
- Čišćenje štale
- Čišćenje korova i branje povrća u plastenicima
- Berba šumskih plodova bez brige odraslih

Prizren

- Rad sa pesticidima
- Rad sa poljoprivrednom mehanizacijom
- Rad na žetvi
- Seča drveća
- Napasanje stoke na nezgodnom terenu
- Čišćenje štala
- Berba i pakovanje voća i povrća na duže vremenske periode
- Prevrtanje i sakupljanje trave

Isti izveštaj MPŠRR (2022b) ukazuje na neke regionalne specifičnosti u vezi sa angažovanjem dece u opasnim poljoprivrednim radovima, i to sledeće:

- U regionu Peći deca se uglavnom bave šumarstvom (seča, transport) kao i korišćenjem poljoprivrednih mašina.
- Region Prizrena karakteriše angažovanje dece u vinogradima i plastenicima, u upotrebi hemikalija (pesticidi i herbicidi), nošenje teških tereta (naročito u periodu žetve-vršenja), kao i korišćenje poljoprivrednih mašina.
- U regionu Prištine, zbog nedostatka vode za piće, deca su ugrožena prilikom punjenja rezervoara vode za porodične i životinjske potrebe.
- U opštinama koje se graniče sa susednim zemljama deca se koriste i za šverc životinja.

Poljoprivrednici navode više razloga za angažovanje dece na opasnim poslovima, među kojima su nedostatak svesti o opasnostima i posledicama takvih aktivnosti, teški ekonomski uslovi porodice, nedostatak poljoprivredne mehanizacije koja bi zamenila dečiji rad, porodičnu prirodu poljoprivrednih delatnosti i nedostatak programi neformalnog obrazovanja, sportske i rekreativne aktivnosti za angažovanje dece van škole. Parcelacija zemljišta i neorganizovanost poljoprivrednika na nivou sela ili šire, kao i nedostatak nadzora nad uslovima rada i profilima radnika, drugi su faktori koji doprinose uključivanju dece u opasne poljoprivredne poslove (Republika Kosovo, MPŠRR 2022b).

Uprkos rasprostranjenosti dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu, ne postoji uspostavljen mehanizam za prikupljanje i analizu podataka o nesrećama na radu i profesionalnim bolestima, kako za odrasle tako i za decu (ILO 2021). Opšta mera implementacije (OMI) Konvencije UN o pravima deteta, u okviru mere 4, izrazito se zalaže za korišćenje različitih metodologija i kvalitativnih i kvantitativnih podataka. Ove metodologije mogu podrazumevati direktan angažman sa decom kroz strukturisane intervjue kako bi se izvukla njihova gledišta i uvidi. Ipak, imperativ je naglasiti da se proces ne bi trebao završiti pukim prikupljanjem podataka; umesto toga, trebalo bi da postoji rigorozna evaluacija prikupljenih informacija i podaci bi trebalo da budu objavljeni, sa rezultujućim nalazima koji služe kao značajan pokretač u oblikovanju inicijativa politike (CRIN, n.d.). Sistematsko prikupljanje podataka koji su dostupni javnosti doprinelo bi dobrobiti dece i obuhvatilo bi izloženost opasnom radu u poljoprivrednim sredinama.

Kosovo već ima uspostavljen sistem za prikupljanje podataka o broju zaposlenih za svako registrovano poljoprivredno dobro. Međutim, ovo ne uključuje prikupljanje podataka o starosti zaposlenih pojedina, te stoga zaposlena deca/tinejdžeri nikada nisu obuhvaćena. Pitanja o godinama zaposlenih može biti polazna tačka za kvantifikaciju prisustva dečjeg rada u poljoprivredi na sistematski način.

**Brza procena zloupotrebe
dečjeg rada u poljoprivredi:
Ključni nalazi iz
kvantitativnog
i kvalitativnog
istraživanja**

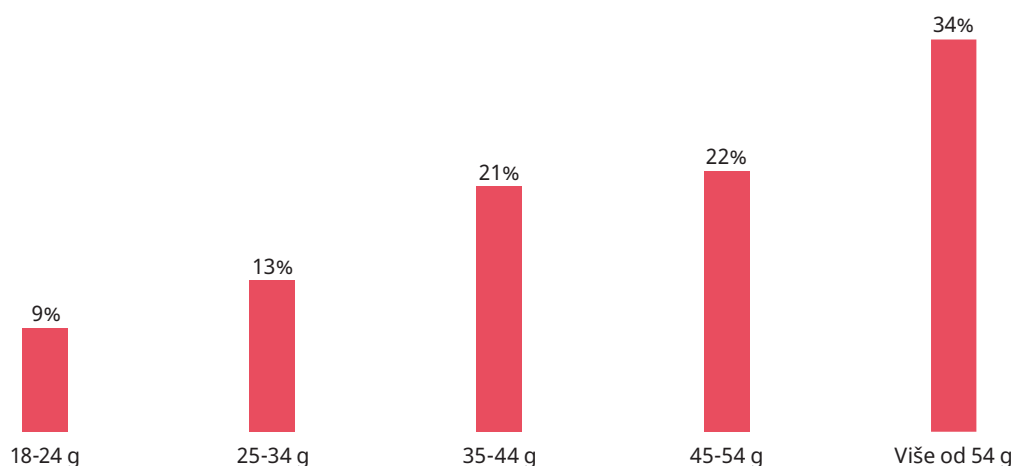
Sledeći odeljci pružaju detalje zasnovane na podacima prikupljenim iz ankete, intervju sa ključnim sagovornicima (IKS) i diskusija u fokus grupama (DFG). U početku se navode karakteristike učesnika uključenih u anketu, a zatim se detaljnije istražuju poljoprivredne aktivnosti domaćinstava. Na kraju, poseban naglasak je stavljen na nasumično odabrani rad dece u poljoprivredi, gde se uvidi izvlače iz kvantitativnih i kvalitativnih podataka.

4.1 Demografski profil ispitanika

Što se tiče rodne distribucije ispitanika, istraživanje je pokazalo da se 43 posto učesnika izjasnilo kao žene, dok se 57 posto izjasnilo kao muškarci. Posebno je važno napomenuti da ispitanici možda nisu nužno bili glava svog domaćinstva jer je odabir učesnika bio zasnovan na metodi „poslednjeg rođendana“.

Kada se uzme u obzir starosna distribucija ispitanika, istraživanje je otkrilo da je 34 procenta učesnika bilo starosti 54 godine i više. Sledeća najveća starosna grupa bila je 35–44 godine, što čini 22 procenta ispitanika. Oni uzrasta 45–54 godine predstavljali su 21 posto učesnika, dok je starosna grupa 25–34 godine činila 13 posto ispitanika. Na kraju, osobe starosti od 18 do 24 godine činile su 9 procenata učesnika ankete (vidi sliku 4.1).

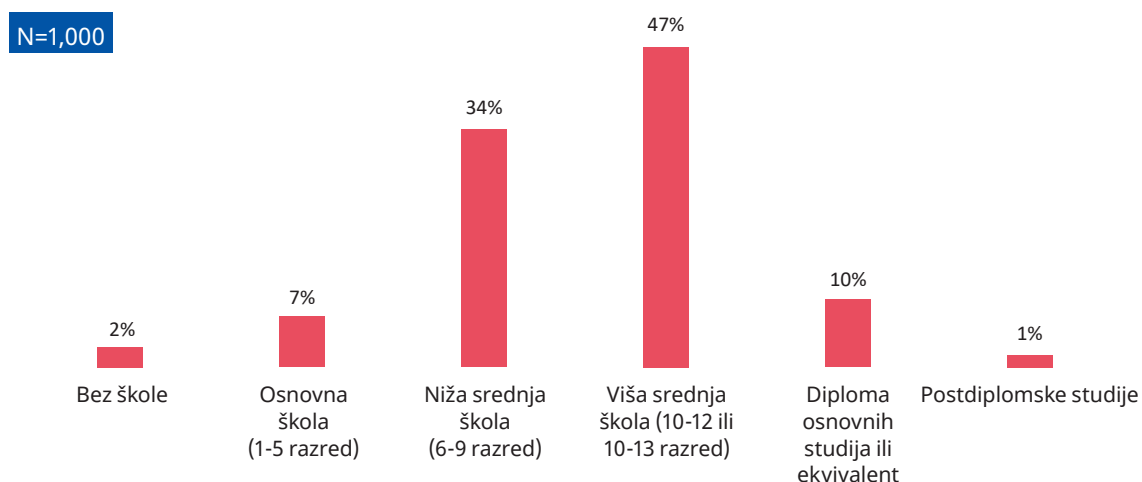
► Slika 4.1. Starosno doba ispitanika

Što se tiče etničke pripadnosti, 98 posto ispitanika bili su Albanci, a zatim 2 posto Bosanci. Druge zajednice, uključujući Srbe, Rome, Aškalije i Egipćane, nisu obuhvaćene ovim izveštajem, što se možda može pripisati metodologiji prikupljanja podataka.

Kada se uzme u obzir obrazovno stanje, lica sa diplomom postdiplomskih studija predstavljaju manjinu sa 1 posto, što ukazuje na mali visoko obrazovan segment stanovništva, ali je s druge strane, samo 2 procenta ispitanika izjavilo da nema formalno obrazovanje. Osnovno školsko obrazovanje (od 1. do 5. razreda) čini 7 procenata učesnika. Oni koji imaju diplomu osnovnih studija ili ekvivalent diplome činili su 10 procenata ispitanika, što ukazuje na značajan broj diplomiranih. Niže srednje školsko obrazovanje (6–9 razredi) imao je značajan deo od 34 procenta, što pokazuje značajnu bazu pojedinaca sa srednjim obrazovanjem. Na kraju, 47 procenata ispitanika je završilo više srednje obrazovanje (10–12 ili 10–13 razred), kao što je prikazano na slici 4.2.

► Slika 4.2. Nivo obrazovanja ispitanika

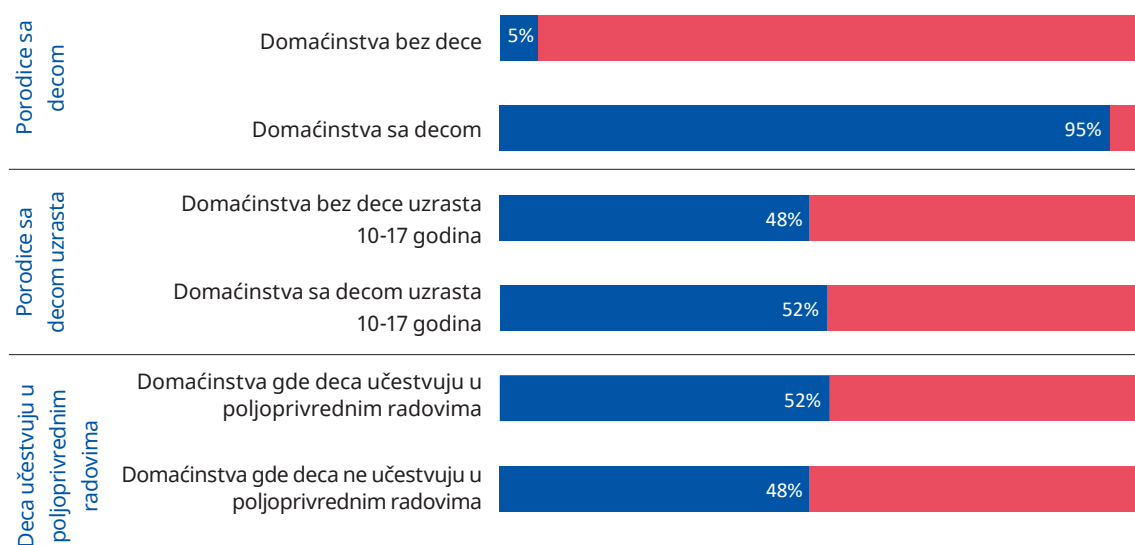

Regionalno gledano, 23 procenta uzorka bilo je iz Prištine, zatim iz Đakovice (17 procenata), Prizrena (14 procenata), Mitrovice (14 procenata), Peći (11 procenata), Uroševca (11 procenata) i Gnjilane (10 procenata).

Što se tiče bračnog statusa, 82 procenta uzorka su bili u braku, 14 procenata su neudati/neoženjeni, a 4 procenta su udovice/udovci. Među uzorkom nije bilo razvedenih osoba. Pored toga, 86 posto ispitanika je izjavilo da ima sopstvenu decu.

Međutim, kada se posmatra domaćinstvo kao celina, a ne samo ispitanik, 95 procenata domaćinstava je izjavilo da ima decu, od kojih je 516 (52 procenta) izjavilo da ima decu između 10 i 17 godina. Ova poslednja informacija je posebno ključna za treći modul studije koji se fokusira na slučajno odabrano učešće dece na poljoprivrednim radovima u domaćinstvu ili farmi (slika 4.3).

► Slika 4.3. Sastav domaćinstva: broj dece

4.2 Informacije o poljoprivrednim radovima u domaćinstvu

Cilj modula je bio da se stekne uvid u različite poljoprivredne aktivnosti koje se odvijaju u domaćinstvima. Ovo je uključivalo ispitivanje vrste gazdinstva koje su vodili, useva koje su gajili, da li su dobili državnu pomoć, količinu vremena provedenog u radu i druge relevantne faktore.

Uopšteno govoreći, nalazi iz ovog dela otkrivaju da je čak 68 posto ispitanika uključeno u poljoprivredne aktivnosti, koje, što je intrigantno, prvenstveno služe svrsi izdržavanja svojih porodica. Značajnih 85 procenata pojedinaca koji se bave poljoprivredom za svoje potrebe oslanjaju se prvenstveno na zarade ili nadnice, ostvarene van poljoprivrednih radova, kao svoj glavni izvor prihoda. Ovo je u skladu sa suštinom poljoprivredne proizvodnje za sopstvene potrebe, gde je poljoprivreda prvenstveno namenjena porodičnoj potrošnji, a ne stvaranju prihoda kroz prodaju, a oni koji se njome bave moraju da se oslone na druge poslove sa punim ili nepunim radnim vremenom za stvaranje prihoda.

Uloga finansijske podrške u razvoju poljoprivrede je očigledna, jer su porodice koje primaju pomoć, bilo od Ministarstva poljoprivrede, svoje opštine ili oboje, sklonije ulaganju u stočarstvo. Štaviše, ako su domaćinstva dobila finansijsku podršku, znatno je veća verovatnoća da će ostvariti prihod od poljoprivrednih aktivnosti (79 procenata) u poređenju sa onima bez takve podrške (45 procenata).

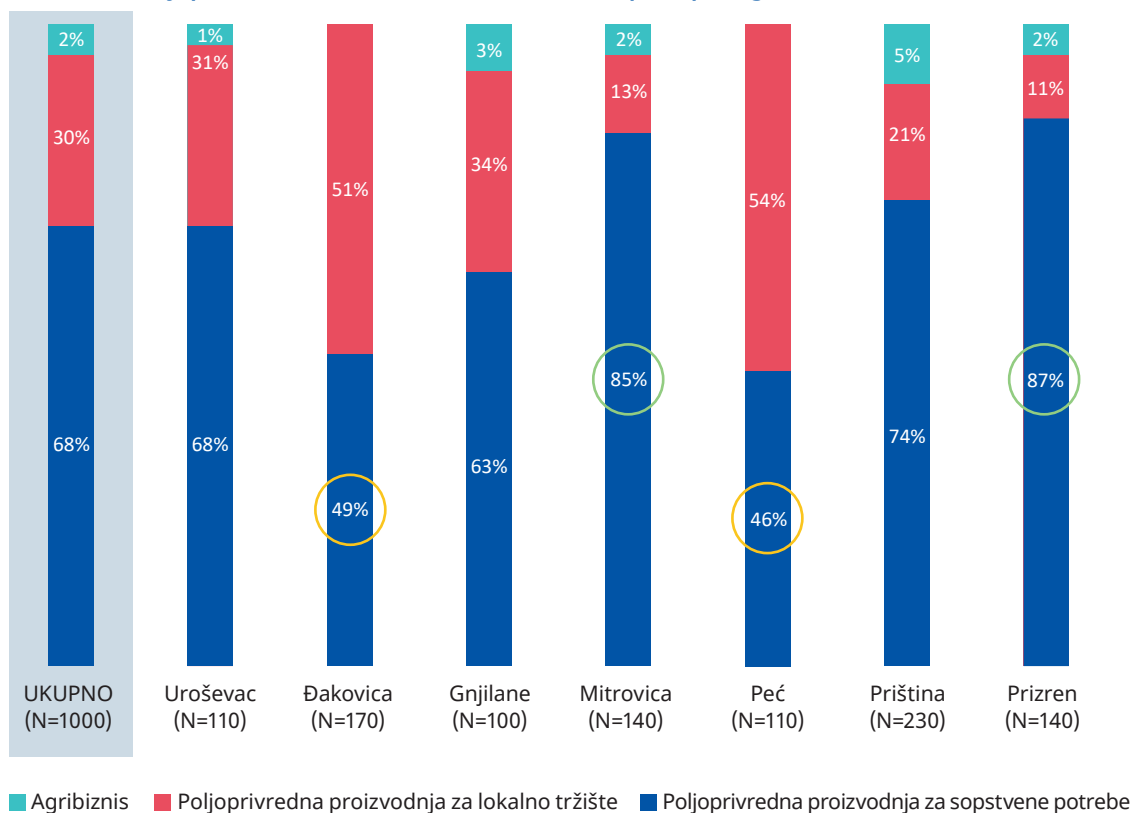
Međutim, upadljivo je otkriće da značajan deo uzorka, otprilike 70 posto, nije dobio nikakvu finansijsku pomoć od Ministarstva poljoprivrede ili svojih opština. Porodice koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe su naročito retko koristile takvu podršku, što se potencijalno može pripisati nedostatku svesti o postojećim grantovima.

Štaviše, kada su ispitanici bili pozvani da detaljno navedu specifične zadatke vezane za uzgoj biljnih kultura i uključivanje dece i adolescenata u ove zadatke, pojavio se zabrinjavajući obrazac. Čak 78 procenata ukupnog uzorka je izjavilo da se deca i adolescenti prvenstveno bave sadnjom i negovanjem useva, sa 73 procenta angažovanim na žetvi, a 72 procenta na navodnjavanju useva. Zabrinjavajuće je da je 10 posto izjavilo da deca i adolescenti rukuju poljoprivrednim mašinama, a 14 posto da takođe prskaju pesticide ili đubriva. Ova praksa je rasprostranjenija u regionima Gnjilana i Uroševca, gde se 44 posto maloletniku u prvom i 36 u drugom bavi takvim poslovima, što izaziva značajnu zabrinutost po pitanju zloupotrebe dečjeg rada i bezbednosti poljoprivrednih radova.

4.2.1 Tipovi poljoprivrednih radova i glavni izvori prihoda

Slika 4.4 prikazuje vrstu poljoprivrednih aktivnosti domaćinstava, na ukupnom nivou, kao i razvrstane po regionima. Kao što je primećeno, ukupno 68 procenata ispitanika se bavi poljoprivrednim aktivnostima koje obezbeđuju dovoljno hrane za farmera i njihovu porodicu, ali nedovoljno za prodaju što se definiše kao poljoprivreda za sopstvene potrebe (Cambridge Dictionary, n.d.). U anketi, poljoprivreda za sopstvene potrebe je definisana kao: „poljoprivreda koja je prvenstveno fokusirana na proizvodnju dovoljno hrane za sopstvenu potrošnju porodice, sa malo ili bez viškova za prodaju“. Samo 30 procenata se bavi poljoprivrednim aktivnostima za lokalno tržište, prodajući samo na pijacama u zajednici ili na lokalnom nivou, dok se samo 2 procenta bavi agrobiznisom (kako je definisan u Kembridžovom rečniku), tj. proizvodnjom, pripremom i prodajom poljoprivrednih proizvoda, kako na lokalnom, tako i regionalnom nivou. Kada se posmatra ista varijabla na regionalnom nivou, manja je verovatnoća da će se Đakovica (49 procenata) i Peć (46 procenata) baviti poljoprivredom nego Mitrovica (85 procenata) i Prizren (87 procenata). Dakle, dok je veća verovatnoća da će domaćinstva u Đakovici i Peći da proizvode za lokalna tržišta, oni u Prizrenu i Mitrovici se bave poljoprivrednim aktivnostima uglavnom za potrebe svoje porodice.

► Slika 4.4. Poljoprivredna aktivnost domaćinstva, ukupno i po regionima

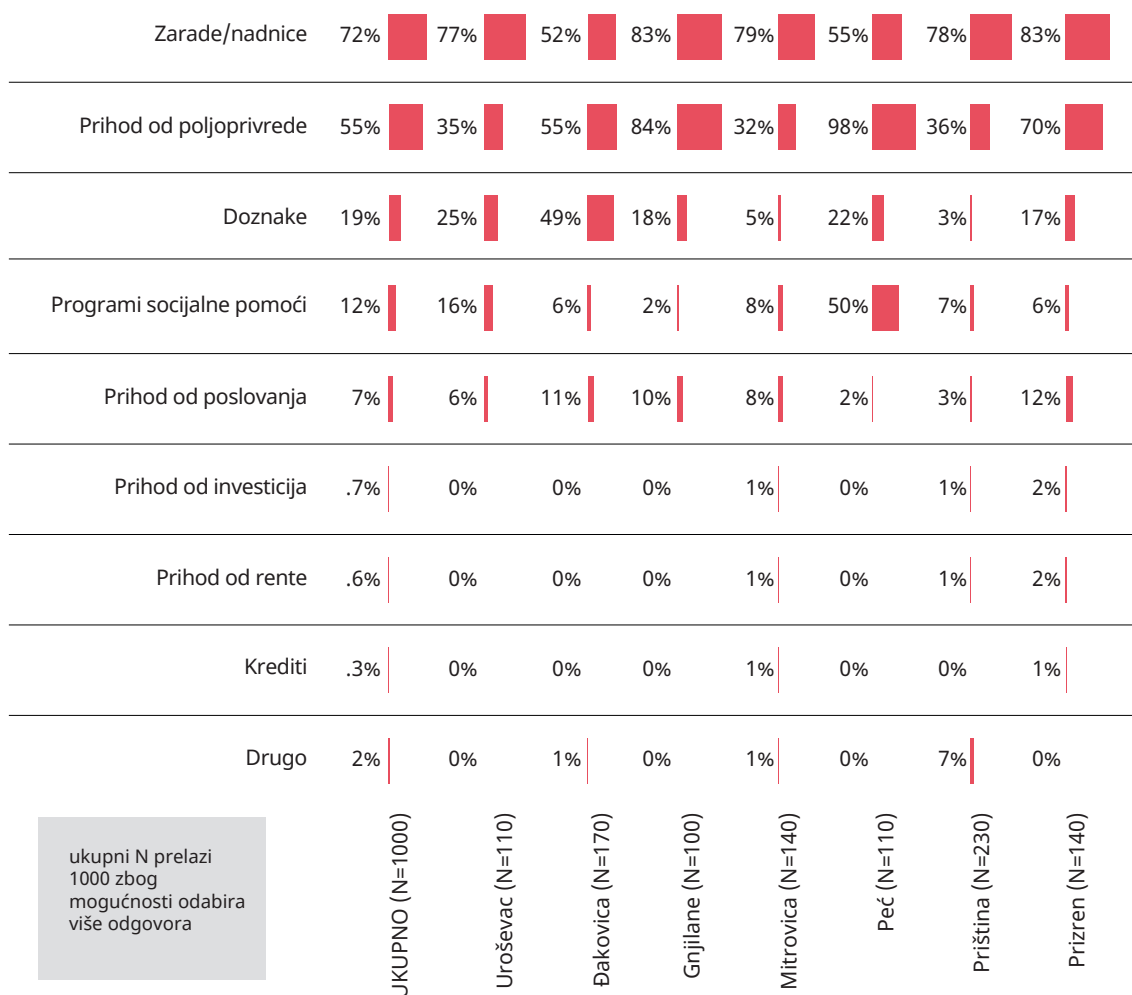

Nalazi iz kvalitativnih podataka se takođe slažu sa onima predstavljenim podacima ankete. Ključni akteri u Mitrovici, na primer, istakli su da je na Kosovu uopšte, a posebno u Mitrovici, poljoprivreda uglavnom namenjena za potrebe egzistencije:

Poljoprivreda u ovom regionu je uglavnom za sopstvene potrebe, nešto malo bude za prodaju, ali sad zbog siromaštva jedva da im je išta ostalo, a i nikog više nema ljudi prelaze u isplativije grane poljoprivrede – (Učesnik fokus grupe za druge ključne aktere u Mitrovici)

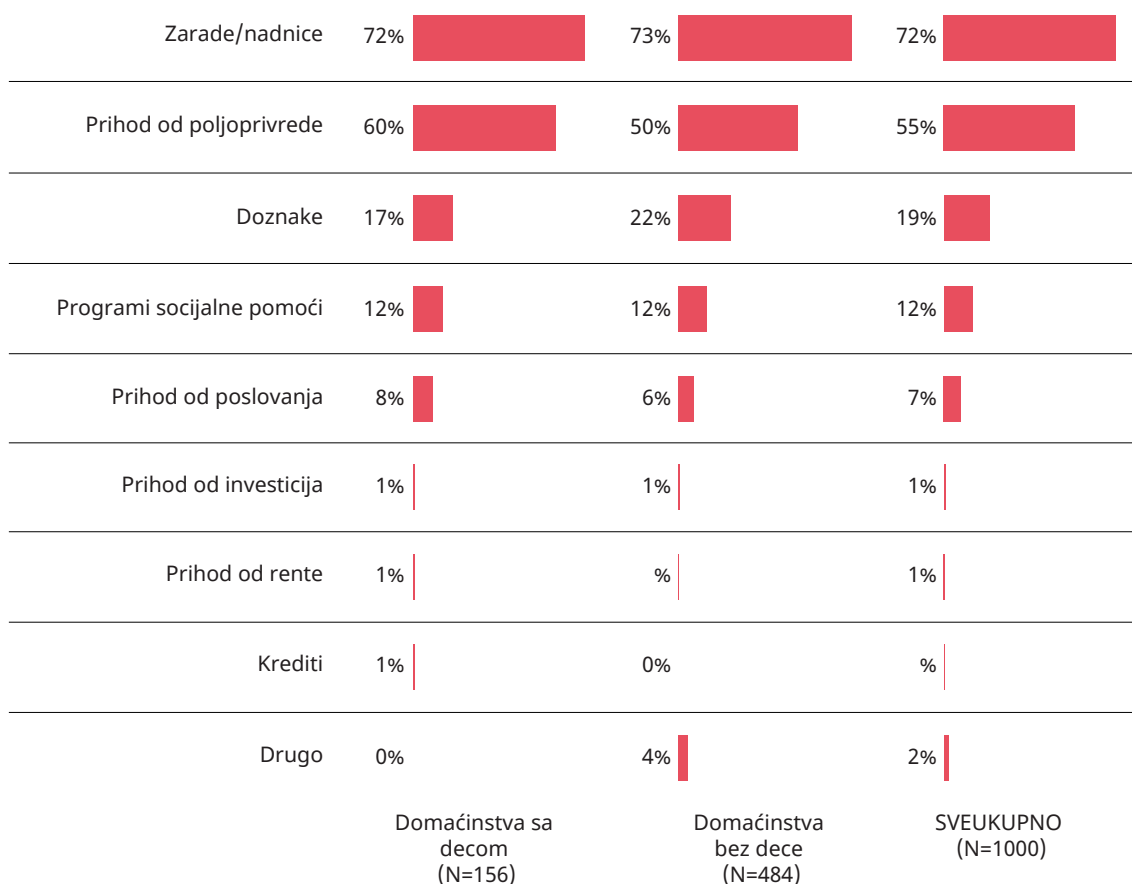
Što se tiče primarnih izvora prihoda, 72 procenta celokupnog uzorka zavisi od zarade/nadnice, a 55 procenta od poljoprivrednih prihoda. Doznake čine 19 posto prihoda, programi socijalne pomoći 12 posto, dok ostali izvori čine ostatak. Zanimljivo je da se regioni Peći, Gnjilane i Prizrena ističu kao prva tri područja sa najvećim prijavljenim poljoprivrednim prihodima, što sugeriše da se ovi regioni više oslanjaju na generisanje prihoda kroz poljoprivrednu proizvodnju u poređenju sa ostalima (slika 4.5).

► Slika 4.5. Glavni izvori prihoda, ukupno i po regionima

Štaviše, kao što je ilustrovano na slici 4.6, 72 procenta anketiranih pojedinaca pominje primanje finansijske pomoći u obliku zarade ili nadnice. Među onima sa decom uzrasta od 10 do 17 godina koja se bave poljoprivrednim poslovima, 72 posto se oslanja na zaradu i nadnice kao dodatni oblik prihoda, dok među onima bez dece u toj starosnoj grupi 73 posto prvenstveno zavisi od zarade i nadnica kao osnovnih oblika prihoda. Štaviše, veća je verovatnoća da će domaćinstva sa decom od 10 do 17 godina (60 procenata) dobiti prihod od poljoprivrede nego ona bez dece tog uzrasta (50 procenata). Ovo može biti zbog doprinosa rada dece, što dovodi do toga da se porodice bave većom proizvodnjom, prodaju proizvode koji im ne trebaju za sopstvene potrebe i generišu solidne nivoe prihoda samo od poljoprivrede

► Slika 4.6. Glavni izvori prihoda, i domaćinstva sa/bez dece uzrasta 10 do 17 godina

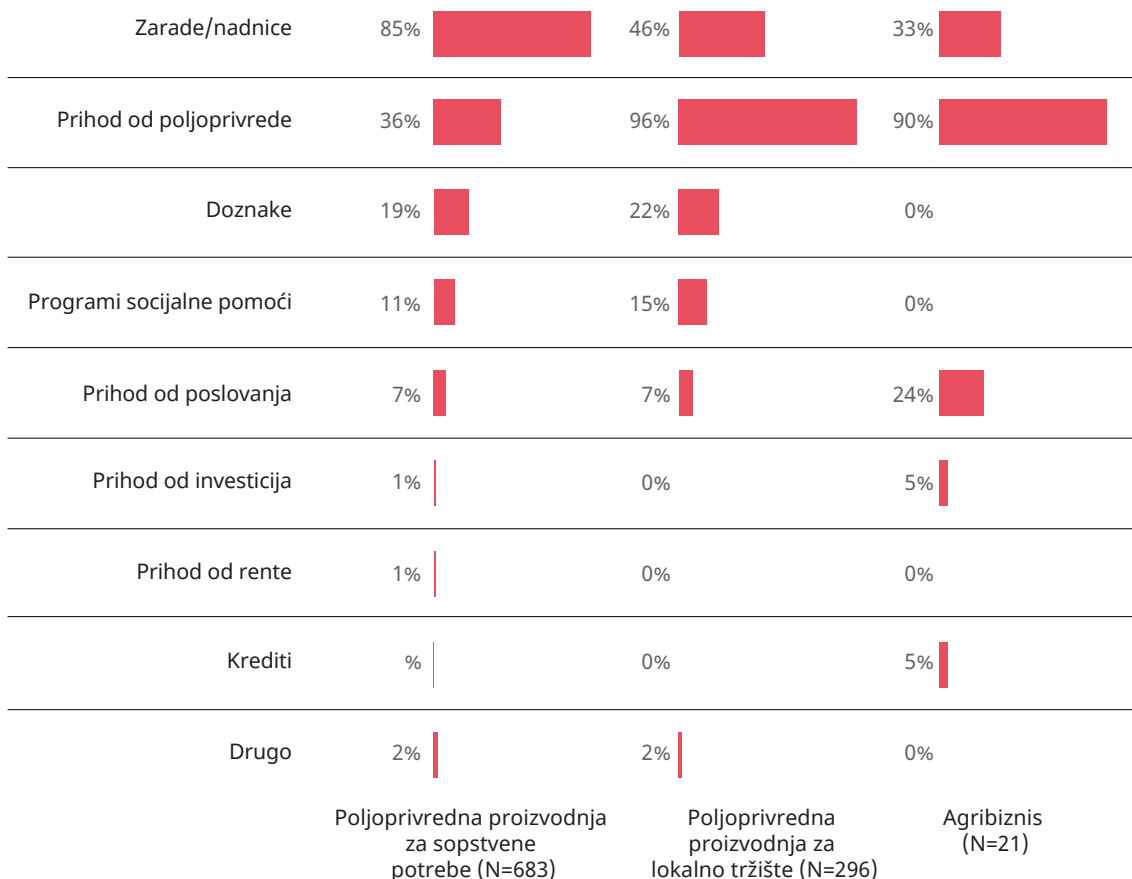

Pored toga, ako su domaćinstva dobila finansijsku podršku, veća je verovatnoća da će ostvariti prihod od poljoprivrednih aktivnosti (79 procenata) u poređenju sa onima koji takvu podršku nisu dobila (45 procenata). Ovo dovodi do shvatanja da je finansijska podrška ključna u povećanju poljoprivrednog prihoda, moguće podstaknutog prisustvom stoke kao što je objašnjeno u nalazima u nastavku.

Slika 4.7 prikazuje vrste poljoprivrede i glavne izvore prihoda na koje se oslanjaju ovi poljoprivrednici. Ukupno 85 procenata pojedinaca koji su članovi porodica koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe oslanjaju se na spoljni plaćeni rad kao glavni izvor prihoda. Vredi podsetiti da poljoprivredom na Kosovu dominira poljoprivreda za sopstvene potrebe zbog male veličine parcela (manje od 3 hektara) i nedostatka veština mehanizacije i tehničke ekspertize (USAID 2016), što rezultira niskom produktivnošću. U tom kontekstu, rezultati istraživanja bi mogli da ukažu na potrebu da se porodični prihod dopunjava plaćenim radom van poljoprivrede. Međutim, informacije nisu dovoljne da potvrde ovo tumačenje, jer bi suprotno moglo biti tačno, tj. Da plate/zarade nisu dovoljne da zadovolje porodične potrebe i teraju porodice da se bave poljoprivredom.

Nasuprot tome, među onima koji se bave poljoprivredom i prodajom svojih proizvoda na lokalnom tržištu, 96 posto njihovog prihoda dolazi od poljoprivrednih aktivnosti kao primarnog izvora zarade, kao što je naglašeno u donjem grafikonu gde „prihod od poljoprivrede“ a ne „plate/zarade“ čini najveći deo ostvarenog prihoda.

► Slika 4.7. Tipovi poljoprivrednih aktivnosti i glavni izvori prihoda

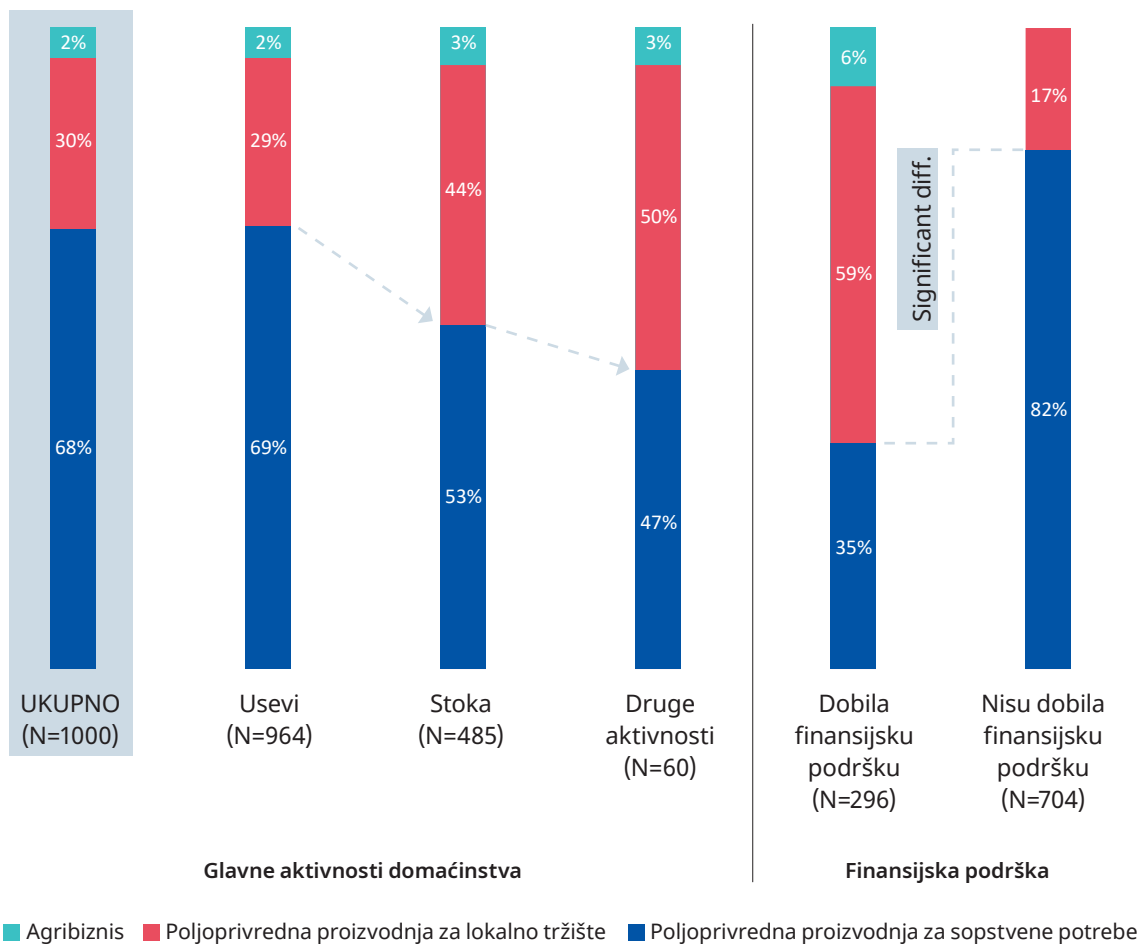

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Kada se analiziraju vrste dobara koje porodice gaje, može se primetiti da se među onima koje uzgajaju useve najviše porodica bavi poljoprivredom za sopstvene potrebe (69 posto), dok se 29 posto porodica koje prodaju na lokalnom tržištu bavi uzgojem useva. Od svih porodica koje imaju stoku, 53 procenta su domaćinstva koja proizvode za sopstvene potrebe, 44 procenta se bave proizvodnjom za lokalno tržište, a 3 procenta agrobiznisom (slika 4.8). Drugim rečima, porodice koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe, tj isključivo za sopstvenu potrošnju bez prodaje na tržištu, manje su sklone diversifikaciji svojih aktivnosti i veća je verovatnoća da će se fokusirati isključivo na proizvodnju useva.

Štaviše, interesantno je primetiti da je postojala manja verovatnoća da porodice koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe dobiju finansijsku podršku u vidu subvencija kroz grantove i/ili direktna plaćanja bilo od Ministarstva poljoprivrede, opštine ili oboje, gde je samo 35 posto njih je prijavio da je primilo takvu pomoć. Ova značajna razlika ukazuje na korelaciju između tipa poljoprivrede i verovatnoće dobijanja podrške, što ukazuje da je veća verovatnoća da su porodice koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za lokalno tržište dobile finansijsku pomoć.

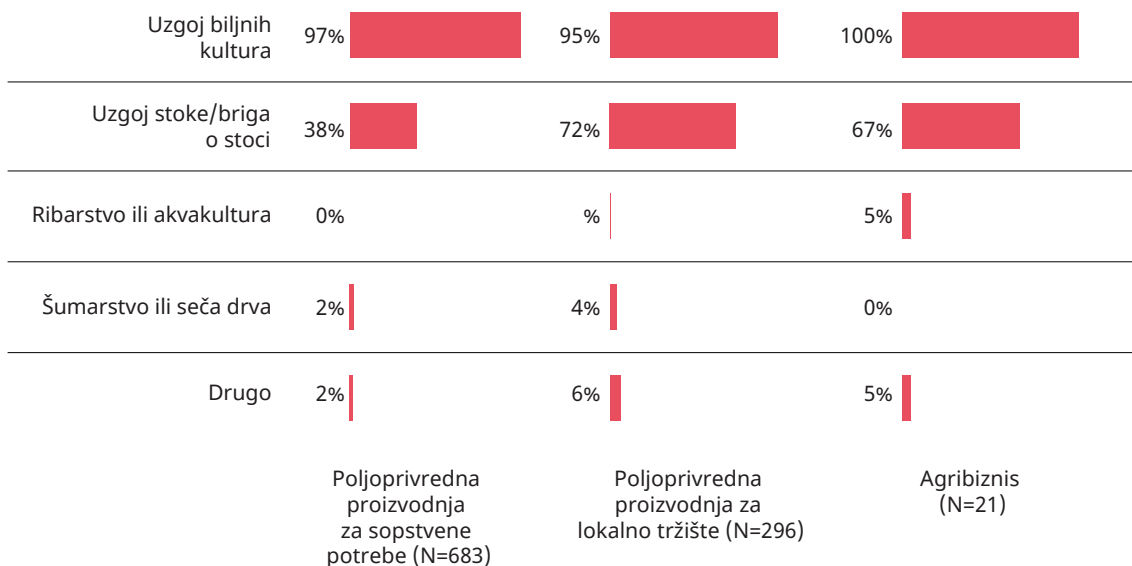
► Slika 4.8. Tip poljoprivredne aktivnosti, glavni proizvod i finansijska podrška

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Sa aspekta tipa poljoprivredne aktivnosti, 97 posto onih koji se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe gaje useve, a 38 posto stoku (slika 4.9). Slične rezultate vidimo i kod grupe koja proizvode plasira na lokalnom tržištu i one koja se bavi agribiznisom.

► Slika 4.9. Vrste proizvoda, po poljoprivrednim aktivnostima

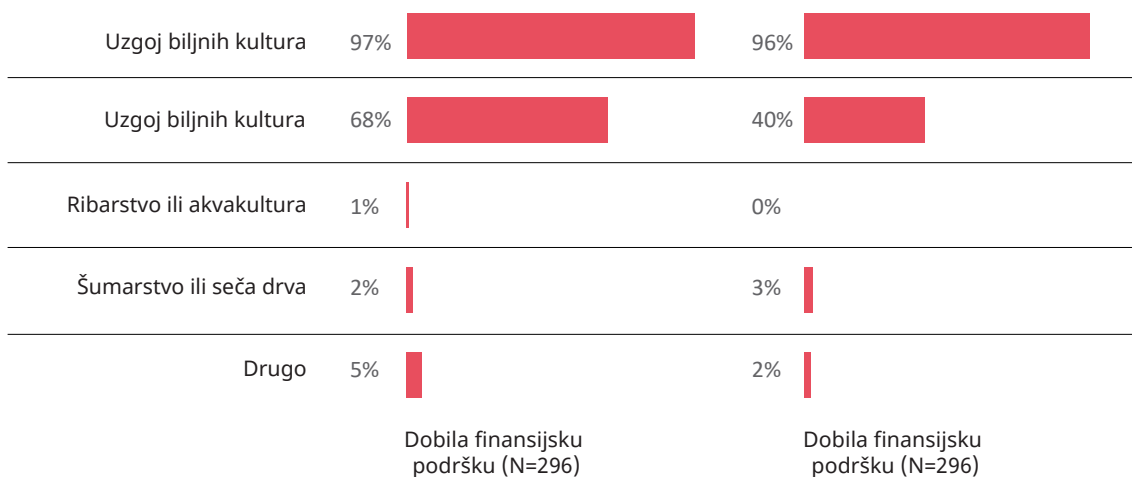

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Analizirajući vrste poljoprivrednih proizvoda po regionima otkriva se da se većina regiona oslanja na uzgoj biljnih kultura, a zatim na uzgoj stoke (slika 4.10). Ribolov i akvakultura i šumarstvo/seča drveta su manje česte poljoprivredne aktivnosti (osim Gnjilana gde se 13 procenata uzorka bavi šumarstvom ili sečom). U Peći (88 procenata), Đakovici (62 procenta) i Gnjilanu (54 procenta) postoji veću verovatnoća da će se ispitanici baviti uzgojem stoke nego u drugim regionima.

Takođe je vredno napomenuti da je veća verovatnoća da će porodice koje su dobile finansijsku podršku (bilo od MPŠRR ili na nivou opštine) takođe ulagati u uzgoj stoke od onih koje nisu. Na primer, 68 procenata uzorka koji su dobili finansijsku podršku izjavilo je da se bavi uzgojem stoke u poređenju sa 40 procenata onih koji nisu dobili nikakvu finansijsku podršku. Ovo se može pripisati većim finansijskim sredstvima koja su na raspolaganju onima koji primaju finansijsku podršku koja im omogućava da ulože ova sredstva u kupovinu stoke.

► Slika 4.10. Tipovi proizvoda, po prisustvu/odsustvu finansijske podrške

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Nalazi iz diskusija u fokus grupama takođe otkrivaju da se domaćinstva uglavnom bave sadnjom povrća/uzgajanjem useva i uzgojem stoke (uglavnom živine). U Đakovici, DFG sa decom od 10 do 14 godina su otkrile da su porodice uglavnom zaokupljene ovim aktivnostima i često angažuju decu da im pomognu u ovim zadacima.

Pomažem roditeljima da nahrane životinje i imamo razno voće i povrće u bašti. Od godišnjeg doba zavisi koliko pomažem ali uživam u tome – (Učesnik diskusije u fokus grupi sa decom uzrasta 10–14 godina u Đakovici)

Nalazi iz diskusija u fokus grupama u Mitrovici otkrivaju slične rezultate. U ovom regionu su najprisutniji poljoprivredni radovi koji podrazumevaju sadnju useva i/ili brigu o stoci uključujući živinu i goveda. Dole navedeni citati prikazuju diskusiju u fokus grupama sa decom u Mitrovici:

Imamo piliće i volim da ih čuvam. To je kao da imam svoje malo imanje.. – (Učesnik diskusije u fokus grupi sa decom uzrasta 10–14 godina u Mitrovici)

Pomažem oko setve i životinja, iako je nekad baš naporno. – (Učesnik diskusije u fokus grupi sa decom uzrasta 15–18 godina u Mitrovici)

Sve u svemu, kao što pokazuju nalazi iz ovog odeljka, čini se da je poljoprivredna proizvodnja preovlađujuća praksa, pri čemu se većina porodica bavi poljoprivredom prvenstveno za sopstvene potrebe. S druge strane, proizvodnja za lokalno tržište i agrobiznis su manje uobičajeni, ali izgleda da koreliraju sa većom verovatnoćom dobijanja finansijske podrške, što ukazuje na potencijal za generisanje prihoda.

Vrste useva koje se gaje razlikuju se među različitim tipovima poljoprivrede, pri čemu je poljoprivreda za sopstvene potrebe pretežno fokusirana na proizvodnju useva. Porodice koje se bave poljoprivredom za lokalno tržište pokazuju više raznolikosti u svojim praksama. Živinu i goveda obično drže domaćinstva koja se bave stočarstvom. Štaviše, podaci otkrivaju regionalne varijacije, pri čemu određeni regioni pokazuju veće oslanjanje na specifične poljoprivredne aktivnosti. Čini se da u Peći, Gnjilanu i Prizrenu postoji veći naglasak na stvaranju prihoda od poljoprivrede, posebno kroz biljnu i stočarsku proizvodnju.

Važno je napomenuti da kod porodica koje su dobile finansijsku podršku primećujemo tendenciju ka većoj raznolikosti poljoprivrednih aktivnosti i veća je verovatnoća da će ostvariti prihod od takvih aktivnosti. Ovo naglašava važnost finansijske pomoći u podsticanju održivog poljoprivrednog prihoda

4.2.2 Glavni izazovi u bavljenju poljoprivredom

Modul takođe razmatra i ključne izazove sa kojim se suočavaju pojedinci koji učestvuju u poljoprivrednim radovima. Slika 4.11 predstavlja ključne izazove, kako na opštem nivou, tako i na nivou regiona.

Na primer, u ukupnoj skali, tri najveća izazova uključuju nedostatak radne snage (53 procenta), klimatske promene (padavine/grad/suše) (52 procenta) i ograničen pristup sistemima za navodnjavanje (30 procenta). Što se tiče regionalne analize, manjak radne snage je češći u regionu Prizrena (85 procenata), Peći (78 procenata) i Đakovice (75 procenata). Priština (77 procenata) i Gnjilane (76 procenata) će verovatnije prijaviti klimatske promene kao ključni izazov, dok Peć (48 procenata) i Priština (45 procenata) takođe imaju veću tendenciju da prijavljuju ograničen pristup sistemima za navodnjavanje kao glavni izazov.

► Slika 4.11. Glavni izazovi sa aspekta bavljenja poljoprivredom, ukupno i po regionima

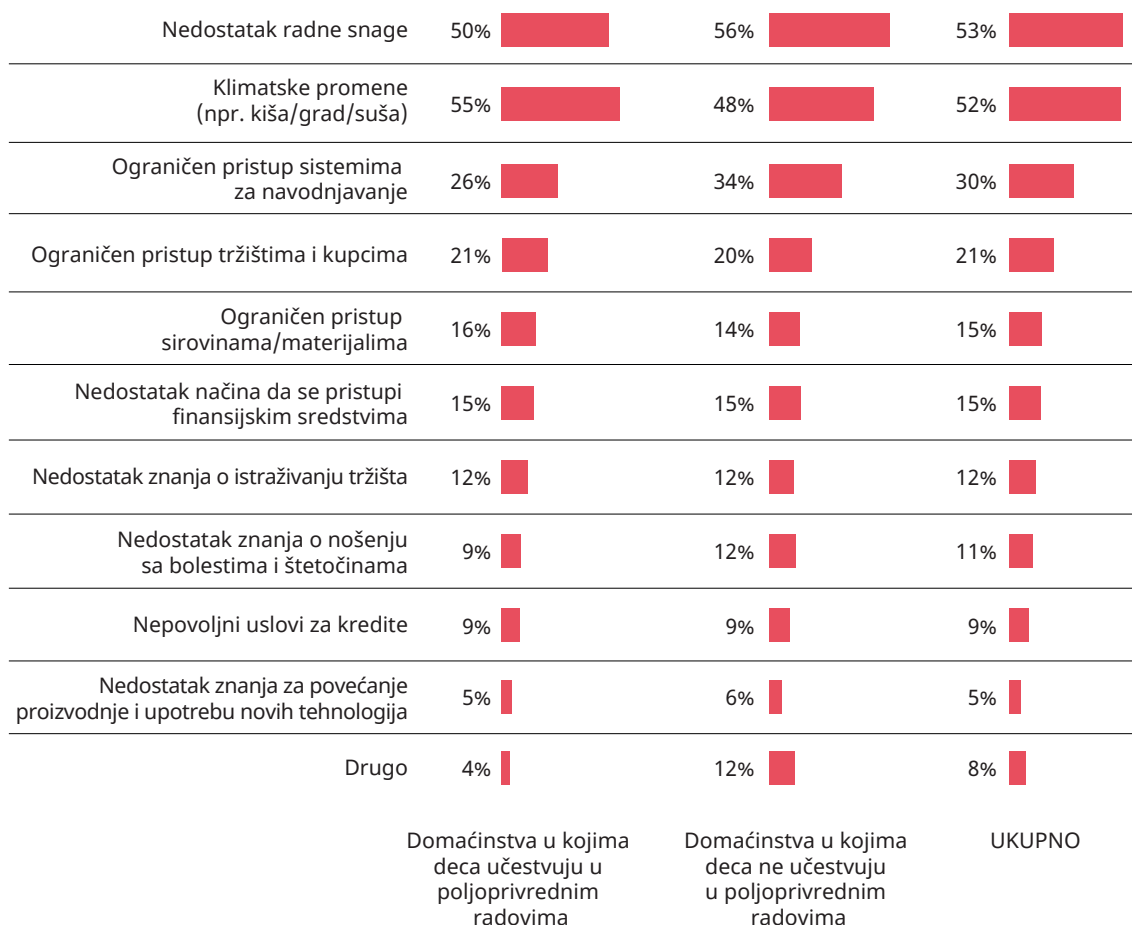

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Kada se razmatraju izazovi sa kojima se suočavaju različite vrste poljoprivrede, jasno je da su rezultati slični. Nedostatak radne snage navodi se kao najveći izazov za sve tri vrste poljoprivrednih aktivnosti. Porodice koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za lokalno tržište su takođe češće odgovarale da imaju ograničen pristup sistemima za navodnjavanje (32 procenta) od onih koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe (28 procenata). Takođe je veća verovatnoća da će prijaviti ograničen pristup tržištima i kupcima kao izazov (30 procenata) nego poljoprivrednici koji se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe (16 procenata). Zbog male veličine uzorka agrobiznisa, podatke treba tumačiti s oprezom.

Ispitivanje podataka zasnovanih na tome da li domaćinstva imaju decu između 10-17 godina ili ne, otkriva da primarni izazovi sa kojima se suočavaju ostaju dosledni (slika 4.12). Međutim, postoji mala razlika u nedostatku radne snage, sa 56 procenata domaćinstava bez dece koja su prijavila ovaj izazov u poređenju sa 50 procenata domaćinstava sa decom. Iako procentualni jaz nije značajan, on sugerise mogućnost da se porodice sa decom oslanjaju na pomoć dece za poljoprivredne radove, što potencijalno doprinosi uočenoj razlici.

► Slika 4.12. Glavni izazovi sa kojima se suočavaju domaćinstva sa/bez dece uzrasta 10 do 17 godina

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Ovi nalazi su u skladu sa zaključcima izvedenim iz različitih fokus grupa. Na primer, u Đakovici, zainteresovane strane su istakle da se mladi uopšte sve manje interesuju za poljoprivredne poslove. Čak i unutar porodica, mlađi članovi nisu entuzijastični u savladavanju poljoprivrednih zadataka, jer su njihovi interesi negde drugde. Ova pojava doprinosi manjku radne snage u sektoru poljoprivrede. Čak i onima koji su redovno izloženi poljoprivrednim radovima nedostaje radoznalost da nastave karijeru u tom polju:

Kolega mi je jednom poverio da se njegov 22-godišnji sin uopšte ne interesuje za navodnjavanje. Nove generacije jednostavno više vole jednostavnije poslove koji nemaju veze sa poljoprivredom. Prosto ih ne zanima. — (Učesnik diskusije u fokus grupi sa drugim ključnim akterima u Đakovici)

Učesnici diskusije u fokus grupama u Đakovici su dodatno istakli da žele da deca daju prioritet školi a ne poljoprivredi i idu na fakultet umesto da ostanu da sarde na porodičnom imanju. Mnogi su naglasili značaj obrazovanja za bolji život i otvaranje puteva ka međunarodnom tržištu. Na primer:

Nadam se da će u budućnosti moja deca steći dobro obrazovanje koje će im otvoriti vrata ka inostranstvu, da ne moraju da ostanu na Kosovu. — (Učesnik 6, diskusija u fokus grupi sa roditeljima u Đakovici)

Kao što rezultati intervjua takođe otkrivaju, nedostatak radne snage koji su identifikovali poljoprivrednici i gore navedene fokus grupe je dobro poznat među relevantnim ključnim akterima i preduzimaju se pokušaji da se podigne nivo svesti o prednostima rada u poljoprivredi, kao i da se uspostave programi

za reintegraciju mladih u poljoprivredu. aktivnosti. Kao što je sagovornik iz Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja izjavio:

Zapošljavanje mladih u poljoprivredi je podržano kroz Program ruralnog razvoja koji za cilj ima integraciju mladih u radnu snagu. — (Intervju sa ključnim sagovornikom u MPŠRR).

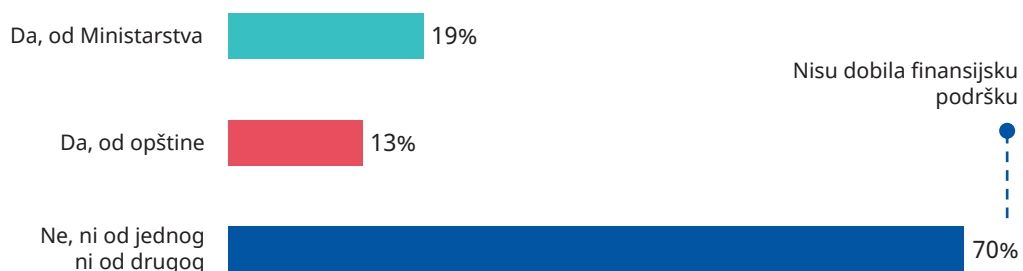
Kao što otkrivaju nalazi iz ovog odeljka, nedostatak radne snage, klimatske promene (padavine/grad/suše) i ograničen pristup sistemima za navodnjavanje pojavljuju se kao tri najveća izazova na ukupnoj skali. Regionalna analiza otkriva varijacije u izazovima u različitim oblastima, pri čemu je nedostatak radne snage posebno čest u Prizrenu, Peći i Đakovici. Klimatske promene se češće prijavljuju kao izazov u Prištini i Gnjilanu, dok je ograničen pristup sistemima za navodnjavanje zastupljeniji u Peći i Prištini. Kada se razmatraju izazovi prema vrsti poljoprivrede, nedostatak radne snage ostaje primarna briga za sve tri kategorije. Porodice koje se bave proizvodnjom za lokalno tržište imaju veću verovatnoću da se suoče sa izazovima vezanim za ograničen pristup sistemima za navodnjavanje i tržištima/kupcima nego poljoprivrednici koji se bave proizvodnjom za sopsstvene potrebe.

Posebno, prisustvo dece između 10 i 17 godina u domaćinstvima ne menja značajno ključne izazove sa kojima se suočavaju. Međutim, nešto manji procenat domaćinstava sa decom prijavljuje nedostatak radne snage, što ukazuje na mogućnost uključivanja dece u poljoprivredne poslove, što potencijalno utiče na uočenu razliku.

4.2.3 Tipovi dobijenih grantova/finansijske podrške

U modulu su razrađene vrste grantova koje primaju domaćinstva u uzorku, izvor odakle su ti grantovi došli, kao i iznos ovih grantova. Na sveukupnoj skali, 70 procenata uzorka je izjavilo da nikada nije primilo finansijsku pomoć u vidu grantova ili direktnih plaćanja od MPŠRR ili svoje opštine (slika 4.13).

► Slika 4.13. Izvori finansijske podrške

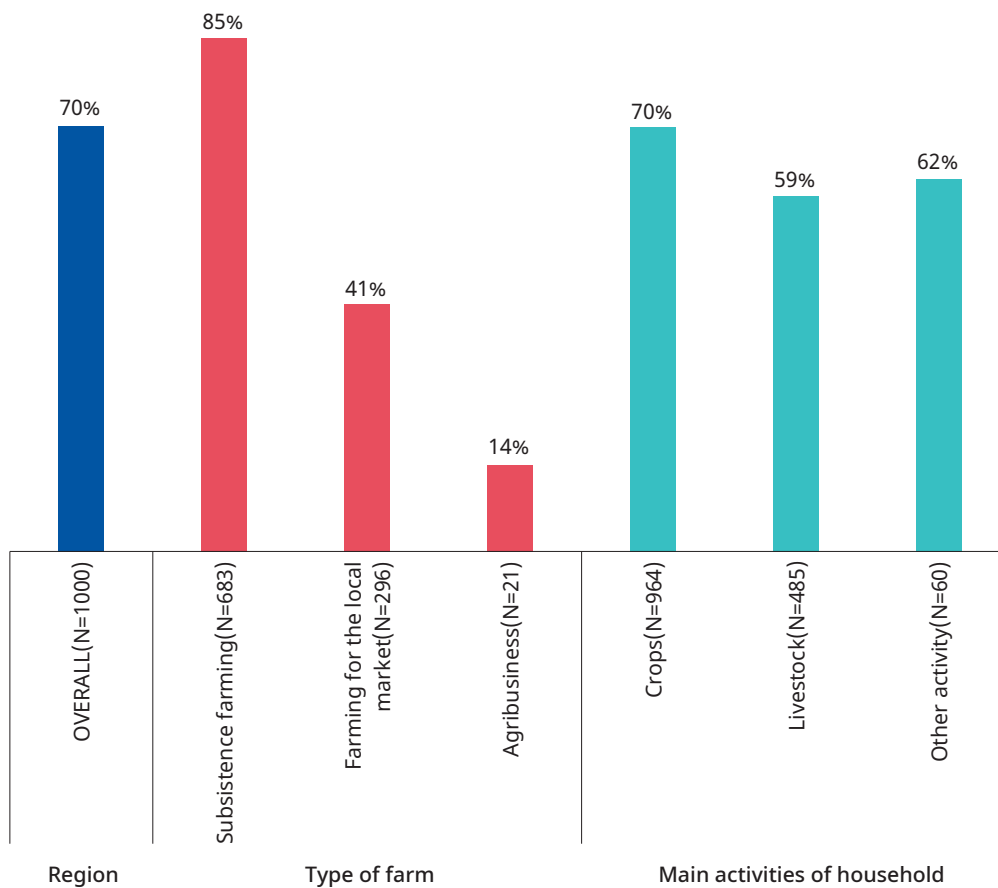

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%

Na regionalnom nivou, veća je verovatnoća da će domaćinstva iz Prizrena (88 procenata), Gnjilana (82 procenata), Mitrovice (75 procenata) i Uroševca (75 procenata) prijaviti da nisu dobila nikakvu finansijsku podršku, bilo od Ministarstva ili opština. U Đakovici (60 procenata) i Peći (50 procenata) je postojala veća verovatnoća dobijanja takve finansijske podrške u odnosu na druge regione.

Pored toga, kada se razmatraju isti podaci u svetlu tipova gazdinstava i glavnih vrsta uzgoja, čini se da 85 posto porodica koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe nije dobilo nikakvu vrstu finansijske pomoći, bilo od MPŠRR ili na opštinskom nivou, u poređenju sa 41 posto domaćinstava koja se bave proizvodnjom za lokalno tržište (slika 4.14). Štaviše, porodice koje se bave uzgojem useva češće navode da nisu primile finansijsku pomoć (70 procenata) nego one koje se bave uzgojem stoke (59 procenata). Ovaj nalaz izaziva zabrinutost, jer se većina porodica bavi uzgojem useva, ali podaci sugerišu da možda ne postoji finansijska pomoć koja je posebno usmerena na useve.

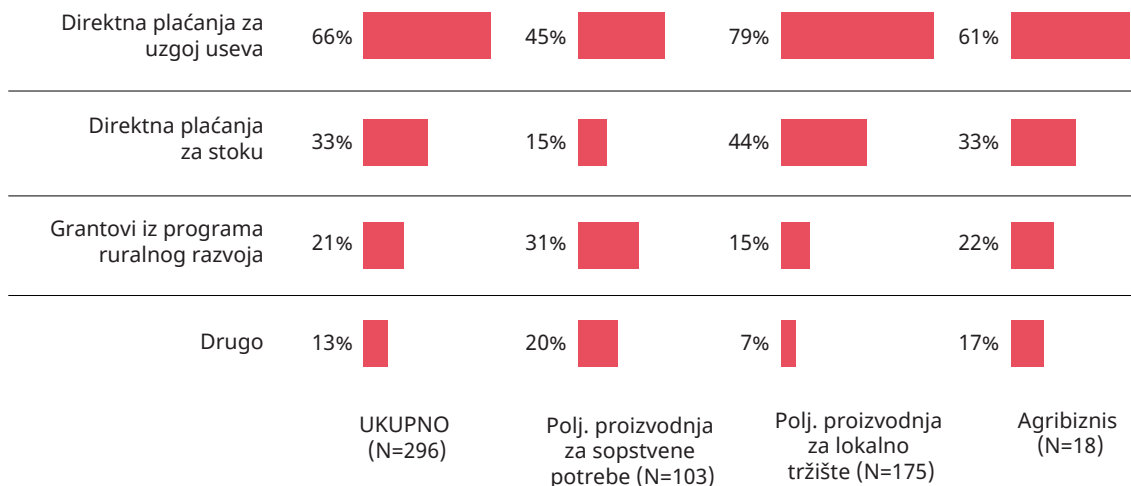
► Slika 4.14. Finansijska podrška po vrsti poljoprivredne aktivnosti i glavnim tipovima useva/proizvod

Napomena: OPrikazani su samo odgovori: „Ne, ni od jednog ni od drugog“

Za porodice koje su dobile finansijsku pomoć bilo od MPŠRR ili svoje opštine (30 procenata uzorka), 66 procenata je odgovorilo da su primile direktna plaćanja za proizvodnju useva, a 33 procenta za stočarstvo, pri čemu je 21 posto prijavilo da su dobile grantove iz programa ruralnog razvoja (slika 4.15).

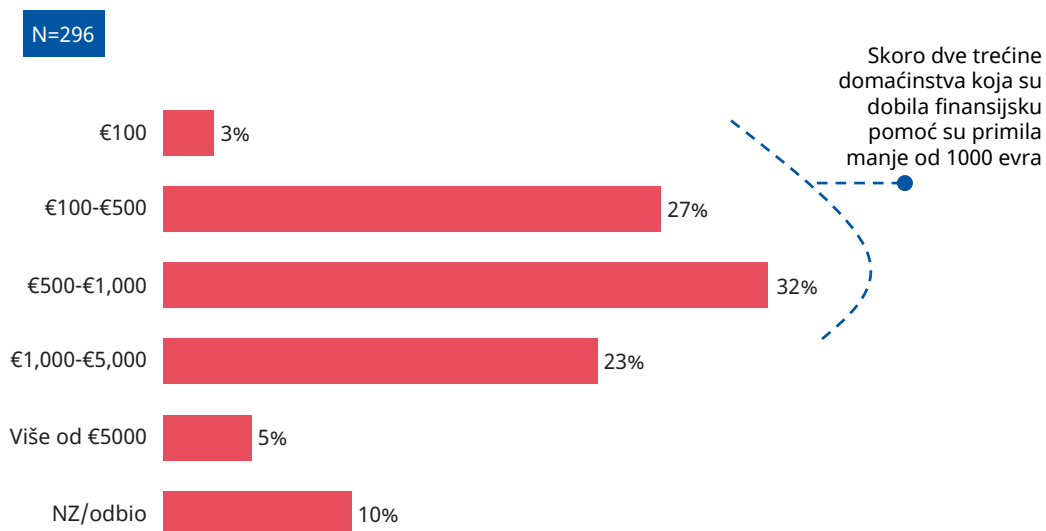
► Slika 4.15. Tipovi dobijene finansijske podrške

Note: Multiple selection question, results add up to more than 100%.

Što se tiče novčanih iznosa, skoro dva od tri domaćinstva su ukupno primila manje od 1.000 evra u protekloj godini (slika 4.16). Ovaj mali iznos ukazuje da je čak i među porodicama koje primaju finansijsku podršku, ova podrška toliko mala da je ne doprinose njihovoj dugoročnoj poljoprivrednoj održivosti.

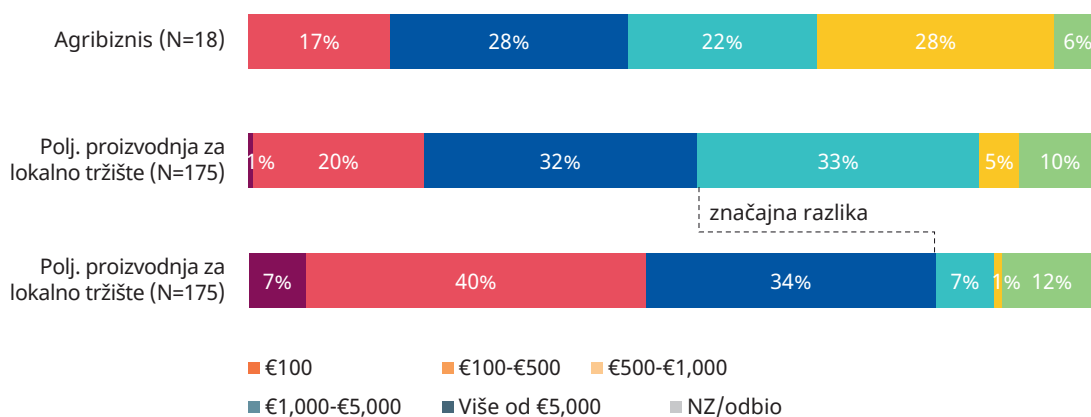
► Slika 4.16. Ukupna dobijena suma, ukupni uzorak

Kada se analiziraju podaci prema tipu poljoprivredne proizvodnje, postoji značajna razlika između iznosa koje primaju porodice koje se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe u odnosu na one koje se bave proizvodnjom za lokalno tržište (slika 4.17). Na primer, 33 procenta domaćinstava koja se bave proizvodnjom za lokalno tržište izjavilo je da su primila finansijsku pomoć u iznosu od 1.000 do 5.000 evra tokom prošle godine, u poređenju sa samo 7 procenata poljoprivrednika koji se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe. U stvari, 81 posto poljoprivrednika koji se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe dobija

manje od 1.000 evra godišnje kao poljoprivrednu subvenciju, dok je 53 posto poljoprivrednika koji se bave proizvodnjom za lokalno tržište prijavilo isto. Ovaj nalaz je zabrinjavajući, posebno imajući u vidu da se većina porodica bavi proizvodnjom za sopstvene potrebe, a obično je ova vrsta poljoprivrede podložnija ekonomskim ciklusima i spoljnim faktorima kao što su klimatski uslovi (Thorlakson and Neufeldt 2012).

►Slika 4.17. Ukupna dobijena suma, po tipu poljoprivrednih aktivnosti

Kvalitativni nalazi dopunjuju podatke iz ankete. Učesnici fokus grupe sa ključnim akterima u Mitrovici, na primer, istakli su da je institucionalna pomoć često pogrešno osmišljena ili se ne pruža gde je potrebna, što stvara neefikasnost i ometa unapređenje poljoprivrednog sektora na Kosovu. Istakli su da je nedostatak ciljanih grantova/drugih oblika pomoći najugroženijim porodicama ono što ove porodice drži u siromaštvu, nesposobnim da iskoriste sredstva koja bi im omogućila ekonomski razvoj:

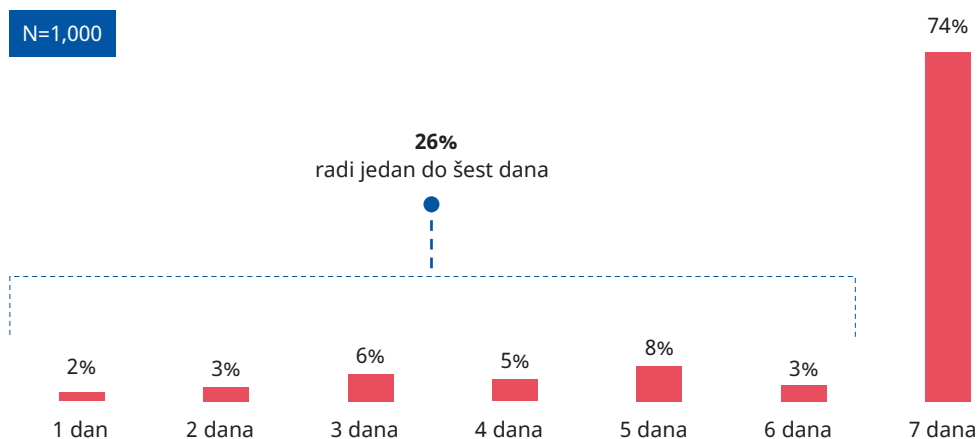
Pomoć koje institucije pružaju je nekad irelevantna jer se ne upućuje na pravo mesto niti pravim ljudima. – (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Mitrovici)

Sve u svemu, podaci iz ovog odeljka naglašavaju da značajan deo uzorka (70 procenata) nije dobio nikakvu finansijsku pomoć od MPŠRR ili svoje opštine. Manje je verovatno da će porodice koje se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe u poređenju sa onima koji svoje proizvode plasiraju na lokalnom tržištu. Razlog za to bi mogao biti nedostatak svesti među poljoprivrednim proizvođačima o postojećim grantovima. Čak i među onima koji su primali pomoć, iznosi su bili relativno niski, pri čemu je dve trećine domaćinstava ukupno primilo manje od 1.000 evra tokom prošle godine. Ovo izaziva zabrinutost u vezi sa adekvatnošću podrške, posebno za ugrožene samostalne poljoprivrednike.

4.2.4 Vreme provedeno na poljoprivrednim radovima

Što se tiče vremena izdvojenog za poljoprivredne radove, 26% ukupnog uzorka je navelo da radi 1-6 dana u nedelji u poljoprivredi. Zapanjujuće je da je značajnih 74 procenta ukupnog uzorka prijavilo da se svakodnevno bavi poljoprivrednim radom, naglašavajući zahtevnu i radno intenzivnu prirodu poljoprivrednih poslova (slika 4.18).

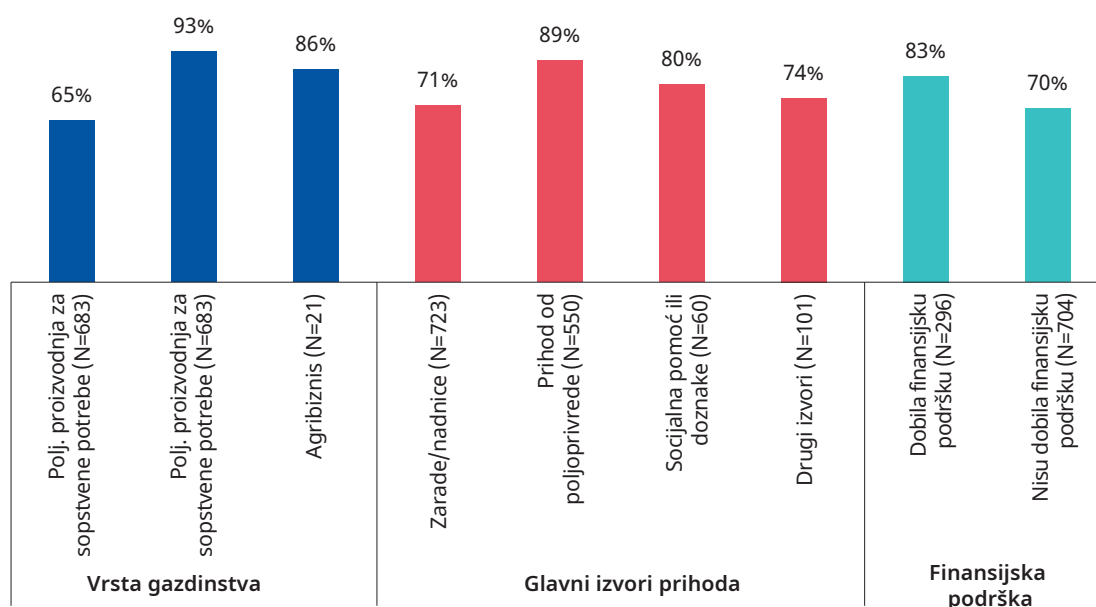
► Slika 4.18. Broj dana provedenih na poljoprivrednim radovima

Sa aspekta regionalne analize, kod lica u regionima Peći (99 procenata), Gnjilana (87 procenata) i Prizrena (84 procenta) je postojala veća verovatnoća da će se baviti poljoprivrednim radovima sedam dana u nedelji nego u drugim regionima.

Što se tiče vrste imanja, veća je verovatnoća da će pojedinci koji se bave proizvodnjom za lokalno tržište (93 procenta) raditi sedam dana u nedelji u poređenju sa drugim tipovima gazdinstava. Ljudi kojima je prihod od poljoprivrede primarni izvor prihoda takođe su skloniji (89 procenata) prijaviti da rade sedam dana u nedelji nego druge kategorije. Pored toga, veća je verovatnoća da će domaćinstva koja su dobila finansijsku podršku (83 procenta) prijaviti da rade sedam dana u nedelji nego ona koja nisu (slika 4.19).

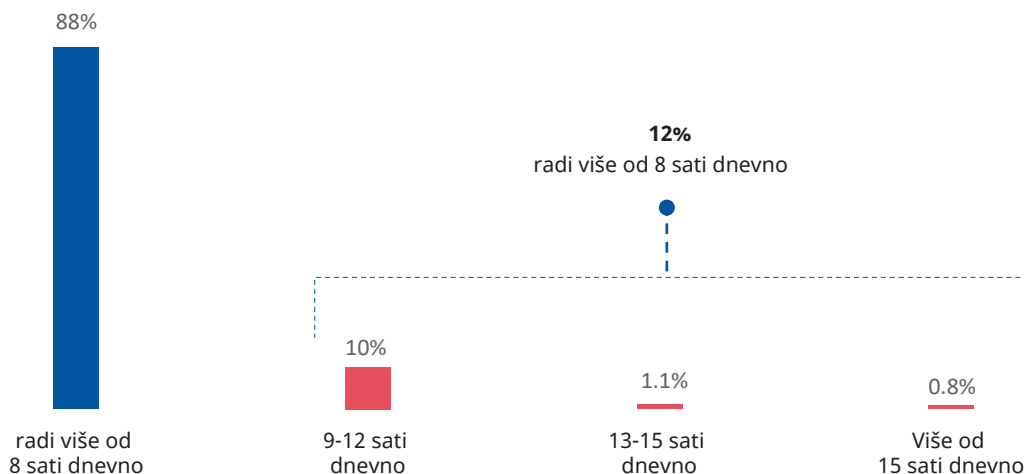
► Slika 4.19. Broj dana proveden na poljoprivrednim radovima po tipu gazdinstva, izvoru prihoda i dobijanju finansijske podrške

Napomena: Prikazani su samo odgovori sa „7 dana“

Ako pogledamo broj sati rada, 88 posto ukupnog uzorka je radilo do 8 sati dnevno, dok je 12 posto radilo preko 8 sati dnevno (slika 4.20).

►Slika 4.20. Broj sati rada

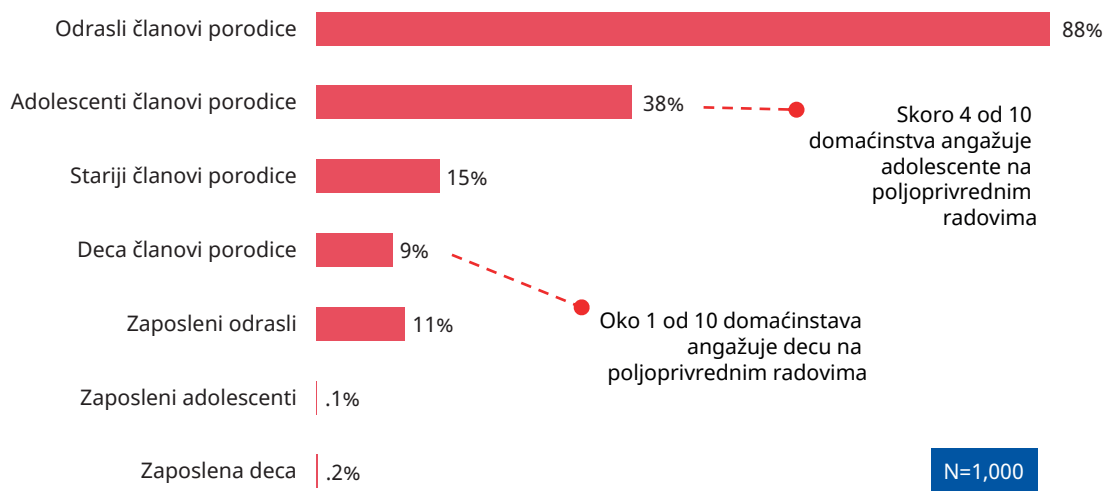
Podaci pokazuju da značajna većina (74 procenta) uzorka svakodnevno radi u poljoprivredi, naglašavajući zahtevnost poljoprivrednih poslova. U određenim regionima, kao što su Peć, Gnjilane i Prizren, veća je verovatnoća da će raditi sedam dana u nedelji. Pojedinci koji se bave poljoprivredom za lokalno tržište i oslanjaju se na prihod od poljoprivrede imaju tendenciju da rade češće. Pored toga, većina uzorka (88 procenata) radila je do osam sati dnevno. Ovi nalazi naglašavaju radno intenzivnu prirodu poljoprivrede na Kosovu i potrebu da se odgovori na ovaj izazov za dobrobit i održivost poljoprivrednih zajednica.

4.2.5 Starost i odlike pojedinaca angažovanih u poljoprivrednim/šumarskim aktivnostima, i vrste poslova koje obavljaju maloletnici

Ispitanici su takođe zamoljeni da daju informacije o starosnoj distribuciji pojedinaca koji se bave poljoprivrednim poslovima u okviru svojih domaćinstava. Kao što je prikazano na slici 4.21, 88 procenata je odgovorilo da su odrasli članovi porodice (18–64 godine) angažovani na ovim radovima, 38 procenata je izjavilo da angažuju adolescente koji su članovi porodice (13–17 godina), 15 procenata da angažuju starije osobe (65+ godina) i 9% decu koja su članovi porodice (5–12 godina).

Što se tiče najamnih radnika, 11 posto angažuje odrasle radnike, dok 0,1 i 0,2 posto angažuje adolescente i decu.

► Slika 4.21. Starost i odlike pojedinaca angažovanih na poljoprivrednim radovima

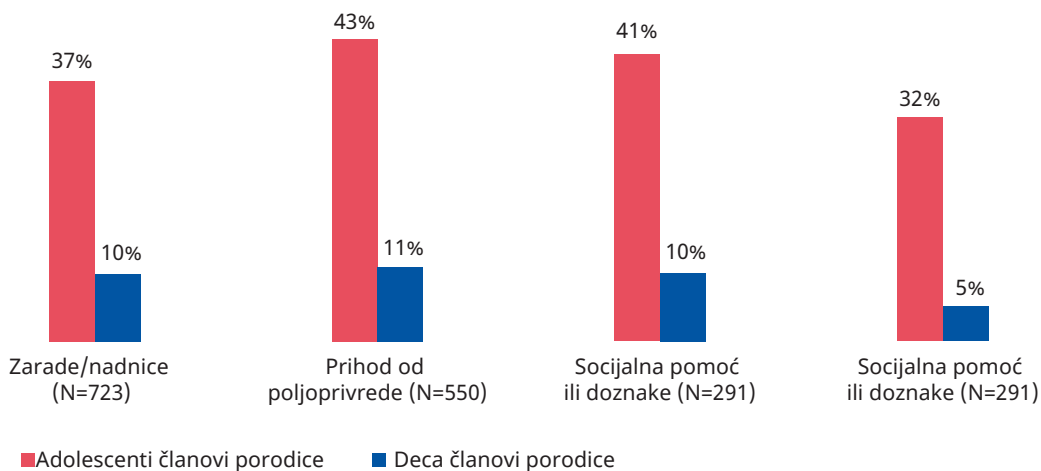

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Uzimajući u obzir samo decu i adolescente, domaćinstva iz Uroševca najviše angažuju adolescente u poljoprivrednim poslovima (88 procenata), a zatim slede Peć (47 procenata) i Prizren (42 procenta). Gnjilane (15 procenata), Uroševac (13 procenata) i Priština (11 procenata) bili su među tri regiona koji su imali najveći broj dece angažovane u poljoprivredi.

Kada se analiziraju podaci po primarnim izvorima prihoda porodice, uočava se da 47 posto porodica koje se oslanjaju na zarade/nadnice angažuje adolescente/decu na poljoprivrednim poslovima, potom 54 posto onih koji se oslanjaju na prihod od poljoprivrede i 51 posto onih koji primaju socijalnu pomoć ili doznake (Slika 4.22). Sve u svemu, čini se da porodice koje se oslanjaju na socijalnu pomoć i poljoprivredne prihode imaju veću tendenciju da angažuju adolescente i decu u poljoprivredne aktivnosti, iako ova razlika između izvora prihoda nije velika.

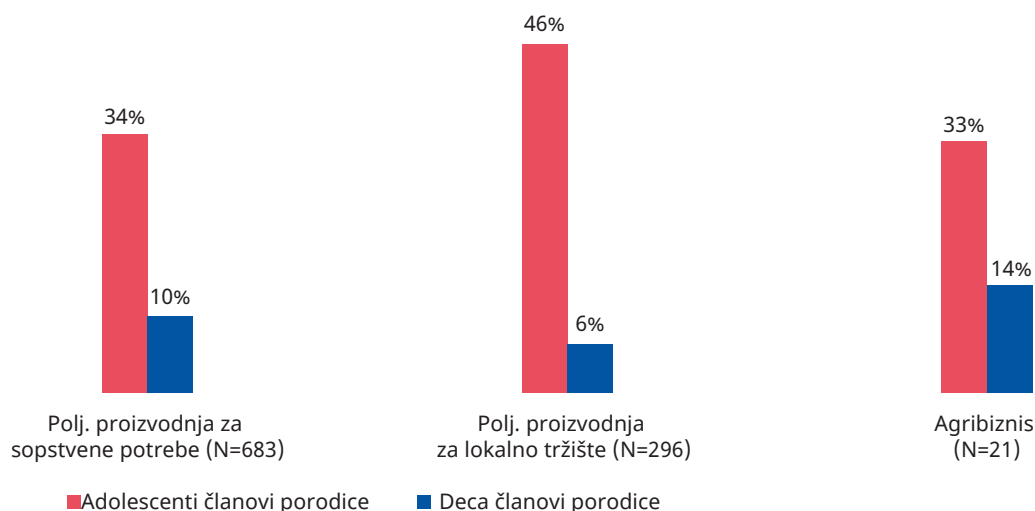
► Slika 4.22. Adolescenti i deca koji su članovi porodice i angažovani na poljoprivrednim radovima, po primarnom izvoru prihoda

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Među domaćinstvima koja se bave poljoprivredom, oko 34 procenta je angažovalo adolescente, a 10 procenta je uključivalo decu u poljoprivredne aktivnosti. Poređenja radi, domaćinstva koja se bave proizvodnjom za lokalno tržište su imala veću tendenciju da angažuju adolescente, pri čemu je 46% njih učestvovalo u poljoprivrednim radovima, dok je samo 6% dece članova porodice bilo uključeno. Konačno, domaćinstva orijentisana na agrobiznis pokazala su sličnu stepen angažovanja adolescenata (33 procenta) kao domaćinstva koja se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe, ali su imala relativno veće učešće dece članova porodice od 14 procenta (slika 4.23).

► **Slika 4.23. Adolescenti i deca koji su članovi porodice i angažovani na poljoprivrednim radovima, po tipu poljoprivredne proizvodnje**

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Ovaj nalaz je u skladu sa diskusijama u fokus grupama. U fokus grupi u kojoj su učestvovali roditelji u regionu Mitrovice istaknuto je da često adolescenti pomažu u poljoprivrednim radovima:

Moj 15-godišnjak vozi traktor. Vozi ga od malih nogu, ali ne i moja ćerka. – (Učesnik fokus grupe sa roditeljima, Mitrovica)

Zapravo, upravljanje vozilima se javilo u svim diskusijama u fokus grupama, i sa roditeljima i sa decom, u svim regionima. I pored toga što nisu posedovali važeću dozvolu za upravljanje traktorom, mnoga deca u fokus grupama su ponosno priznala da zaista voze traktor od malih nogu. Različita deca u različitim fokus grupama su to potvrdila:

Ponekad vozim traktor sa ujkom. Uzbudljivo je, al moram da pazim. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Mitrovici)

Imamo malo imanje i ponekad pomognem tati sa traktorom. Vozim traktor od 11 godine. . – (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Đakovici)

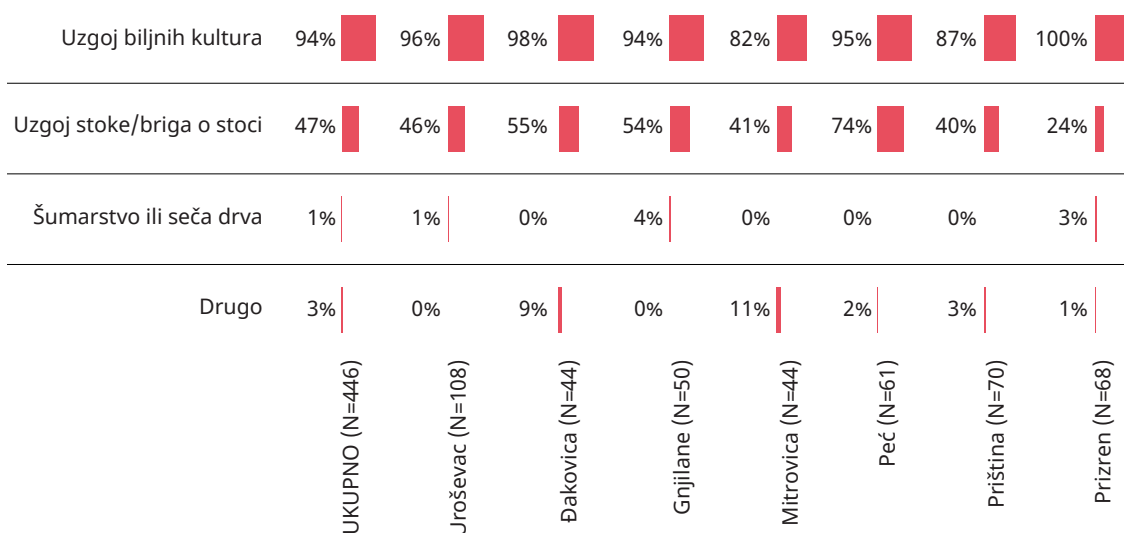
Vozim traktor na njivi ali ne i po putu. Nedavno sam položio vozački, ali vozio sam traktor i ranije. Navikao sam, uopšte nije strašno. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Đakovici)

4.2.6 Zadaci koje deca/adolescenti obavljaju i izloženost rizicima

Oni ispitanici koji su prijavili da uključuju članove porodice i/ili zapošljavaju adolescente/decu na poslovima u poljoprivredi zamoljeni su da daju informacije o specifičnoj vrsti posla u koji su maloletnici bili uključeni (slika 4.24).

Sveukupno, kao i regionalno, uzgoj biljnih kultura je najčešća aktivnost koju deca/adolescenti obavljaju (ukupno 94 posto), pa uzgoj stoke (47 posto), a manje šumarstvo. Među onima koji su odgovorili na pitanje da li su decu angažovali na „drugim“ poslovima, odgovori su uključivali svakodnevnu brigu o kokošima (31 posto), navodnjavanje (15 posto), sadnju i mlevenje (15 posto), poslove u vinogradu (8 posto), obavljanje poslova nošenje drva i drugih stvari (15 posto) i rad sa pčelinjacima (8 posto).

► Slika 4.24. Zadaci koje adolescenti/deca obavljaju, ukupno i po regionu

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Nije bilo velike razlike između tipova poljoprivrednih gazdinstava u pogledu zadataka koje deca/adolescenti obavljaju. Oni na gazdinstvima koja proizvode za lokalna tržišta su se češće bavili uzgojem stoke (70 procenata) u poređenju sa onima koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe (34 procenata).

Međutim, kako potvrđuju i kvalitativni nalazi, najraširenija aktivnost u pogledu poljoprivrednih poslova koju obavljaju adolescenti/deca i porodica uopšte odnosi se na gajenje/setvu useva. Kao što je istaknuto u fokus grupama sa decom u Podujevu, ovo je delimično zbog činjenice da stoka zahteva veće obraćanje pažnje na detalje/drugačiji nivo brige. Uopšte se smatralo da je uzgoj useva lakši i sigurniji:

Imali smo piliće i krave, ali smo ih prodali jer nismo mogli da se brinemo o njima. Sad gajimo povrće. – (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Prištini/Podujevu)

Ako bi ispitanici naveli „uzgoj biljnih kultura“ kao aktivnost, anketar bi ih podstakao da objasne konkretne radove koje ta aktivnost podrazumeva, kao i zadatke koje deca i adolescenti obavljaju. Kao što pokazuje slika 4.25, 78 procenata ukupnog uzorka je odgovorilo da se deca/adolescenti uglavnom bave sadnjom i brigom o usevima, zatim žetvom (73 procenata), navodnjavanjem (72 procenata), oranjem ili obradom zemlje (18 posto) itd. Oko 10 procenata je izjavilo da deca/adolescenti rukuju poljoprivrednim mašinama, a 14 procenata je izjavilo da takođe prskaju pesticide ili đubriva. Ovo je više zastupljeno u regionima Gnjilana i Uroševca, gde se 44 odnosno 36 posto maloletnika bavi takvim poslovima.

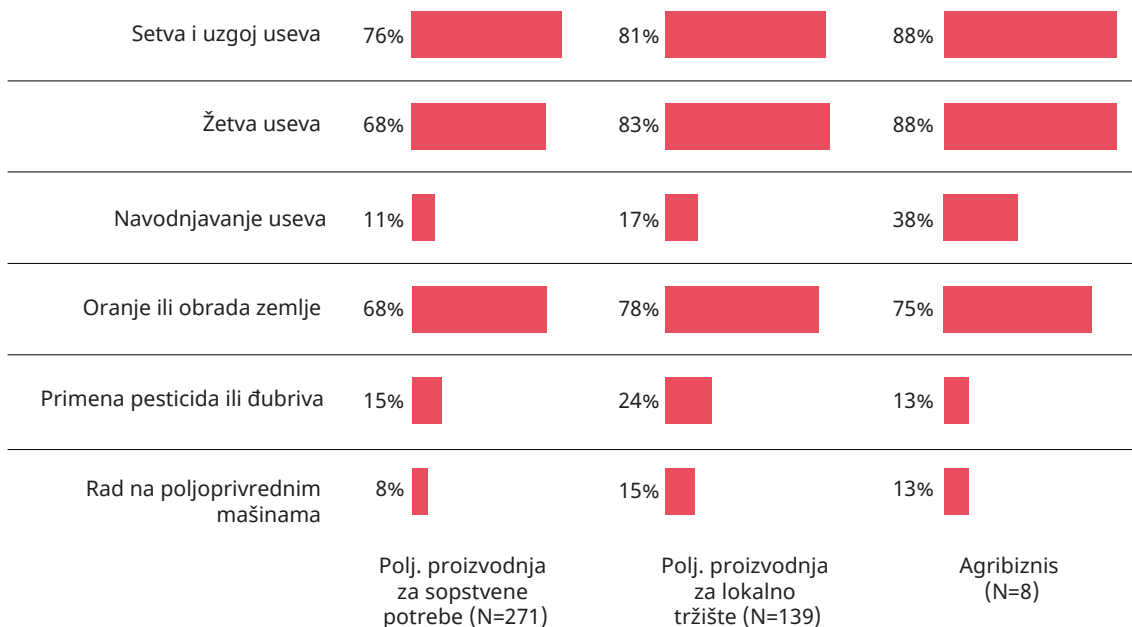
► Slika 4.25. Vrste aktivnosti u vezi sa usevima koje obavljaju deca/adolescenti, sveukupno i po regionima

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Kada se uzme u obzir vrsta poljoprivrednog gazdinstva, može se primetiti da ako maloletnici rade za gazdinstvo koja se bavi proizvodnjom za lokalno tržište, veća je verovatnoća da će se baviti opasnijim aktivnostima kao što su oranje/obrada, primena pesticida i rukovanje poljoprivrednim mašinama nego oni koji rade za potrebe svog domaćinstva (slika 4.26).

► Slika 4.26. Vrste aktivnosti u vezi sa usevima koje obavljaju deca/adolescenti, po vrsti poljoprivredne proizvodnje

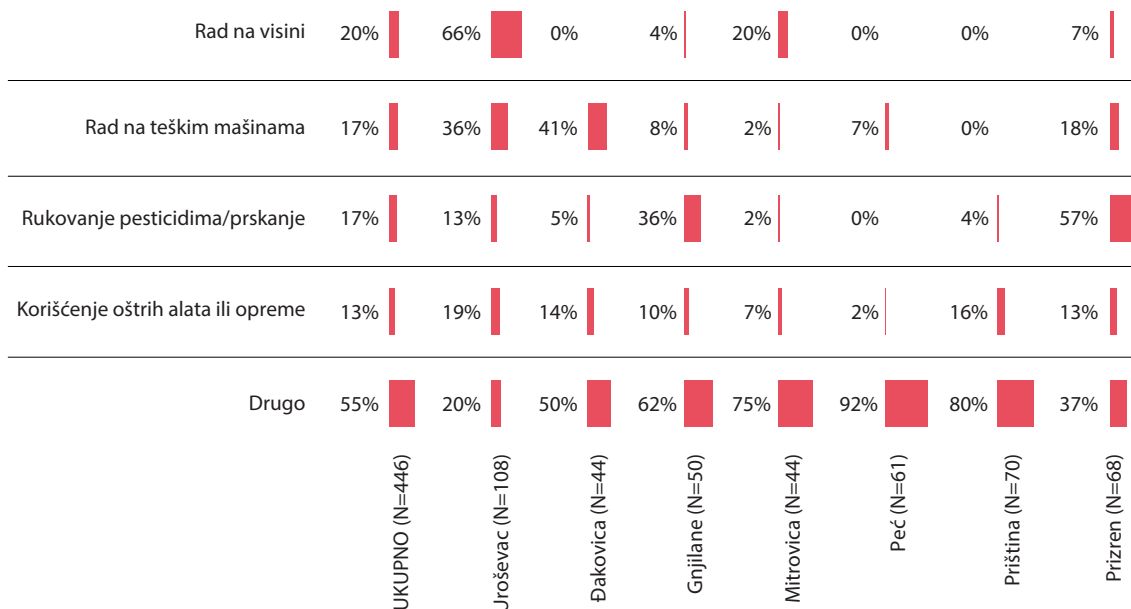

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Ako bi ispitanici naveli „uzgoj/brigu o stoci“, od njih je traženo i da navedu konkretne aktivnosti kojima se deca/adolescenti bave. Kao što je primećeno, većina se bavi čuvanjem stoke (74 posto), a zatim čišćenjem štala za životinje (71 procenat), mužom koza ili krava (35 procenata), rukovanjem poljoprivrednim mašinama (18 procenata) i pomoći pri rađanju životinja (9 procenata).

Dalje, pošto se jedno od glavnih istraživanja odnosilo na učešće dece u poljoprivrednim aktivnostima, izveštaj je takođe imao za cilj da proceni stepen njihove izloženosti opasnim zadacima koji bi potencijalno mogli da ugroze njihovo blagostanje. Slika 4.27 ilustruje uključivanje dece i adolescenata u takve aktivnosti. Može se primetiti da je 20 posto dece bilo angažovano u radu na visini, 17 posto u radu sa teškim mašinama, 17 posto u rukovanju i/ili primeni pesticida, 13 posto u korišćenju oštarih alata ili opreme i 55 posto u drugim aktivnostima, kao što su navodnjavanje, hranjenje stoke, uklanjanje smeća, setva i/ili žetva, ili drugi lakši zadaci. Još jednom, vredi napomenuti da u regionima Uroševca, Đakovice i Prizrena beležimo veći procenat dece koja rade na visini, rukuju teškim mašinama i rukuju/primenjuju pesticide u poređenju sa vršnjacima u drugim regionima.

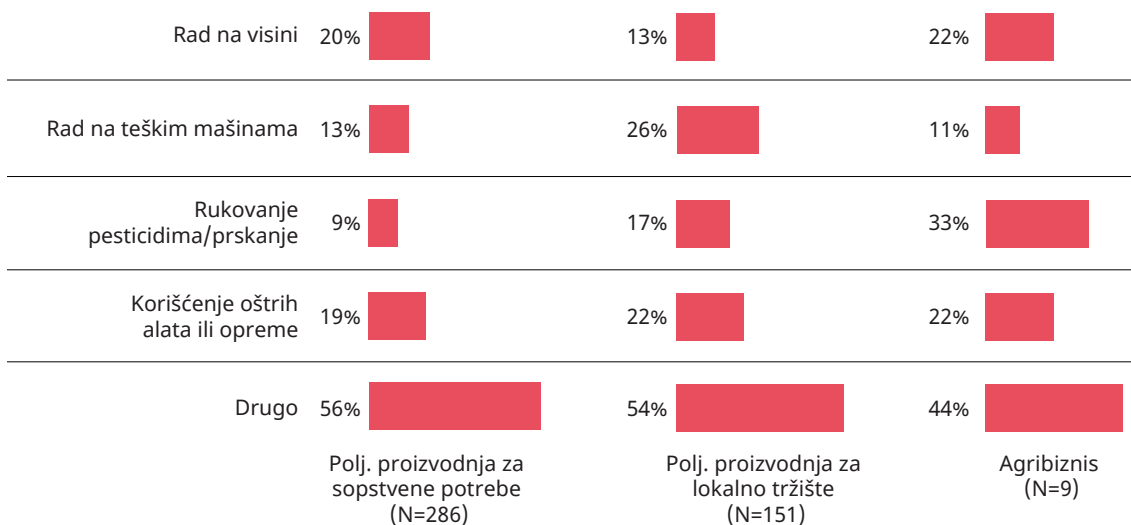
► Slika 4.27. Angažovanje dece/adolescenata na opasnim poslovima, ukupno i po regionima

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Sa aspekta tipa poljoprivredne aktivnosti, veća je verovatnoća da će deca koja rade na gazdinstvima koja plasiraju proizvode na lokalnim pijacama koristiti teške mašine (26 procenata) od dece angažovanoj u poljoprivrednoj proizvodnji za sopstvene potrebe (13 procenata). S druge strane, 20 procenata dece koja rade na imanjima koja se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe radi na visini, u poređenju sa 13 procenata dece koja rade na gazdinstvima koja proizvode za lokalna tržišta (slika 4.28). Sve u svemu, međutim, ne postoji značajna razlika između vrste poljoprivredne proizvodnje i opasnih aktivnosti u koje su uključena deca.

► Slika 4.28. Angažovanje dece/adolescenata na opasnim poslovima, po tipu poljoprivredne aktivnosti

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Podaci dobijeni od fokus grupa pokazuju da su ključni akteri potpuno svesni rizika povezanih sa uključivanjem dece u rukovanje pesticidima ili korišćenje istih. Međutim, diskusije u različitim fokus grupama su istakle da su deca često uključena u takve aktivnosti, posebno u marginalizovanim i ekonomski ugroženim područjima. Ispod su neki citati iz različitih fokus grupa koji potvrđuju da deca prskaju pesticide, kao i za upravljanje teškim mašinama:

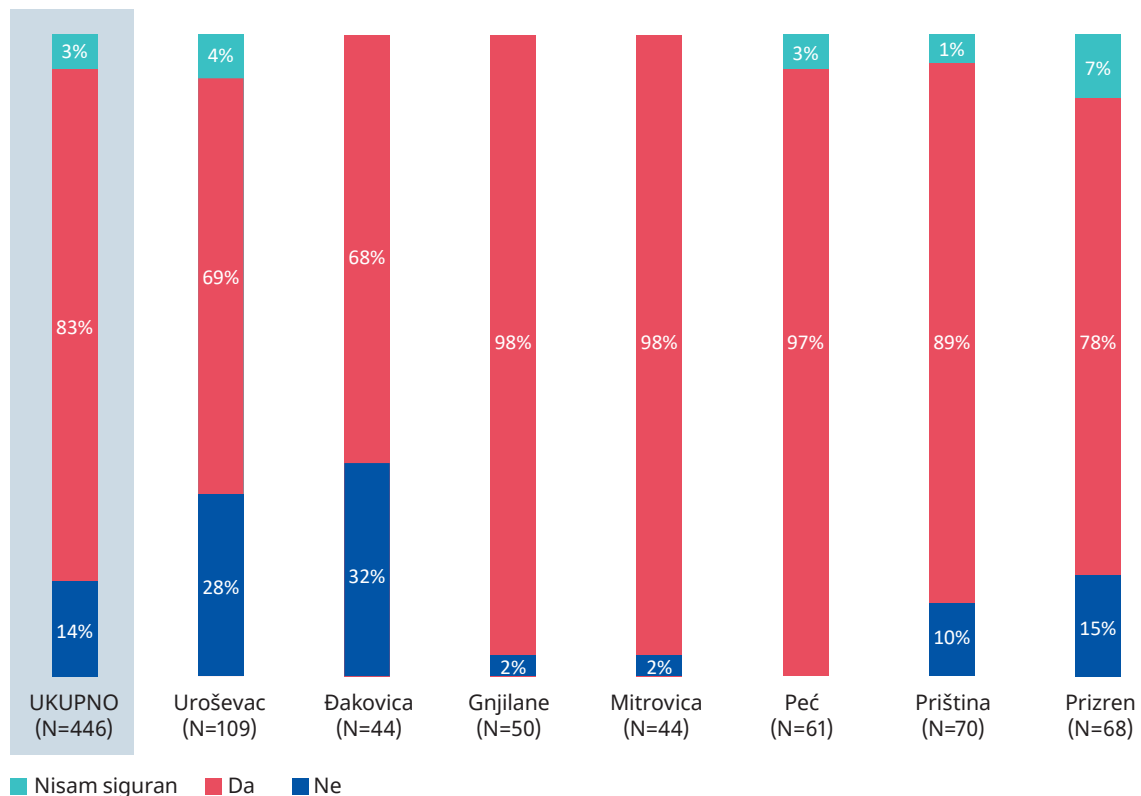
Deca ne mogu da obavljaju fizički teške poslove ili rukuju pesticidima ... Međutim u najmarginalizovanijim grupama u ruralnim područjima, i za to angažuju decu, naročito, na primer u Kosovo Polju. – (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Prištini/Podujevu)

Bezbednost treba da bude glavni prioritet, pošto su deca angažovana na opasnim poslovima u opasnosti da dožive nesreću, naročito ako rade sa mašinama ili rukuju pesticidima. – (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Đakovici)

Lično nisam video decu kako koriste tešku mašineriju ili pesticide, ali znam da se to dešava. Naročito kad je u pitanju vožnja traktora, mnogo dece ih vozi. — (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Mitrovici)

Ispitanici su dalje pitani o njihovim stavovima u vezi sa potencijalnim bezbednosnim rizicima povezanim sa zadacima koje obavljaju deca/adolescenti. Generalno, samo 14 posto učesnika je reklo da veruje u postojanje takvih rizika. Međutim, kada se razmatraju različiti regioni, ispitanici iz Uroševca (28 procenata) i Đakovice (32 procenata) su bili znatno skloniji da priznaju prisustvo takvih opasnosti nego ispitanici iz drugih regiona (slika 4.29).

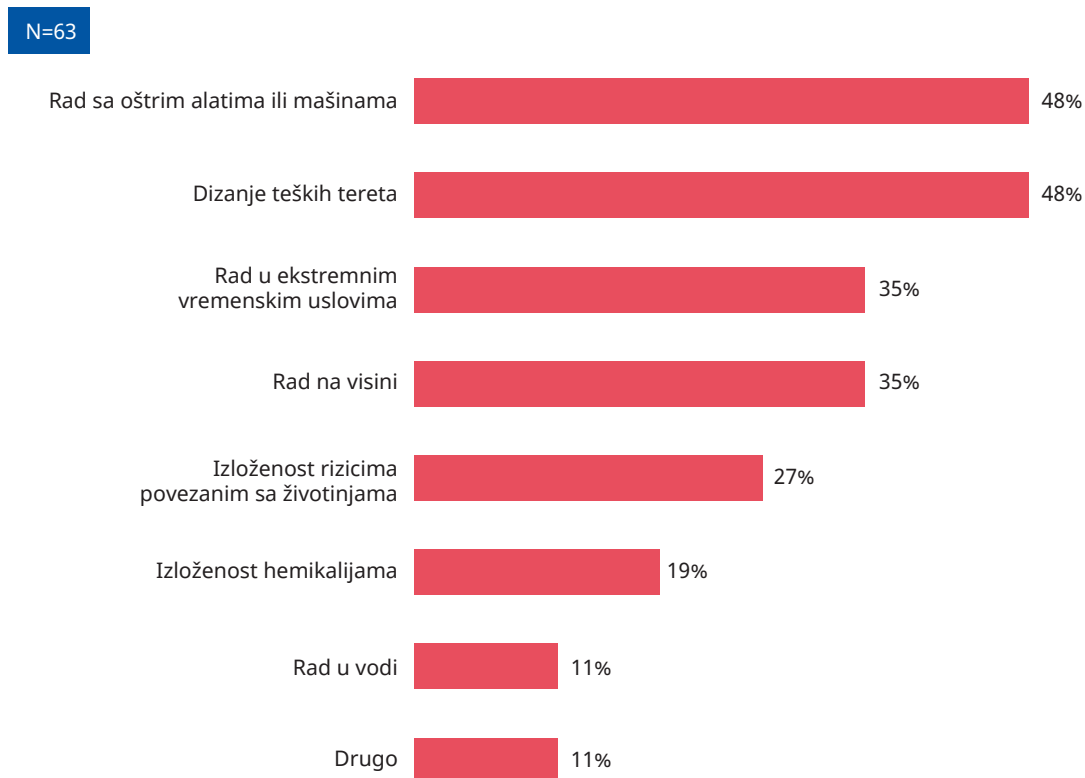
► Slika 4.29. Bezbednosni rizici povezani sa poljoprivrednim radovima koje adolescenti/deca obavljaju, sveukupno i po regionima

Pored toga, ispitanici koji rade na poljoprivrednim gazdinstvima koja opslužuju lokalno tržište skloniji su da izjave da su deca izložena opasnostima u poljoprivrednim radovima (21 posto) nego poljoprivrednici koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe (11 posto).

Bezbednosni rizici su obuhvatali različite aktivnosti, kao što su rukovanje oštrim alatima ili mašinama (48 procenata), podizanje teških predmeta (48 procenata), rad u ekstremnim vremenskim uslovima (35 procenata), rad na visini (35 procenata), i druge slične situacije (slika 4.30). Kategorija „ostalo“ obuhvata rizike poput trovanja, uboda, povrede kičmene moždine i opasnosti vezane za različite vrste terena.

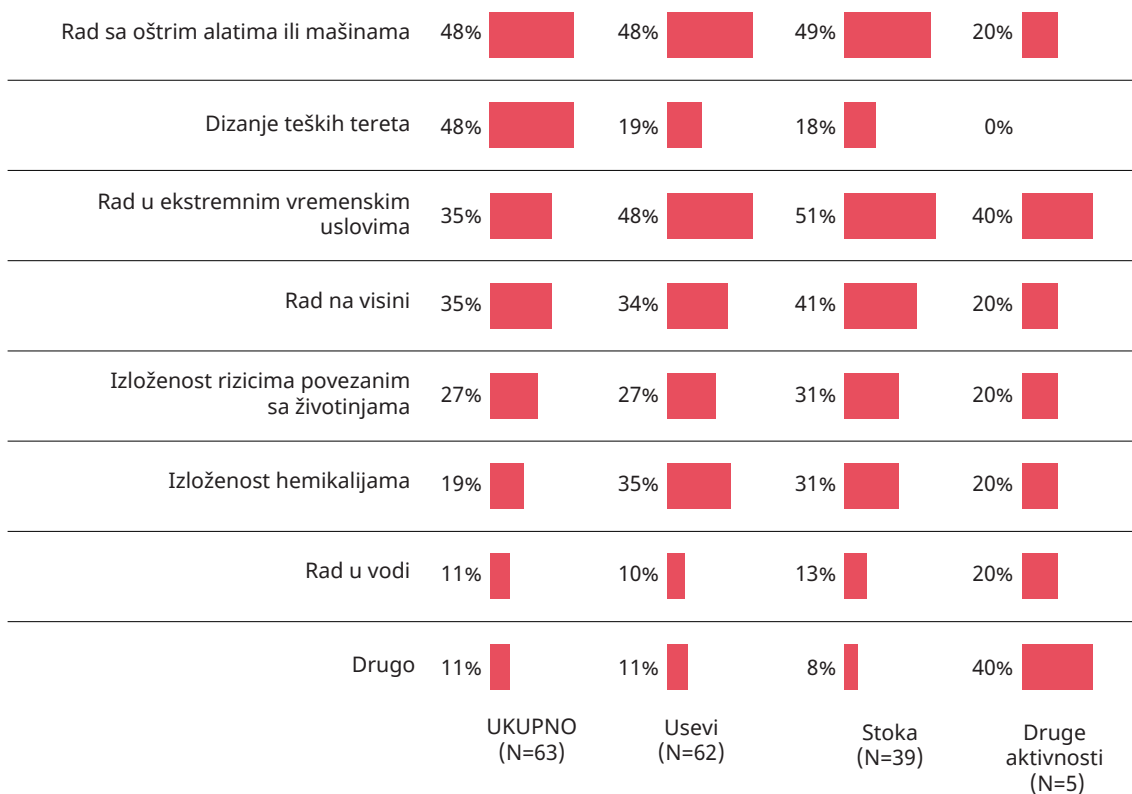
► Slika 4.30. Tipovi bezbednosnih rizika, sveukupno

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Kada se posmatraju podaci zasnovani na primarnim vrstama poljoprivrednih delatnosti, ne postoji primetna razlika između onih koji se bave uzgojem useva i onih koji se bave stočarstvom u pogledu njihove percepcije potencijalne opasnosti ili bezbednosnih rizika sa kojima se deca mogu susresti. Međutim, generalno, oni koji rade sa stokom su skloniji prijavljivanju bezbednosnih rizika od onih koji su uključeni u aktivnosti vezane za useve (slika 4.31).

► Slika 4.31. Tipovi bezbednosnih rizika, po glavnoj aktivnosti

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Podaci dobijeni kvalitativnom analizom daju uporedive rezultate. Na primer, roditelji su generalno svesni potencijalnih rizika povezanih sa uključivanjem dece i adolescenata u poljoprivredne poslove. Kao što je navedeno u fokus grupama roditelji i ključni akteri su takođe prepoznali koliko je važno da njihova deca shvate opasnosti sa kojima se mogu susresti pri obavljanju ovakvih radova:

Kao roditelji moramo da budemo proaktivni sa aspekta pružanja uvida o prednostima i rizicima bavljenja poljoprivredom našoj deci. – (Učesnik fokus grupe sa roditeljima u Đakovici)

Rana intervencija i podizanje nivoa svesti o rizicima zloupotrebe dečjeg rada su neophodni kako bi se deca zaštitila od eksploatacije i opasnih radnih praksi. — (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Prištini/Podujevu)

Potrebno je uložiti napore da se postaramo da preduzeća i porodice obezbede adekvatnu obuku i zaštitne mere za decu angažovanu na poljoprivrednim radovima kako bi se sprečile nesreće i povrede. — (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Prištini/Podujevu)

Deca u šumarstvu su naročito izložena rizicima. Često kažem da je lako formulisati listu bezbednih poslova u šumarstvu – drugim rečima, poslova koje i deca mogu da obavljaju. Ono što je teško jeste napraviti listu opasnih poslova u šumarstvu jer je beskrajna. — (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Agencije šumarstva Kosova)

Slično, fokus grupe sa decom su otkrile i druge opasnosti kojima su deca izložena tokom rada u poljoprivredi i činjenicu da su morala da prolaze kroz pokušaje i greške da bi sama otkrila potencijalne opasnosti i šta treba da rade u takvim slučajevima. Ispod su neki citati iz fokus grupa koji potcrtavaju ove nalaze:

Ima opasnih stvari kad radiš u polju. Na primer, možeš da naletiš na mnogo divljih životinja kao što su zmije ili vukovi. Sećam se da sam jednom bila sa kravama na ispaši i videla zmiju. Morala sam da je napadnem, udarila sam je štapom.— (Učesnica fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Mitrovici)

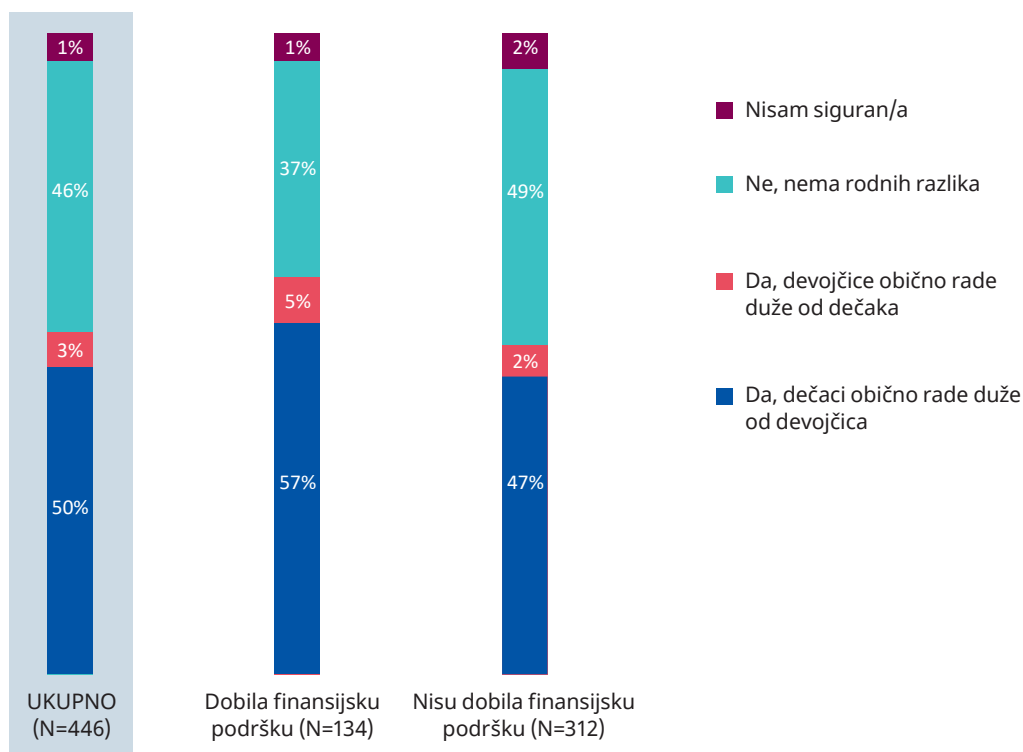
Ponekad su i psi opasni. Morali smo da naučio kako da se zaštitimo. I sa pesticidima ... naučili smo kako da navučemo rukavice i maske i svu tu zaštitnu opremu. Da, sve sami. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Mitrovici)

4.2.7 Rodne razlike sa aspekta poljoprivrednih radova

Studija je takođe imala za cilj da istraži rodne razlike sa aspekta poljoprivrednih radova. Sve u svemu, polovina ispitanika (50 procenata) je priznala postojanje takvih razlika, navodeći da dečaci obično rade duže od devojčica. Regionalno gledano, značajan procenat ispitanika iz Mitrovice (80 procenata), Đakovice (70 procenata), Gnjilana (68 procenata) i Uroševca (62 procenta) bio je skloniji da primeti da dečaci rade duže od devojčica. Nasuprot tome, nijedan region nije prijavio uverenje da je veća verovatnoća da će devojčice raditi duže od dečaka.

Štaviše, u slučajevima kada su ispitanici naveli da dobijaju finansijsku podršku za poljoprivredne aktivnosti, bili su znatno skloniji (57 posto) da tvrde da dečaci rade duže od devojčica, u poređenju sa onima koji tu pomoć nisu primali (47 posto), kao što je prikazano na slici 4.32. Ovaj obrazac se može pripisati potencijalnom pritisku na porodice da se maksimalno angažuju kada dobiju finansijsku podršku, što ih dovodi do toga da svoje dečake više uključe u radno intenzivne zadatke kako bi povećale produktivnost.

► Slika 4.32. Rodne razlike sa aspekta poljoprivrednih radova, po dobijenoj finansijskoj podršci

APored toga, u slučajevima gde su se porodice prvenstveno oslanjale na socijalnu pomoć ili doznake kao svoj glavni izvor prihoda, ispitanici su bili skloniji (58 procenata) da priznaju postojanje rodni razlika između dečaka i devojčica, pri čemu dečaci obilno rade duže od devojčica. Ovaj nalaz sugerise da unutar domaćinstava sa nižim ekonomskim statusom postoji tendencija ka većem disparitetu u rodni ulogama, pri čemu su dečaci aktivnije uključeni u poljoprivredne poslove od devojčica.

Nalazi kvalitativnih podataka pokazuju slične rezultate. Tokom diskusija u fokus grupama u različitim regionima, učesnici su obično izražavali uverenje da se dečaci suočavaju sa većom verovatnoćom da budu izloženi opasnom poslu u poređenju sa devojčicama. Ovo gledište je podržano i intervjuima sa ključnim sagovornicima. Učesnici su ovu rodnu razliku pripisali ideji da su dečaci fizički jači, što ih je navelo da se angažuju u radu u polju, dok devojčice imaju tendenciju da se bave poslovima u zatvorenom prostoru kao što su kućni poslovi. Shodno tome, smatra se da kod dečaka postoji veći rizik od izlaganja opasnostima. U nastavku su samo neki od citata koji potvrđuju ove nalaze:

Definitivno više dečaka radi obavlja opasne poslove. – (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Prištini/Podujevu)

Dečaci više obavljaju poljoprivredne radove, verovatno jer su fizički jači, ali i propisi regulišu koji rod može da obavlja koje poslove. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministarstva za rad, finansije i transfere).

Postoji jasna podela zasnovana na fizičkoj snazi gde dečake angažuju na fizički zahtevnim poslovima. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR).

Devojčice više obavljaju kućne poslove, dok dečaci obavljaju fizički zahtevnije poslove. Devojčice se više bave lakim poljoprivrednim radovima kao što je branje voća. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR).

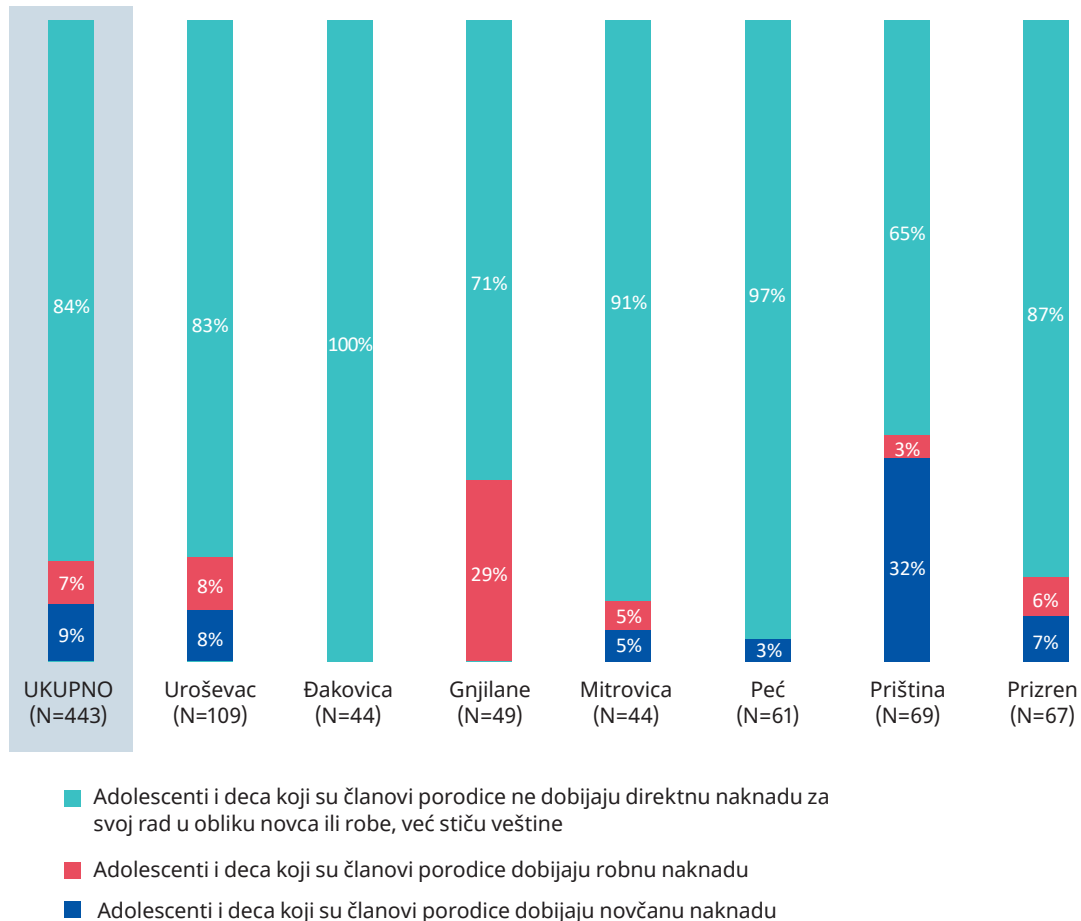
Dečaci su izloženiji opasnim poslovima u poljoprivredi, kao što su rad u polju ili upravljanje opasnim mašinama, u poređenju sa devojčicama. – (Intervju sa ključnim sagovornikom sa nezavisnim konsultantom za dečju zaštitu).

4.2.8 Naknada za rad u poljoprivredi

U završnom delu ovog modula fokus je bio na ispitivanju da li adolescenti/deca angažovana na poljoprivrednim poslovima dobijaju nadoknadu za svoj trud, i ako da, da li je ta naknada u obliku novčane isplate ili drugih beneficija u naturi. Slika 4.33 ilustruje nalaze u vezi sa ovim aspektom, uz izostavljanje tri odgovora koji prikazuju uključenost dece kao najamnih radnika (ne članova porodice), što će biti analizirano kasnije.

U većini slučajeva (ukupno 84%), članovi porodice koji su adolescenti i deca koja učestvuju u poljoprivrednim aktivnostima ne dobijaju novčanu naknadu, već im se umesto toga nudi šansa za sticanje novih veština. U ukupno 9% slučajeva, adolescenti i članovi porodice dece koji se bave poljoprivrednim radovima dobijaju novčanu naknadu, dok u 7% slučajeva dobijaju naknadu u naturi. Na regionalnom nivou, u Priština beležimo veću sklonost ka davanju novčane naknade (32 posto), a u Gnjilane veću sklonost ka davanju naknade u naturi (29 posto).

► Slika 4.33. Naknada za decu/adolescente angažovane na poljoprivrednim radovima, sveukupno i po regionima

Od tri slučaja angažovane dece/adolescenata, dva ispitanika su izjavila da nisu plaćali radnike, već su im pružili priliku da steknu nove veštine. U drugom slučaju, adolescent/radnik je dobio robnu naknadu.

Na kraju, ispitanici koji su odgovorili da adolescentima/deci nisu dali novčanu naknadu su takođe bili upitani o razlozima za to. Najčešći razlog u ukupnoj skali bio je to da su članovi porodice (90 posto), a zatim i da su premladi (28 posto) i da nisu stalno zaposleni (28 posto). Regionalno, takođe su uočeni slični obrasci.

4.3 Poljoprivredne aktivnosti dece u domaćinstvu/na gazdinstvu

Drugi modul ovog izveštaja predstavlja srž ove analize, jer dublje prodire u iskustvo zloupotrebe dečijeg rada za jedno nasumično izabrano dete između 10 i 17 godina iz svakog anketiranog domaćinstva. Odeljci u nastavku se fokusiraju na tematske ključne nalaze iz ankete i dodatno predstavljaju kvalitativne podatke dobijene u fokus grupama koji podupiru ove nalaze. Modul se takođe fokusira na uvide dobijene iz intervjua sa ključnim sagovornicima o obezbeđivanju bezbednih poljoprivrednih praksi za decu.

Nalazi iz ovog odeljka otkrivaju da većina dece (96 procenata) redovno pohađa školu. Od onih oni koji povremeno izostaju iz škole, 23 posto izostaje više od dva dana nedeljno. Još jedan nalaz pokazuje da se 89 posto dece bavi uzgojem useva, zatim gajenjem/brigom stoke (35 posto) i drugim aktivnostima.

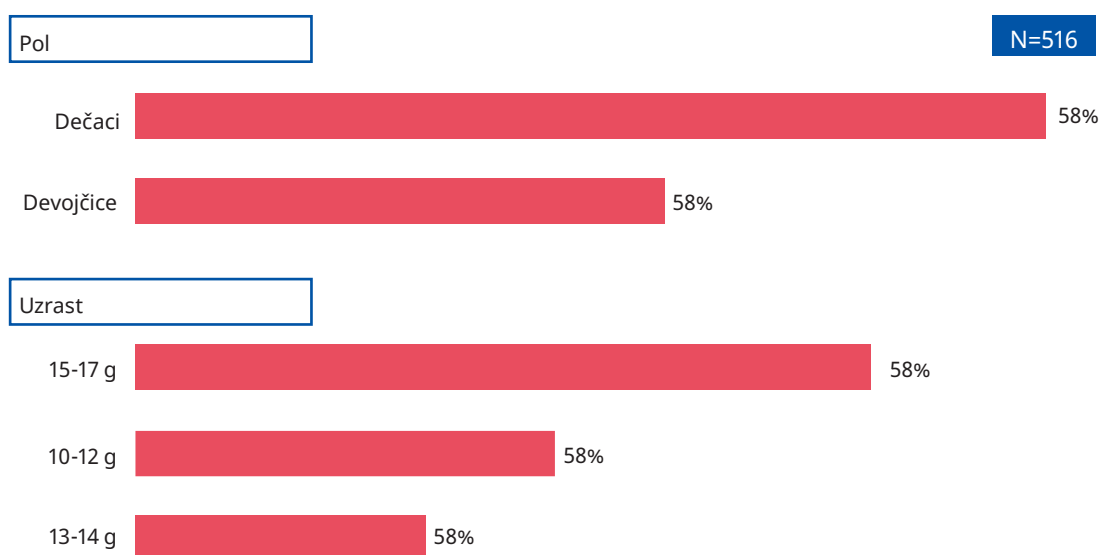
Veća je verovatnoća da će deca učestvovati u opasnim poslovima ako se njihova porodica bavi poljoprivrednom proizvodnjom za lokalno tržište, što je naročito primetno u agrobiznisu gde su deca u velikom stepenu uključena u sve navedene opasne poslove. Štaviše, nalazi otkrivaju da dečaci češće rade na teškim mašinama (22 procenta) nego devojčice (5 procenata). Starija deca takođe pokazuju veću sklonost opasnim zadacima, kao što su primena pesticida, rukovanje teškim mašinama i korišćenje oštarih alata ili opreme.

Uprkos svesti o rizicima povezanim sa dečijim radom u poljoprivredi, većina ispitanika (57 procenata) ne preduzima nikakve radnje za ublažavanje ovih rizika. Samo 27 procenata aktivno nastoji da smanji ili eliminiše opasnosti, 16 procenata traži medicinski tretman zbog nastalih zdravstvenih problema, a 6 procenata nie sigurno koje korake treba preduzeti. Zaštitna oprema, posebno zaštita za oči i maske za lice, nedovoljno se koristi, uprkos tome što su deca angažovana na prskanju pesticida. Vrlo je zabrinjavajuće da 26 posto dece nema pristup bilo kakvoj zaštitnoj opremi.

4.3.1 Demografski podaci o nasumično odabranoj deci i pohađanju škole

Iz prikupljenih podataka, 63% uzorka su bili dečaci i 37% devojčice; 51 odsto je pripadalo starosnoj grupi od 15 do 17 godina, 29 odsto starosnoj grupi od 10 do 12 godina i 20 odsto je bilo između 13 i 14 godina (slika 4.34)

► Slika 4.34. Uzrast i pol nasumično odabrane dece

Što se tiče pohađanja škole, 95 posto nasumično odabrane dece je pohađalo školu. Od toga, 11 procenata je bilo u osnovnoj školi, 47 procenata u nižoj srednjoj, 40 procenata u višoj srednjoj školi i 2 procenta u stručnim školama.

Takođe, 96 posto dece je pohađalo školu svake nedelje, dok je 4 posto (22) izostajalo svake nedelje. Od onih koji su izostali iz škole (N=22), 55 posto je to činilo manje od jednog dana u nedelji, 23 posto između jednog i dva dana, a 23 posto više od dva dana.

Razlozi za izostajanje iz škole su različiti (videti tabelu 4.1): 67 procenata dečaka je izostalo jer su radili na porodičnom imanju ili u polju, dok je mnogo manji procenat devojčica (14 procenata) činio isto. Nasuprot tome, čini se da devojčice imaju veću sklonost (86 procenata) da ne idu u školu zbog bolesti

ili zdravstvenih problema, u poređenju sa dečacima (20 procenata). Pored toga, mali procenat dečaka (5 posto) nije bio zainteresovan za školu, dok nijedna devojčica nije pokazala takvu nezainteresovanost, kako je primetio ispitanik koji je odgovarao na pitanja. Ipak, zbog male veličine uzorka, podatke treba tumačiti sa oprezom.

► **Tabela 4.1. Razlozi za izostajanje iz škole**

	Pol deteta					
	Sveukupno		Muški		Ženski	
Rad na porodičnom imanju ili u polju	50%	11	67%	10	14%	1
Nepostojanje interesa za pohađanje škole	5%	1	7%	1	0%	0
Bolest ili zdravstveni problemi	41%	9	20%	3	86%	6
Drugo	9%	2	13%	2	0%	0
SVEUKUPNO	100.0%	22	100.0%	15	100.0%	7

Iako kvantitativni deo izveštaja nije pokazao značajan broj dece koja izostaju iz škole zbog poljoprivrednih radova, kvalitativni deo sa intervjuima sa ključnim sagovornicima otkrio je više informacija o fenomenu dece koja izostaju iz škole. U stvari, u različitim institucijama, ključni sagovornici su bili svesni i zabrinuti zbog činjenice da su deca sprečena da pohađaju školu zbog toga što se bave poljoprivrednim poslovima. Neki su istakli da od vrste posla zavisi i da li će dete pohađati školu ili ne. Na primer, deca koja rade u udaljenim šumskim oblastima mogu se suočiti sa izazovima sa aspekta redovnog pohađanja škole zbog ograničenih mogućnosti prevoza. Ispod su neki citati koji svedoče o glavnim razlozima koji otežavaju redovno školovanje:

Deca angažovana u poljoprivredi se suočavaju sa izazovima po pitanju uspostavljanja ravnoteže između svog obrazovanja i poljoprivrednih radova, što može da utiče na izostajanje iz škole i njihov školski uspeh. — (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministarstva prosvete, nauke, tehnologije i inovacija)

Ministarstvo prepoznaje značaj saradnje sa Ministarstvom prosvete kako bi se obezbedilo da deca angažovana na poljoprivrednim radovima i u šumarstvu imaju pristup obrazovanju i redovno pohađaju školu. — (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministarstva za rad, finansije i transfere)

Ministarstvo prosvete je zaduženo da drži evidenciju o deci koja rade, da im obezbedi obrazovanje i redovno pohađanje škole. Ne možemo to da samo prepustimo roditeljima i nadamo se najboljem. Ključno je edukovati i roditelje.” (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Potrebni su stroža primena zakona i uža saradnja između Ministarstva prosvete i drugih relevantnih institucija kakao bi se obezbedilo da deca koja rade u poljoprivredi i šumarstvu dobiju obrazovanje i redovno pohađaju školu. (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Inspektorata rada).

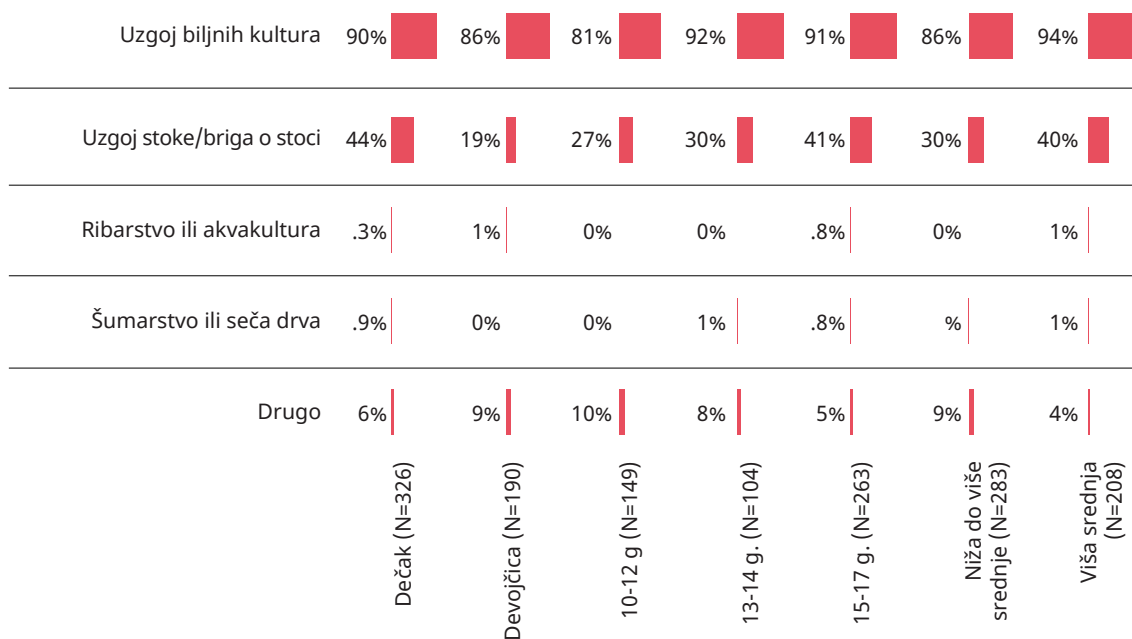
Kad je u pitanju sektor šumarstva, jako je teško obezbediti da deca redovno pohađaju školu. Primarni izazovi obuhvataju zabačenost predela u kom se radovi u šumarstvu odvijaju, što može da omete pristup obrazovanju. Ključno je obezbediti da deca obavljaju radove u šumarstvu posle škole ili vikendom. Ne treba da izostaju iz škole, ali često to rade. (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Agencije za šumarstvo).

4.3.2 Poljoprivredni zadaci i broj sati rada

Ispitanici su dalje pitani o poljoprivrednim poslovima koje nasumično odabrano dete obavlja svakodnevno. Sve u svemu, 89 procenata dece bavi se gajenjem useva, zatim uzgojem stoke (35 procenata) i drugim aktivnostima. Regionalno, rezultati su slični, gde su u regionima Peći (72 procenta) i Đakovice (45 procenata) deca više angažovana u uzgoju stoke nego u drugim regionima.

Rezultati su slični kada se uporede podaci prema uzrastu, polu i nivou školovanja (slika 4.35). Dečaci se više bave uzgojem stoke (44 posto) nego devojčice (19 posto). Pored toga, kod onih uzrasta između 15 i 17 godina postoji veća verovatnoća da će se baviti uzgojem stoke (41 procenat) nego mlađa deca. Slični obrasci se primećuju i sa nivoima školovanja: manje je verovatno da će se oni na nižim nivoima školovanja uključiti u uzgoj stoke (30 procenata) nego oni na višim (40 procenata).

► Slika 4.35. Angažovanje odabrane dece na poljoprivrednim radovima, po uzrastu, polu i nivou školovanja

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Što se tiče glavnih zadataka koje obavljaju nasumično odabrana deca, najveći procenat dečijeg rada je povezan sa rukovanjem ili prskanjem pesticida, što čini 16 posto prijavljenih slučajeva. Na regionalnom nivou, kod dece u Prizrenu (51 procenat) i Gnjilanu (32 procenta) postoji veća verovatnoća da će raditi sa pesticidima od dece u drugim regionima. Slično tome, rukovanje teškim mašinama i rad na visini činili su po 16 posto opasnih poslova koje obavljaju deca. Regionalno gledano, deca iz Uroševca (60 procenata) su imala veću verovatnoću da rade na visini, a deca iz Đakovice (39 procenata) da upravljaju teškim mašinama (slika 4.36).

Rukovanje oštrim alatima ili opremom činilo je 10 posto slučajeva, dok je 11 posto prijavilo druge oblike rada uključujući navodnjavanje, hranjenje stoke/staranje o stoci, rukovanje mašinama i druge nezahtevne/lake poslove. Međutim, ovde je važno istaći da uprkos tome što ispitanici tvrde da se deca bave uzgojem useva (90 posto) i brinu se o stoci (44 posto), 51 posto je odbilo da otkrije više informacija o tome koji su konkretni zadaci na kojima su deca angažovana. Regionalno posmatrano, ovo je bilo posebno evidentno u Mitrovici, Peći i Prištini.

► Slika 4.36. Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, sveukupno i po regionima

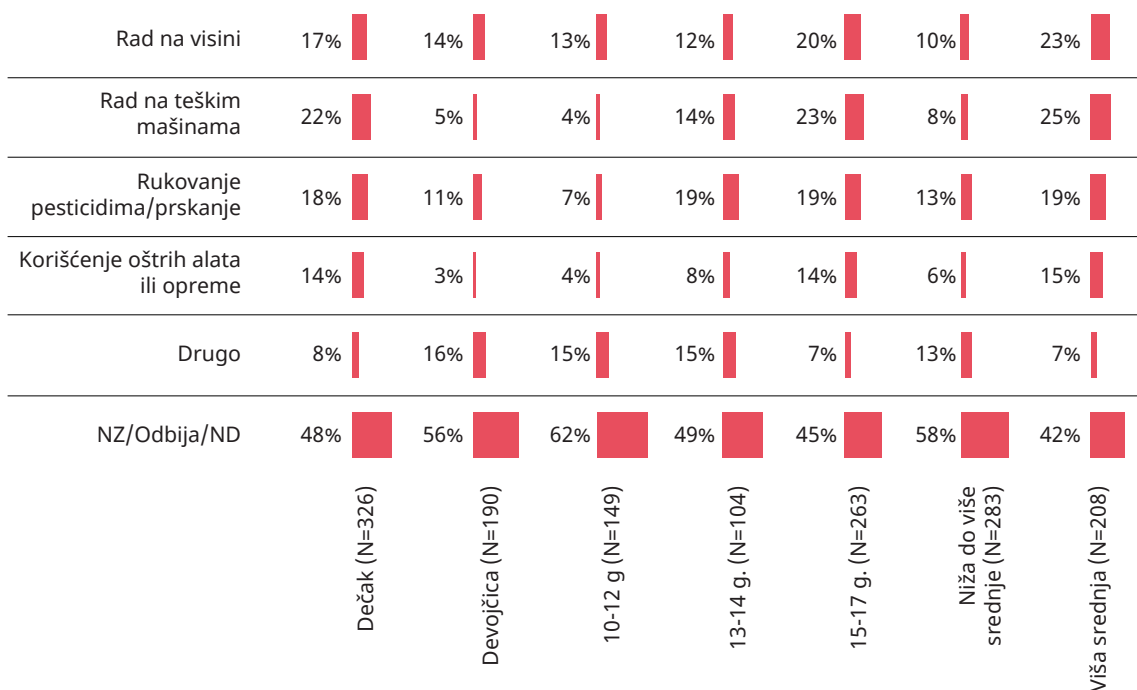

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%

Postojala je veća verovatnoća da će dečaci upravljati teškim mašinama (22 procenta) nego devojčice (5 procenata), kao što je prikazano na slici 4.37. Starija deca su takođe češće angažovana na prskanju pesticida, rukovanju teškim mašinama i korišćenju oštarih alata ili opreme. Slični rezultati primećeni su i na nivou školovanja: postojala je veća verovatnoća da će starija deca biti angažovana na opasnim poslovima od mlađe.

Iako je moguće spekulisati da mlađa deca takođe mogu da učestvuju u poljoprivrednim aktivnostima, veća je verovatnoća da će dečaci tinejdžeri biti uključeni u takve zadatke. To bi moglo biti zato što roditelji poveravaju starijoj deci ove obaveze, smatrajući ih zrelijim i sposobnijim da se nose sa takvim zadacima.

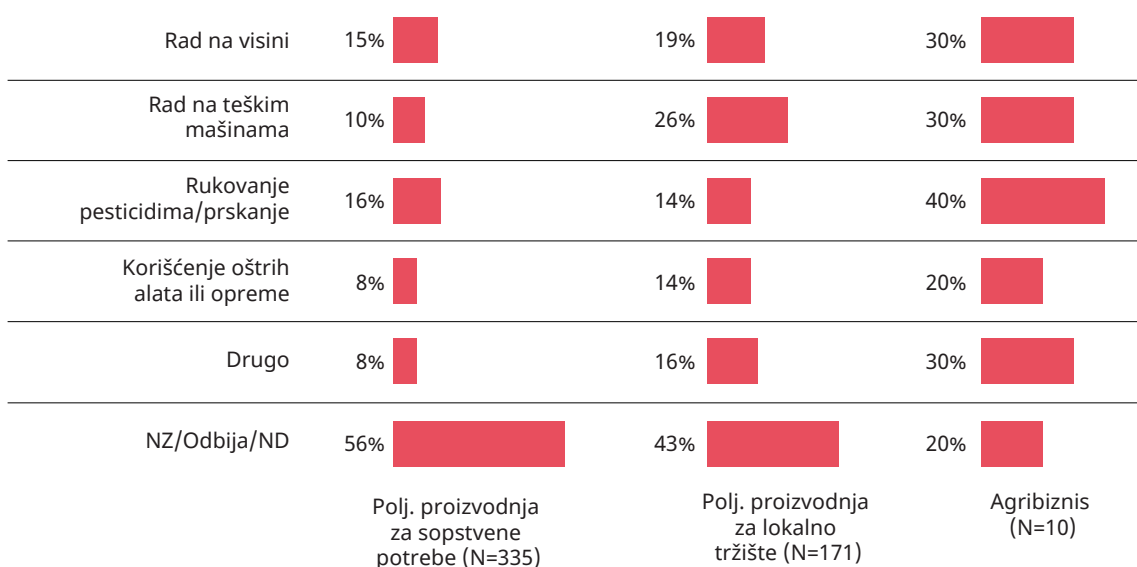
► Slika 4.37. Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, po uzrastu, polu i nivou školovanja

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Kada se analiziraju opasne aktivnosti na osnovu vrste poljoprivrednih aktivnosti u koje se porodice bave, postaje evidentno da je veća verovatnoća da će se deca baviti opasnim poslovima ako se porodica bavi poljoprivrednom proizvodnjom za lokalno tržište, u poređenju sa onima koji se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe (slika 4.38). Uprkos ograničenoj veličini uzorka za agrobiznis, primetno je da su deca veoma uključena u sve navedene opasne poslove ako porodica posluje kao agrobiznis.

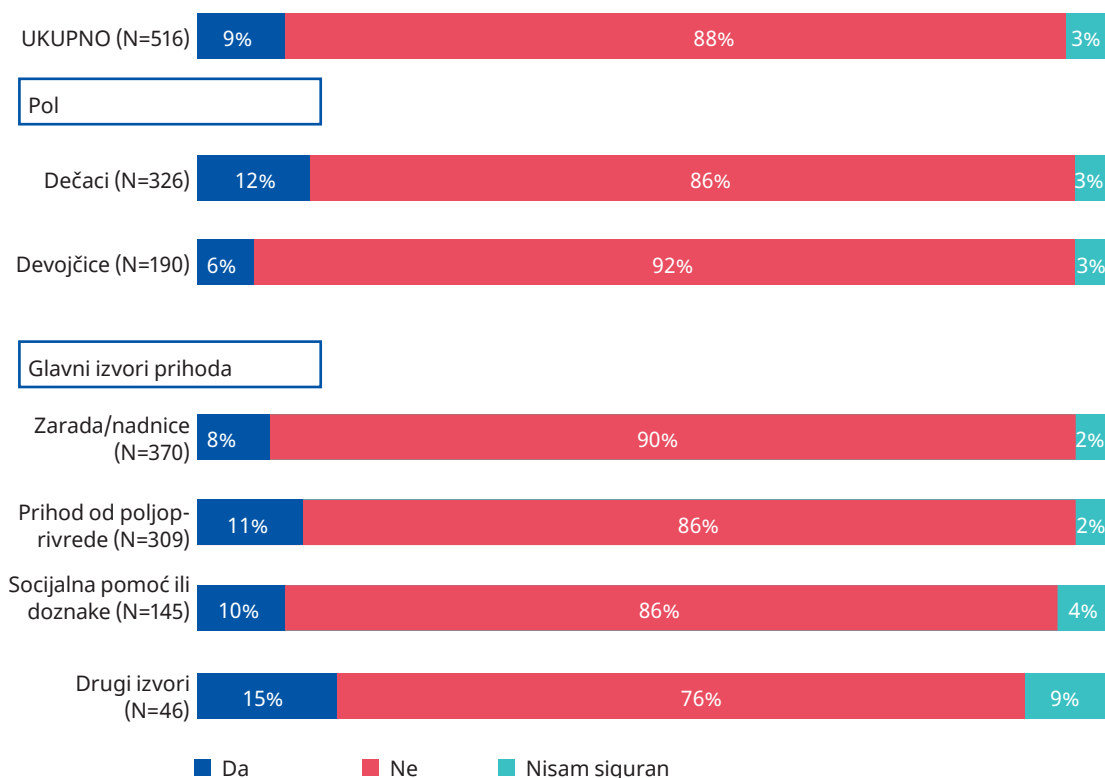
► Slika 4.38. Angažovanje nasumično odabrane dece na opasnim poslovima, po tipu poljoprivredne proizvodnje

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Ispitanici su priznali da su deca angažovana na poljoprivrednim poslovima izložena rizicima (slika 4.39): 9 odsto ukupnog uzorka je odgovorilo da postoje rizici u obavljanju poljoprivrednih poslova, a ispitanici smatraju da postoji više rizika za dečake (12 odsto) nego devojčice (6 procenata). Pored toga, ako se porodica oslanja na prihod od poljoprivrede (11 procenata), veća je verovatnoća da veruje da postoje rizici implicitni u poljoprivrednim aktivnostima nego ako se porodica oslanja na zarade (8 procenata).

► **Slika 4.39. Bezbednosni rizici za decu angažovanu u poljoprivredi, sveukupno, po polu i primarnom izvoru prihoda**

Od 9 procenata (N=49) uzorka koji su verovali da postoje bezbednosni rizici u vezi sa angažovanjem dece u poljoprivrednim aktivnostima, 57 procenata nije preduzelo nikakve radnje da se reši problem, 27 procenata je preduzelo korake za smanjenje/ eliminišu te opasnosti, 16 procenata je zatražilo medicinski tretman zbog zdravstvenih problema, a ostali jednostavno nisu sigurni (6 procenata). Dakle, čak i ako su porodice svesne/veruju da postoje rizici povezani sa angažovanjem dece u poljoprivredi, u većini slučajeva ne preduzimaju aktivne mere da spreče/minimiziraju takve rizike.

Diskusije u okviru fokus grupa pružile su intrigantan uvid u vrste zadataka koje su deca preuzela i demografske karakteristike porodica koje angažuju decu na teškom ili nebezbednom radu. Štaviše, bilo je očigledno u svim fokus grupama da su i ključni akteri i roditelji priznali potencijalne opasnosti poljoprivrednih radova. Shodno tome, oni su naglasili važnost da deca budu svesna ovih rizika i da preuzmu odgovornost za svoje dobro. Zanimljivo je da je ovaj nalaz u suprotnosti sa kvantitativnim podacima, gde je 88 posto ispitanika smatralo da poljoprivredni radovi uopšte ne predstavljaju bezbednosni rizik. Ispod su neki citati ključnih aktera, kao i roditelja koji podupiru ovu diskusiju:

Rad gradi karakter, ali ne bi trebalo da obavljaju teške/opasne poslove. Te vrste poslova obilno obavljaju deca u ekonomski najugroženijim porodicama. – (Učesnik fokus grupe sa ključnim akterima u Podujevu)

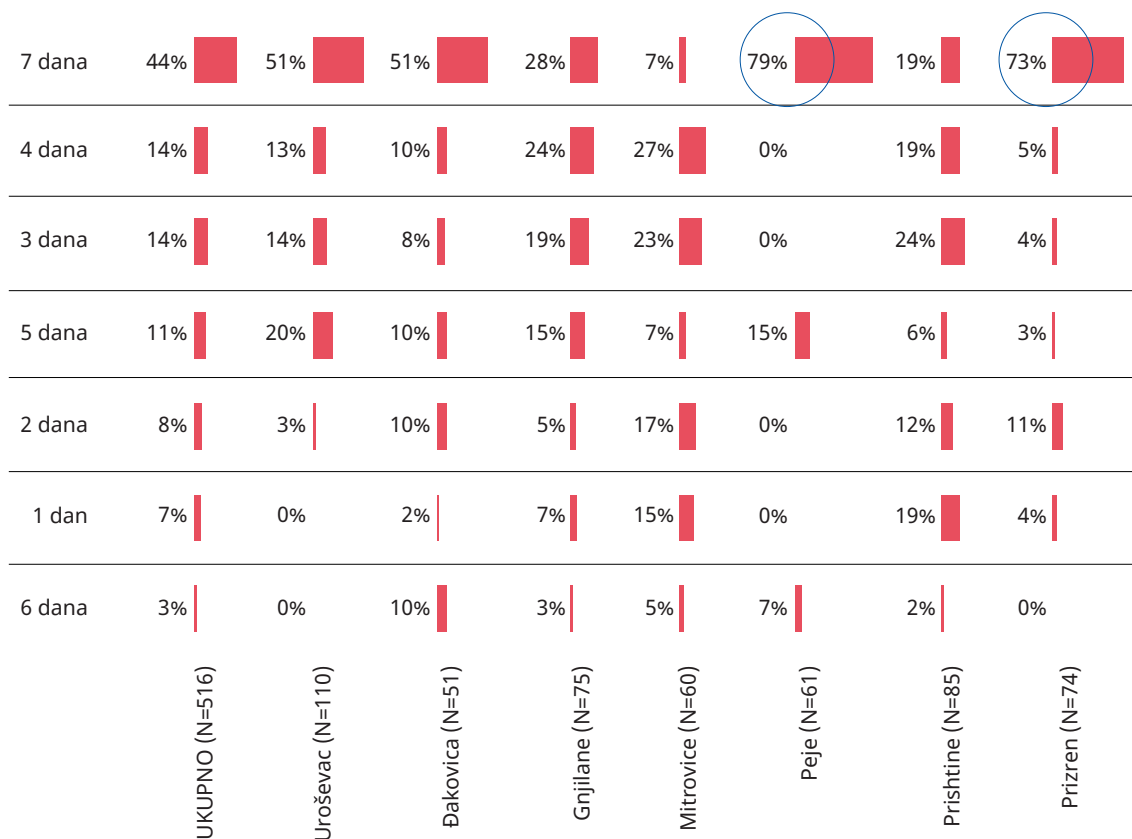
Uključujem decu u poljoprivredne radove ali se postaram da su bezbedni da nisu preteški. Obrazovanje je i dalje prioritet za njihovu budućnost – (Učesnik fokus grupe sa roditeljima u Prištini/Podujevu)

Pričamo o opasnostima i koristima poljoprivrede sa decom i uključujemo ih u proces donošenja odluka da bi sve shvatila i osećala da se njihovo mišljenje ceni. – (Učesnik fokus grupe sa roditeljima u Prištini/Podujevu)

Što se tiče broja radnih sati dnevno, sveukupno, 38 posto dece se bavi poljoprivrednim poslovima od 1 do 2 sata dnevno, zatim 32 posto rade manje od sat vremena, 22 posto 2 do 4 sata, 5% između 4 i 6 sati, 2% više od 8 sati i 1% između 6 i 8 sati. Na regionalnom nivou, veća je verovatnoća da će deca iz Peći raditi duže od vršnjaka iz drugih regiona.

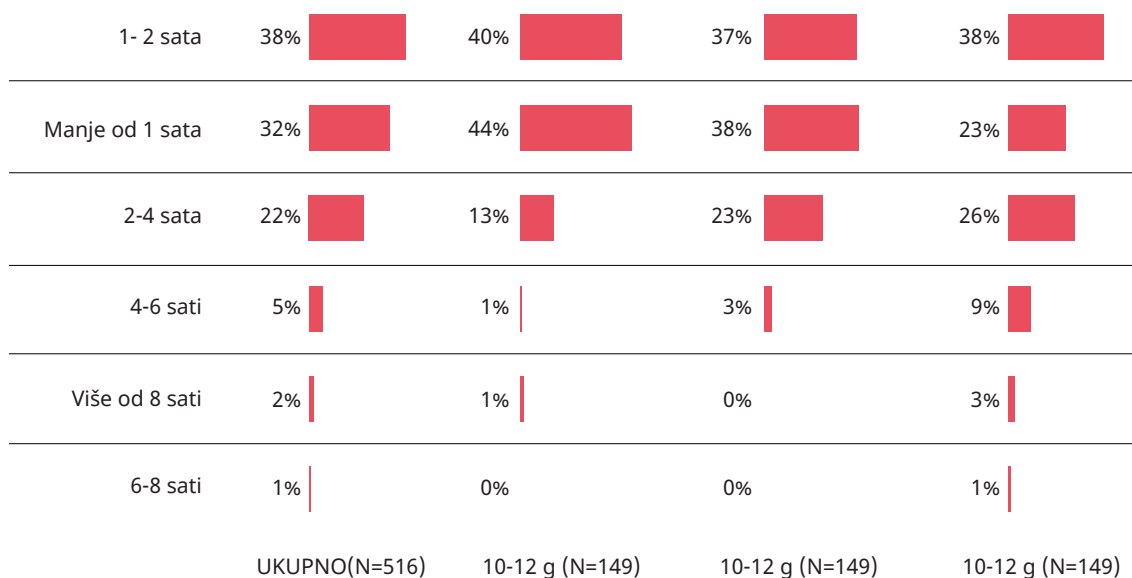
Tokom jedne nedelje, 44 procenta dece se bavi poljoprivrednim poslovima svakog dana, zatim 14 procenta koji to rade četiri dana nedeljno, i tako dalje (slika 4.40). Regionalno gledano, ponovo kod dece iz regiona Peći (79 procenta) i Prizrena (73 procenta) postoji veća verovatnoća da će sedam dana u nedelji biti angažovani na poljoprivrednim poslovima, u poređenju sa vršnjacima u drugim regionima.

►Slika 4.40. Broj radnih dana na nedeljnom nivou, sveukupno i po regionima

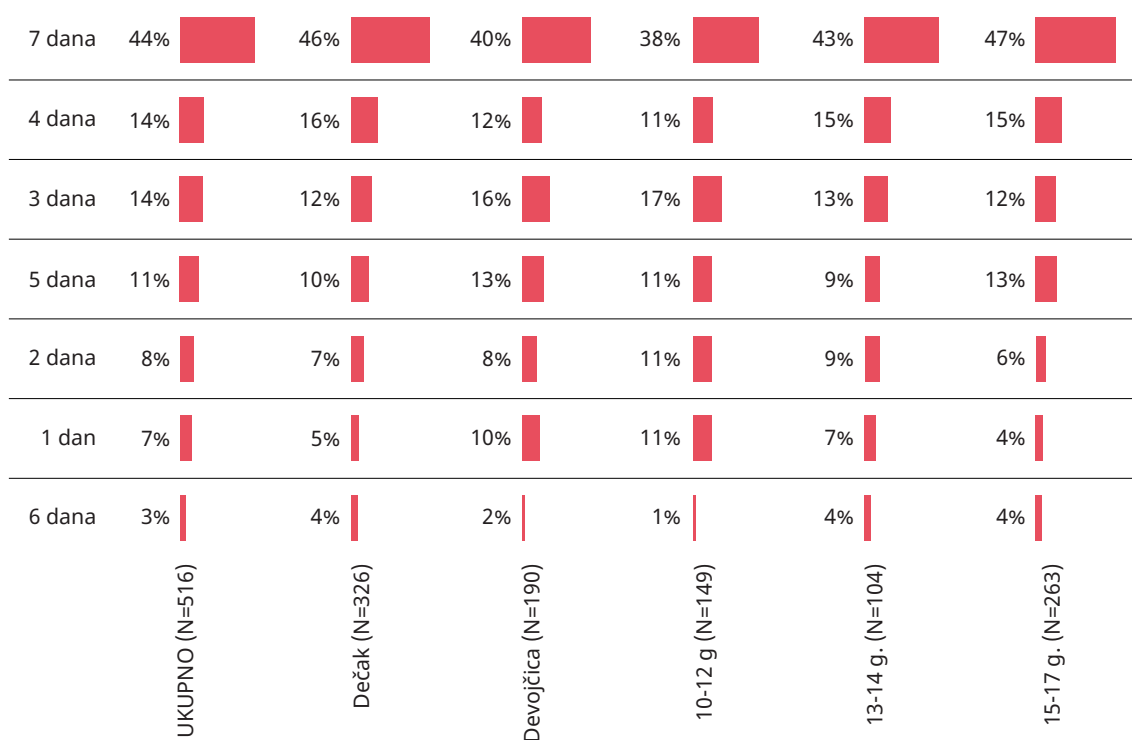
Postoji veća verovatnoća da će dečaci raditi između 2 i 4 sata (26 posto) nego devojčice (14 posto). Slično tome, postoji veća verovatnoća da će starija deca raditi više sati u poređenju sa mlađom (slika 4.41).

► Slika 4.41. Broj radnih dana na nedeljnom nivou, po uzrastu

Što se tiče radnih dana u nedelji, slika 4.42 pokazuje da dečaci češće rade sedam dana nedeljno (46 procenata) od devojčica (40 procenata). Pored toga, kod starijih tinejdžera ponovo postoji veća verovatnoća da će biti angažovani na poljoprivrednim poslovima sedam dana u nedelji u poređenju sa mlađom. Još jednom, postoje dokazi za hipotezu da je veća verovatnoća da će dečaci tinejdžeri (u poređenju sa mlađim generacijama i devojčicama) biti preopterećeni, kako u smislu broja radnih sati u toku dana, tako i dana u nedelji.

► Slika 4.42. Broj radnih dana, po polu i uzrastu

Kvalitativni podaci otkrivaju da je dužina vremena provedenog na poljoprivrednim poslovima opterećujuća za mnogu decu. Kao što pokazuju citati u nastavku, deca učesnici diskusija u fokus grupama su bila veoma željna da pomognu svojim porodicama u poljoprivrednim poslovima, ali su u isto vreme priznala činjenicu da je posao težak i dug.

Ponekad sam umoran od rada na imanju, naročito ako je vruć dan. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Mitrovici)

Skupljam kokošja jaja, ali ne uživam u tome. Radije bih kuckala po telefonu. — (Učesnica fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Mitrovici)

Pomažem oko useva i životinja, iako je ponekad naporno. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Mitrovici)

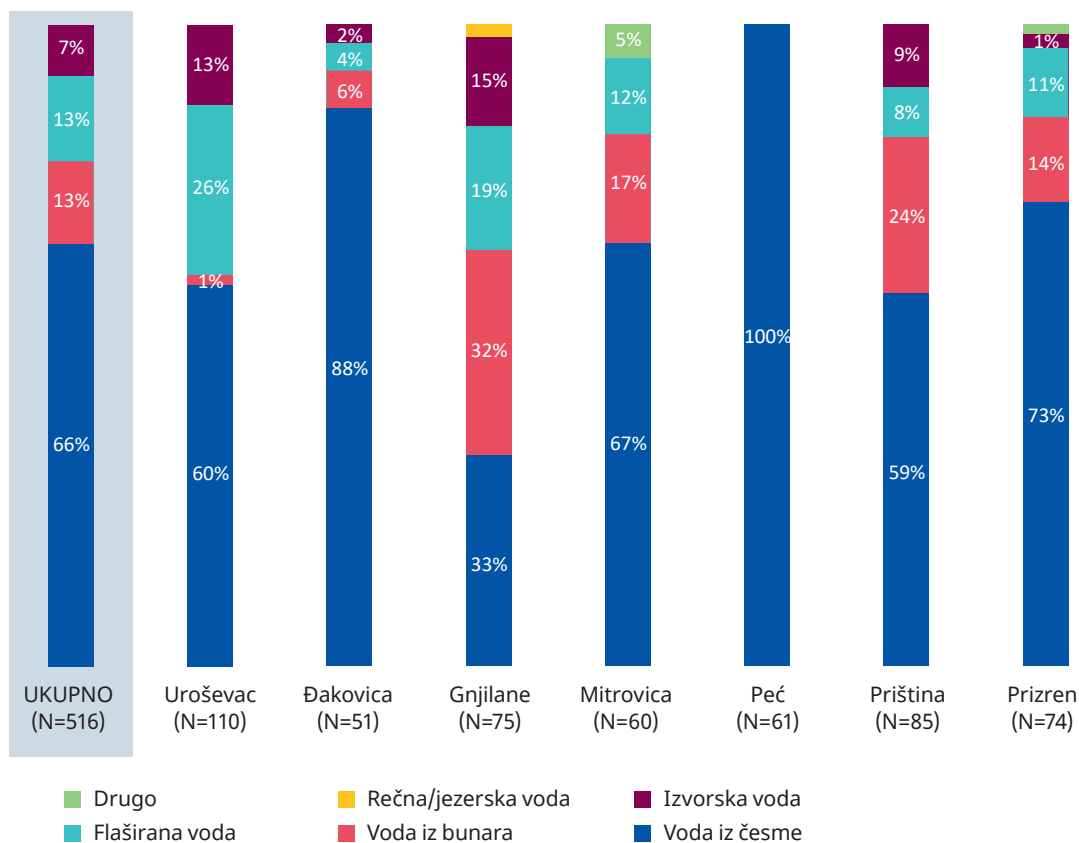
Pomaganje porodici u radovima je naporno, ali se osećam dobro što pomažem i vidim rezultate. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Đakovici)

4.3.3 Pristup ključnim hranljivim materijama

U okviru ovog modula su postavljena i pitanja o pristupu dece ključnim hranljivim materijama, uključujući čistu vodu, kao i raznovrsno povrće, mlečne proizvode, voće i meso koje deca angažovana na poljoprivrednim poslovima konzumiraju, kako bi se stekla opšta slika o njihovom stanju.

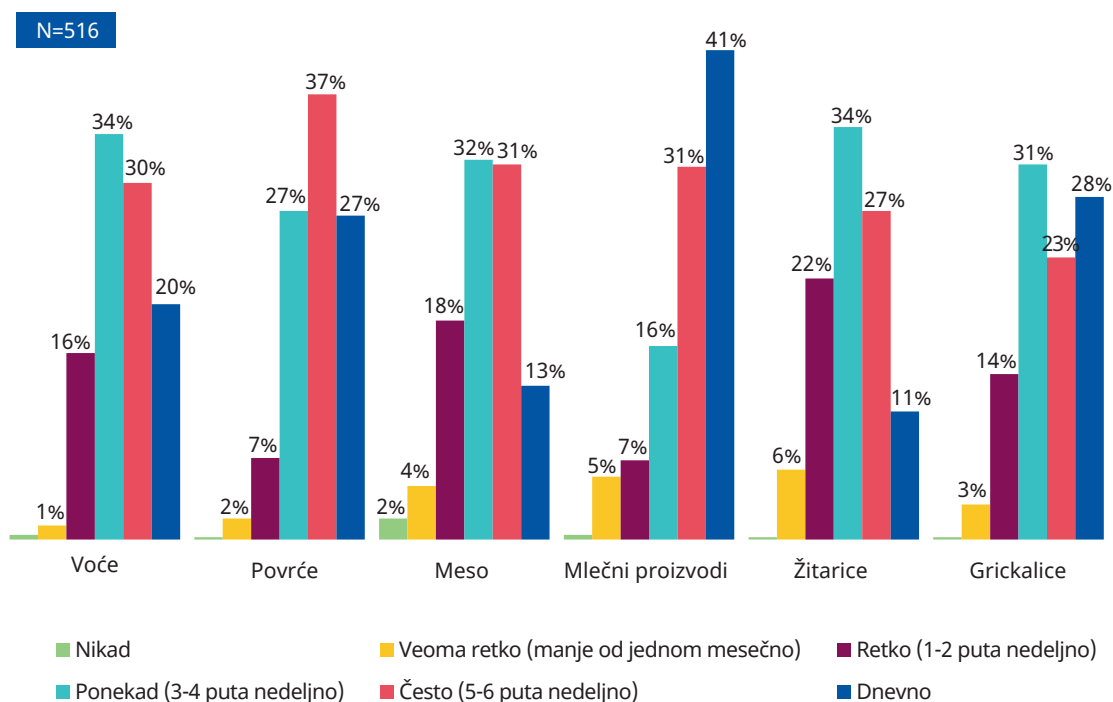
Što se tiče pristupa bezbednoj vodi za piće, sveukupno, 66 procenata uzorka je odgovorilo da deca imaju pristup/piju iz vode iz česme, oko 13 procenata pije nefiltriranu vodu iz bunara, 13 procenata flaširanu vodu i 7 procenata izvorsku. Sa regionalnog aspekta, deca iz Gnjilane (32 procenta) i Prištine (24 procenta) češće piju nefiltriranu vodu iz bunara više nego deca u drugim regionima (slika 4.43).

► Slika 4.43. Vrste vode koju deca piju, sveukupno i po regionima

Što se tiče obrazaca ishrane (vidi sliku 4.44), deca često jedu voće, pri čemu ga 34 posto konzumira često (pet do šest puta nedeljno), a 30 posto jede voće svakodnevno. Povrće je takođe široko uključeno u njihovu ishranu, sa 37 procenata koji ga konzumiraju dnevno, a samo 1 procenat ga nikada ne jede. Konzumacija mesa preovlađuje, sa 32 procenta koji ga konzumiraju često, a 31 procenat svakodnevno. Mlečni proizvodi igraju značajnu ulogu u njihovoj ishrani, jer 41 posto svakodnevno konzumira mlečne proizvode. Za žitarice, 34 posto ih konzumira često, a 27 posto svakodnevno. Užinu takođe jede većina (28 posto).

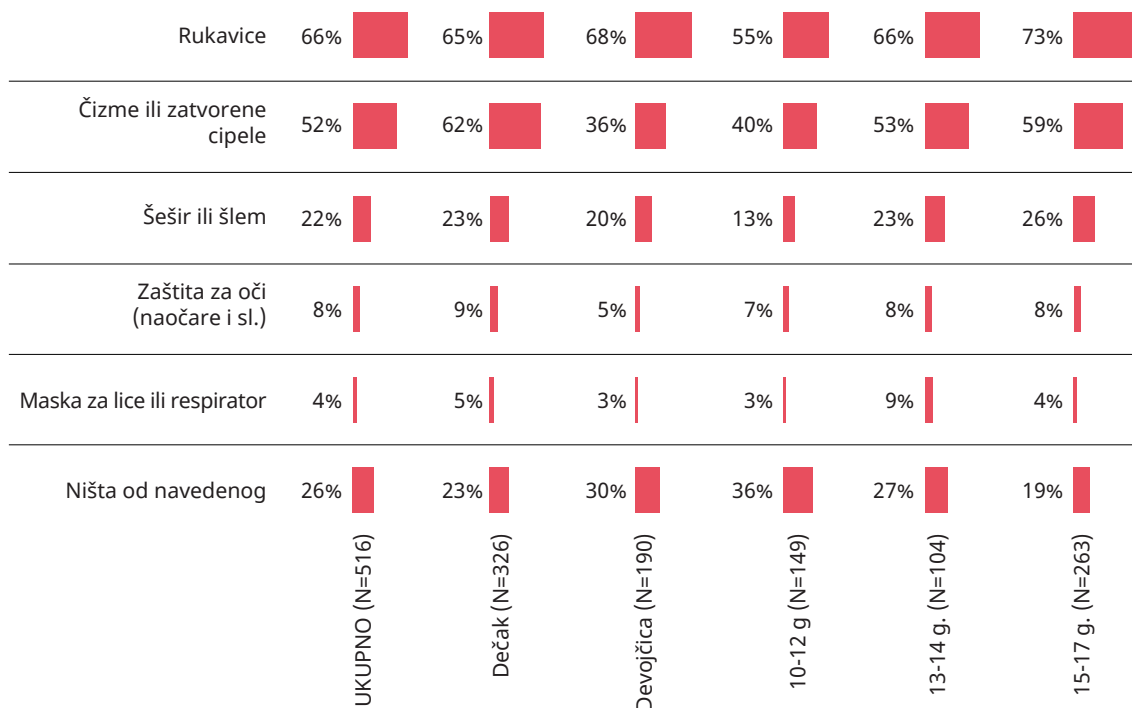
► Slika 4.44. Vrste konzumiranih prehrambenih namirnica

4.3.4 Pristup zaštitnoj opremi

Ispitanici uzorka su takođe upitani da li nasumično odabrano dete koje se bavi poljoprivredom ima pristup zaštitnoj opremi. Sve u svemu, rukavice su najčešće korišćena zaštitna oprema (66 posto), zatim čizme (52 posto) i kape (22 posto). Zaštita za oči i maske za lice se, međutim, retko koriste, što je zaista zabrinjavajuće s obzirom na činjenicu da su ispitanici rekli da deca koriste pesticide. Štaviše, ukupno oko 26 procenata dece nema pristup bilo kakvoj zaštitnoj opremi. Čini se da nema značajne razlike kada se nalazi razvrstaju po polu i starosnoj grupi (slika 4.45).

► Slika 4.45. Pristup zaštitnoj opremi, sveukupno, po polu i uzrastu

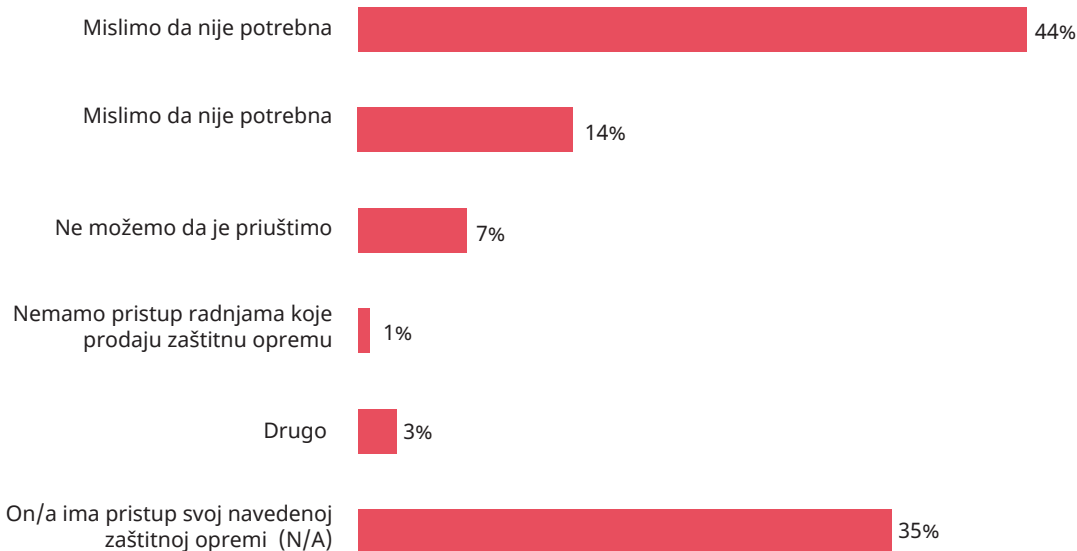
Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Razvrstavanje prema vrsti poljoprivredne delatnosti otkriva da je manja verovatnoća da deca koja rade u poljoprivredi za sopstvene potrebe nemaju pristup bilo kakvoj zaštitnoj opremi (33 procenta) u poređenju sa onom koja rade u porodicama koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za lokalno tržište (12 procenata).

Glavni razlozi zbog kojih deca nemaju pristup zaštitnoj opremi su: ne misle da je to neophodno (44 posto), deca ne žele da nose takvu zaštitnu odeću (14 posto), ili porodice ne mogu da je priušte finansijski (7 posto). Postoje roditelji koji ostavljaju detetu da odluči da li želi da nosi zaštitnu opremu ili ne, kao i oni koji bi dali deci zaštitnu opremu, ali to ne mogu da urade ili zbog finansijskih ograničenja ili zbog nedostatka pristupa zaštitnoj odeći (slika 4.46).

► Slika 4.46. Razlozi za nekorišćenje zaštitne opreme

N=516

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Podaci dobijeni od fokus grupa u kojima su bila deca, međutim, ukazuju da je zaštitna oprema koja im je dostupna uglavnom ograničena na rukavice. Što se tiče zaštite od upotrebe pesticida, deca koja su učestvovala u fokus grupama otkrila su nedostupnost zaštitne opreme:

Osećam se bezbedno na radu jer imamo pravu zaštitnu opremu kao rukavice, ali najviše mi zapravo smeta sunce. Pokušam ja da se zaštitim, ali... — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Podujevu)

Maske? Ne, ne nosimo maske kad radimo sa pesticidima. Staramo se da provetramo kad radimo u stakleniku, ali nemamo maske. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Mitrovici)

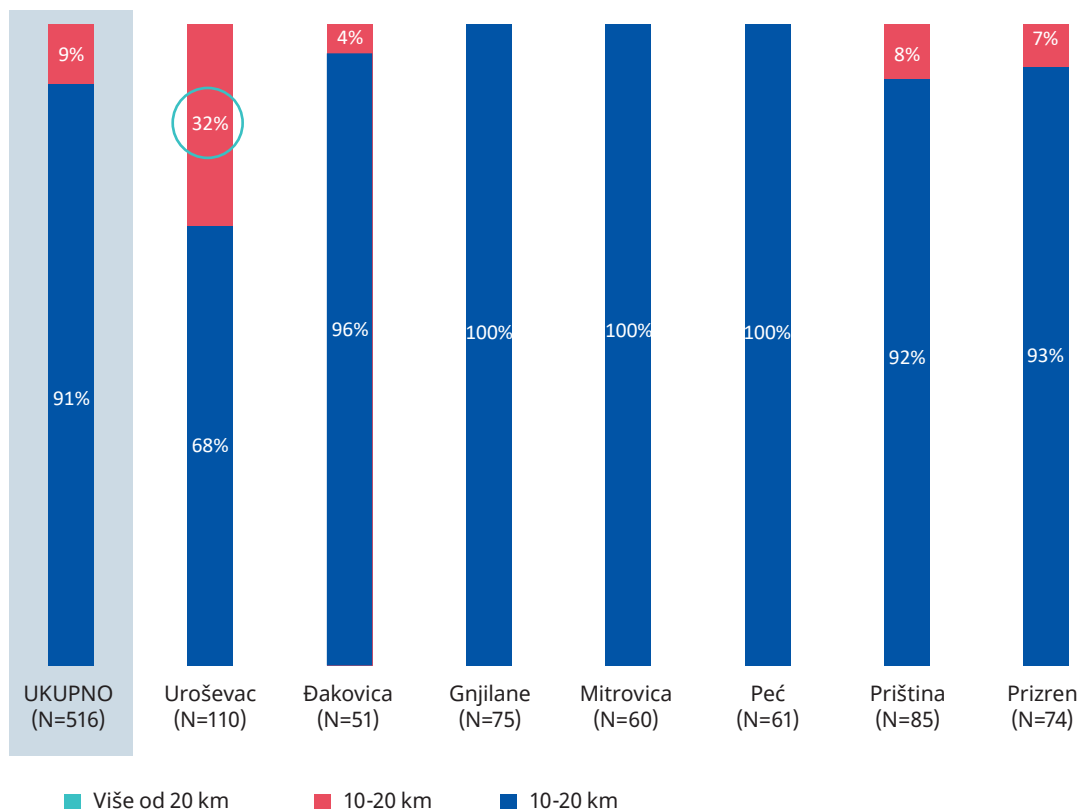
4.3.5 Povrede, zdravstveni problemi i pristup zdravstvenim ustanovama

Ovaj deo izveštaja fokusira se na dostupnost zdravstvenih ustanova za porodice, kao i na slučajeve povrede dece tokom poljoprivrednih radova, da li su prošla adekvatnu obuku o bezbednosti pre nego što je došlo do povrede i da li su dobila odgovarajuću medicinsku pomoć nakon povrede.

Prvo, 90 procenata ukupnog uzorka imalo je pristup obližnjoj zdravstvenoj ustanovi, pri čemu je manja verovatnoća pristupa zabeležena u regionima Prištine (68 procenata) i Prizrena (86 procenata) nego u drugim regionima.

Što se tiče udaljenosti od najbliže zdravstvene ustanove, 91% ukupnog uzorka je izjavilo da ima ustanovu na manje od 10 kilometara (km) od kuće (slika 4.47). U Uroševcu, 32 procenta je izjavilo da je najbliža zdravstvena ustanova udaljena između 10 i 20 km, što je zabrinjavajuće posebno u hitnim slučajevima gde je hitna medicinska pomoć potrebna.

► Slika 4.47. Udaljenost od najbliže zdravstvene ustanove, sveukupno i po regionima

Podaci iz kvalitativnih nalaza otkrivaju donekle sličnu sliku. U nekim oblastima, posebno u selima u blizini većih gradova, učesnici su izjavili da generalno imaju lak pristup zdravstvenim ustanovama. Međutim, u udaljenijim oblastima, posebno u regionu Mitrovice, mnoga deca i roditelji su tvrdili da je korišćenje automobila neophodno za brz pristup zdravstvenoj ustanovi. Dakle, ako porodice nemaju automobil, njihov pristup hitnoj zdravstvenoj pomoći je veoma ograničen. Pored toga, učesnici iz ovog regiona su istakli da čak i ako su kola hitne pomoći u blizini/na pešačkoj udaljenosti, mnogo puta se lekari uopšte ne pojave, tako da u svakom slučaju porodice moraju da voze do najbližih centara:

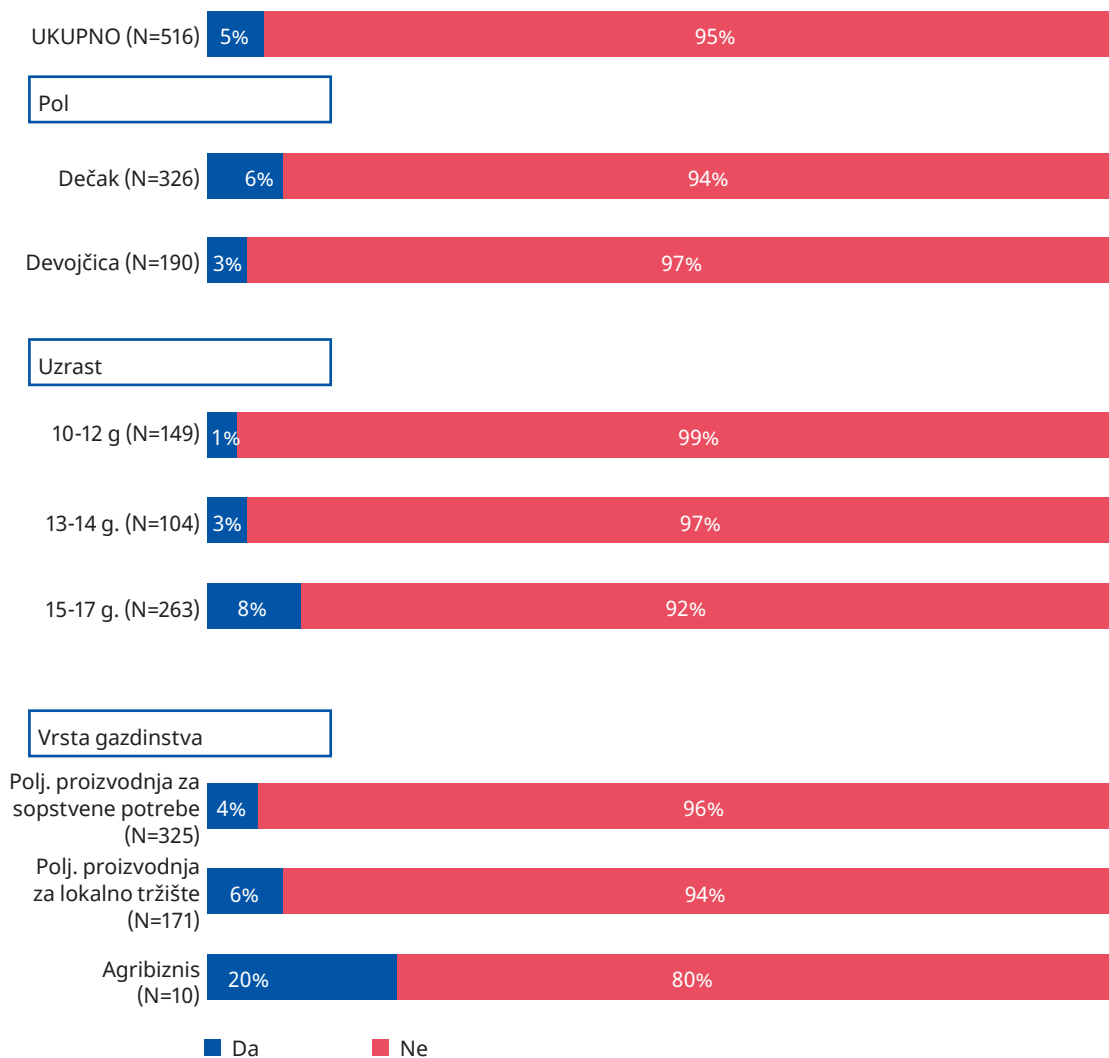
Imamo pristup obližnjim zdravstvenim ustanovama. Urgentni centar je blizu. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Prištini/Podujevu)

Doktor bi trebalo da dolazi u seosku ambulantu svakog petka Međutim, nisu baš ažurni. Nekad se pojave, nekad ne. Tako da kad ne dođu i nekom treba lekar, moramo da pozajmimo kola i idemo u dom zdravlja u Mitrovici. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Mitrovici)

Živimo malo dalje od najbliže medicinske ustanove ovde u Kuštovu. Mnogo puta moramo da čekamo da pozajmimo auto da bismo mogli da se vozimo. Dakle, zamislite da je hitan slučaj... na sreću nismo imali ove slučajeve u porodicama, ali šta ako se desi? Šta bismo onda? — (Učesnik fokus grupe sa roditeljima godina u Mitrovici)

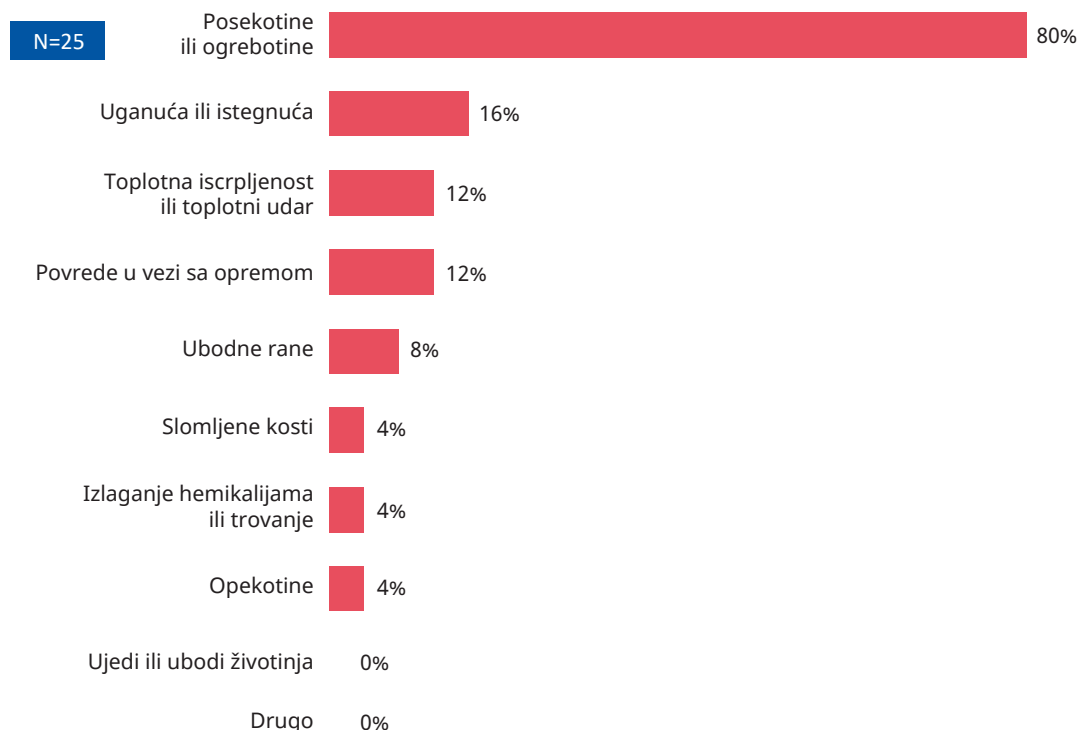
Nakon toga, na opštem nivou, učesnici ankete su naveli da je 5 procenata nasumično odabrane dece (ukupno N=25) doživelo povrede dok su se bavila poljoprivrednim aktivnostima. Kada se ispituju podaci po polu, starosnoj grupi i vrsti gazdinstva, postaje očigledno da su stariji dečaci tinejdžeri koji rade u porodicama orijentisanim na prodaju lokalnom tržištu izloženi većem riziku od povrede u poređenju sa drugim grupama (slika 4.48).

► Slika 4.48. Dečje povrede tokom rada u poljoprivredi, sveukupno, po polu, uzrastu i vrsti gazdinstva

Po pitanju vrste zadobijenih povreda, 80 posto je zaradilo posekotine ili ogrebotine, a ostale najčešće povrede su iščašenja ili istegnuća (16 posto), toplotni udar (12 posto) i povrede u vezi sa opremom (12 posto) (slika 4.49).

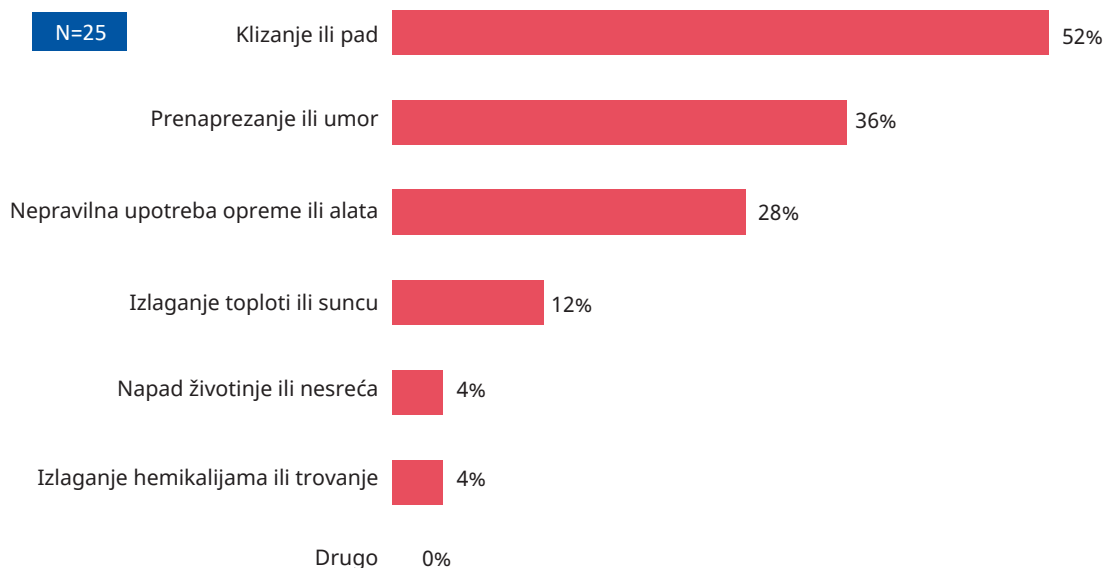
► Slika 4.49. Vrsta zadobijenih povreda

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Od ispitanika koji su prijavili da su se deca povredila tokom obavljanja poljoprivrednih radova, 52 procenta je izjavilo da je uzrok povrede bio klizanje ili pad (slika 4.50). Drugi najčešće spominjani uzrok bio je prenaprezanje ili umor (36 procenata), zatim nepravilna upotreba opreme/alata (28 procenata) i izlaganje toploti ili suncu (12 procenata).

► Slika 4.50. Uzroci zadobijenih povreda

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

U 76 procenata slučajeva, ispitanici su tvrdili da su deca dobila medicinski tretman nakon povrede, ali 24 procenta (N=6) je tvrdilo da deca nisu dobila takav tretman. Na pitanje zašto, svi ispitanici su tvrdili da po njihovom mišljenju povreda nije toliko teška da bi zahtevala lečenje.

Kvalitativni podaci ukazuju na to da deca najčešće dobijaju povrede dok se igraju na otvorenom, dok je pojava povreda na poljoprivrednim radovima relativno manja. Tokom diskusije u fokus grupama, deca su često spominjala da povrede zadobijene tokom rada u poljoprivredi nisu bile dovoljno teške da zahtevaju medicinsku pomoć. Osim toga, objasnila su da su ove povrede često prikrivala od svojih roditelja. Štaviše, neka deca su objasnila da bi traženje medicinske pomoći dovelo do gubitka radnog vremena i smanjene poljoprivredne produktivnosti, što bi negativno uticalo na profit porodice. Ispod je nekoliko citata iz ovih diskusija održanih u različitim regionima:

Ponekad se povredim tokom rada na imanju, ali mi to ne smeta da uživam u omiljenom sportu. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Mitrovici)

Često se povredim na poslu, ali sve su to manje povrede. Tako nebitne da ni ne osećam potrebu da kažem odraslima jer ne zahtevaju nikakvo lečenje. — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 10-14 godina u Đakovici)

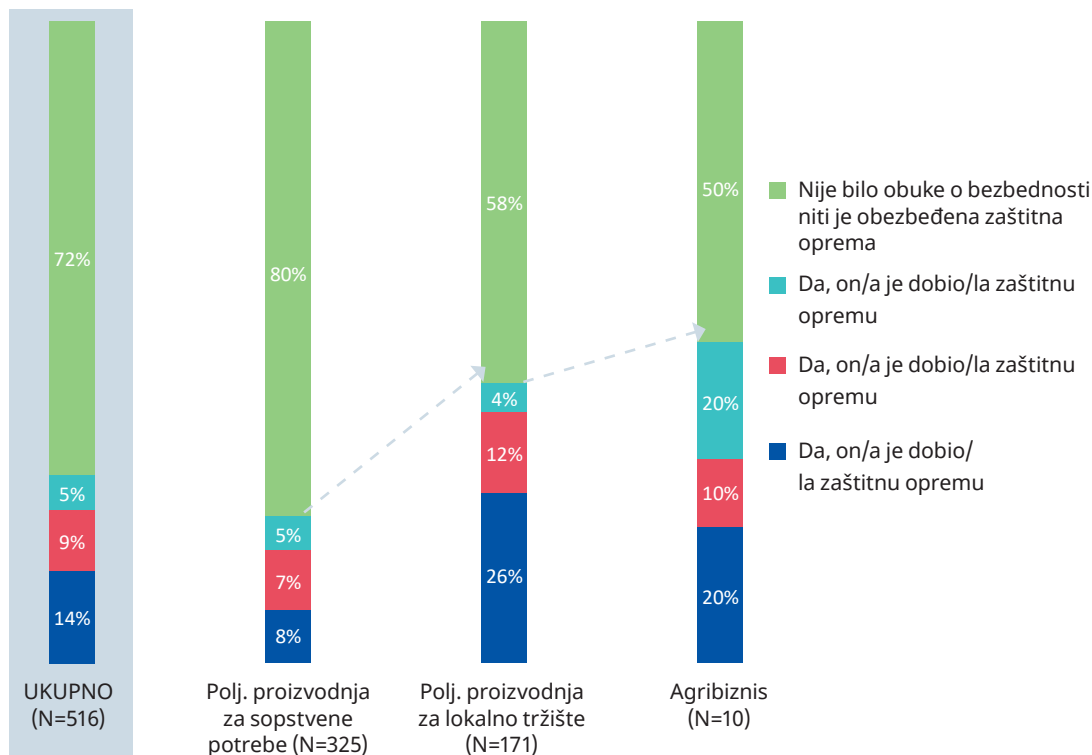
Kad radimo unutra, nije kao da ima mnogo opasnosti. Rad sa testerom je teži; u početku sam se, na primer, baš plašio da testerišem drva. Sad je bolje, navikao sam se — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Mitrovici)

Sećam se jednom kad sam vozio traktor i noga mi se zaglavila. Gadno sam prikleštio prst ali sam morao da nastavim da radim., kad ne bih radio izgubili bismo prihode pa sam morao da nastavim sa poslom pošto povreda nije bila strašna, nisam išao ni kod lekara — (Učesnik fokus grupe sa decom uzrasta 15-18 godina u Prištini/Podujevu)

Na kraju, ukupno oko 72 procenta uzorka je odgovorilo da deci angažovanoj na poljoprivrednim poslovima nije obezbeđena bezbednosna obuka ili oprema. Samo 14 procenata je izjavilo da je deci ponuđena bezbednosna obuka i obezbeđena zaštitna oprema.

Daljnijim ispitivanjem na osnovu specifičnih poljoprivrednih aktivnosti koje obavljaju domaćinstva, javlja se приметna korelacija između vrste aktivnosti i obezbeđenja bezbednosne obuke i zaštitne opreme. Nalazi ukazuju na to da 80 posto porodica koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe ne nudi nikakvu obuku o bezbednosti ili opremi. Međutim, ovaj procenat se smanjuje na 58 procenata za porodice koje plasiraju svoje poljoprivredne proizvode na lokalnom tržištu, a dalje pada na 50 procenata za porodice koje se bave agrobiznisom (slika 4.51).

► Slika 4.51. Bezbednosna obuka i zaštitna oprema, sveukupno i po vrsti poljoprivredne aktivnosti

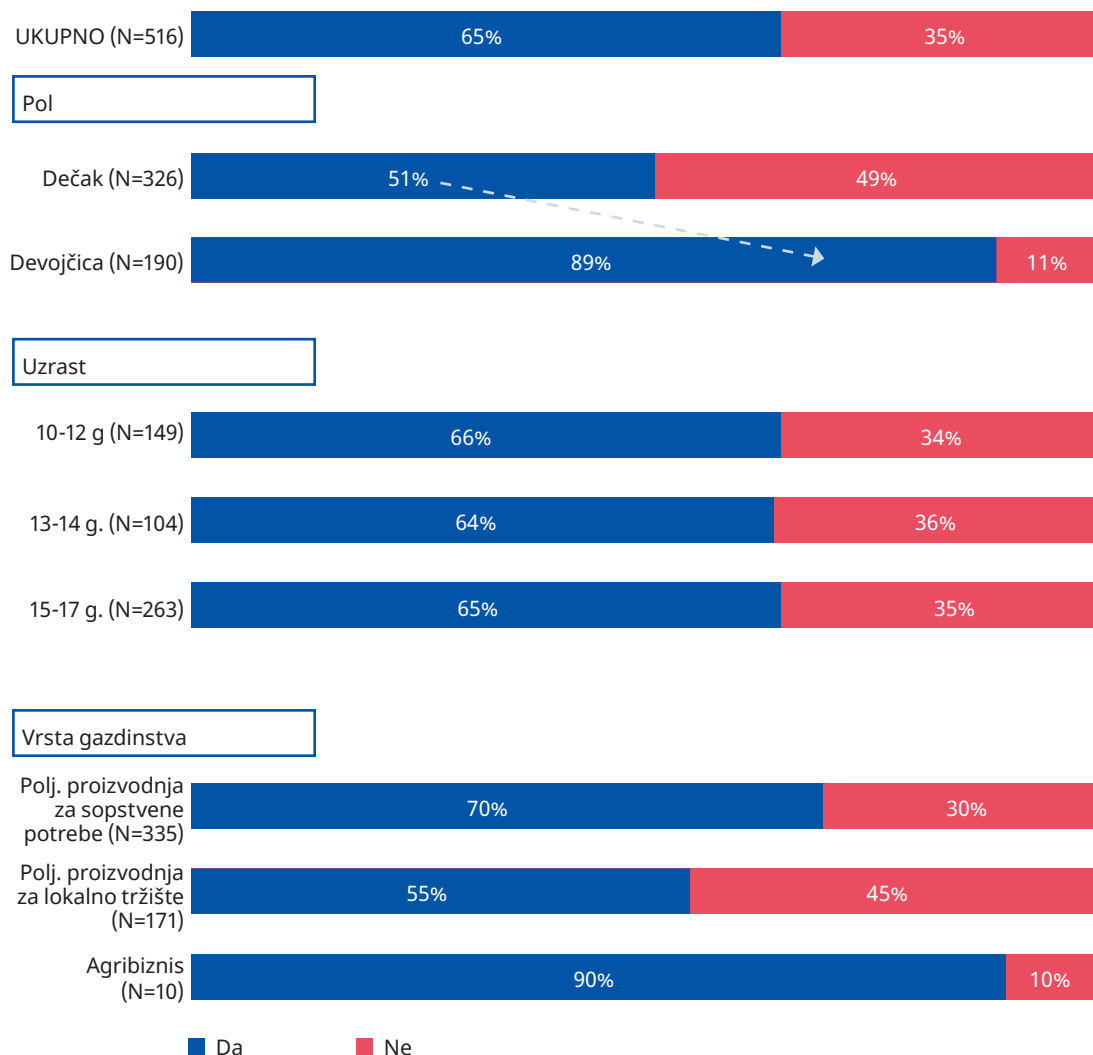

4.3.6 Kućni poslovi

Osim posla koji podrazumeva rad napolju na različitim poljoprivrednim poslovima, u okviru modula ispitnici su pitani i da li se nasumično odabrano dete bavi kućnim poslovima u okviru domaćinstva i ako da, koliko vremena provode radeći te poslove.

Sve u svemu, 65 procenata dece iz uzorka bilo je uključeno u obavljanje kućnih poslova, sa primetnom razlikom po polu jer 51 procenat dečaka učestvuje u ovim zadacima u poređenju sa 89 procenata devojčica (slika 4.52). Starosne grupe ne pokazuju značajne varijacije u svom angažovanju na kućnim poslovima. Što se tiče vrste poljoprivredne delatnosti ili gazdinstva, 70 posto dece iz porodica koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe bavilo se kućnim poslovima, dok je ovaj broj 55 posto za one farme koje prodaju i na lokalnom tržištu.

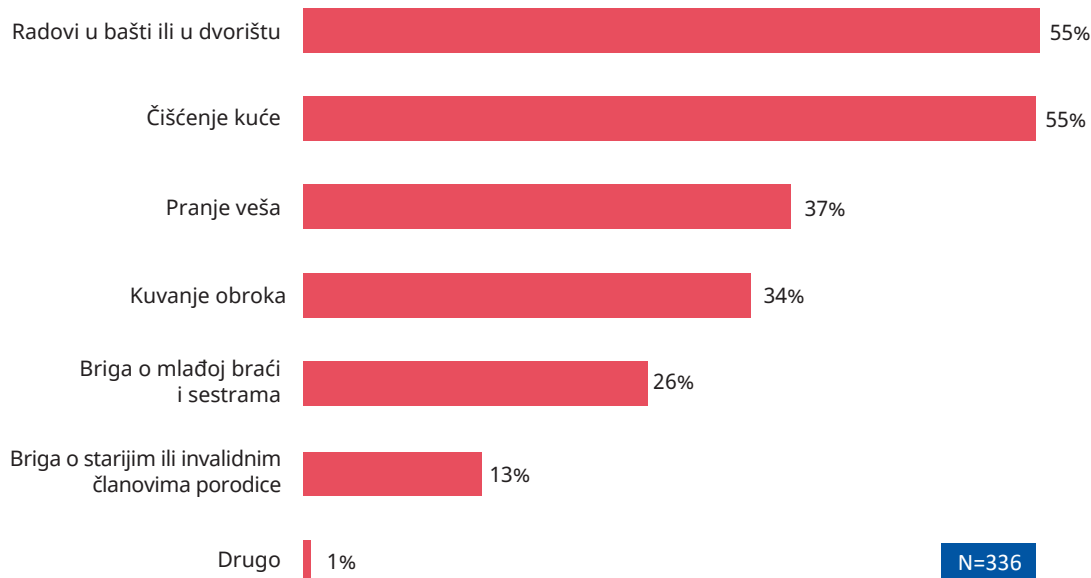
► Slika 4.52. Angažovanje dece na kućnim poslovima, sveukupno, po uzrastu i vrsti gazdinstva

Regionalno gledano, Prizren (95 procenata), Priština (74 procenata) i Đakovica (71 procenat) su tri regiona u kojima deca najviše učestvuju u kućnim poslovima.

Za 65 procenata (N=336) uzorka koji je prijavio angažovanje dece u kućnim poslovima, 55 procenata ih je angažovalo u poslovima u bašti/dvorištu, 55 procenata na čišćenju kuće, 37 procenata na pranju veša i tako dalje (slika 4.53).

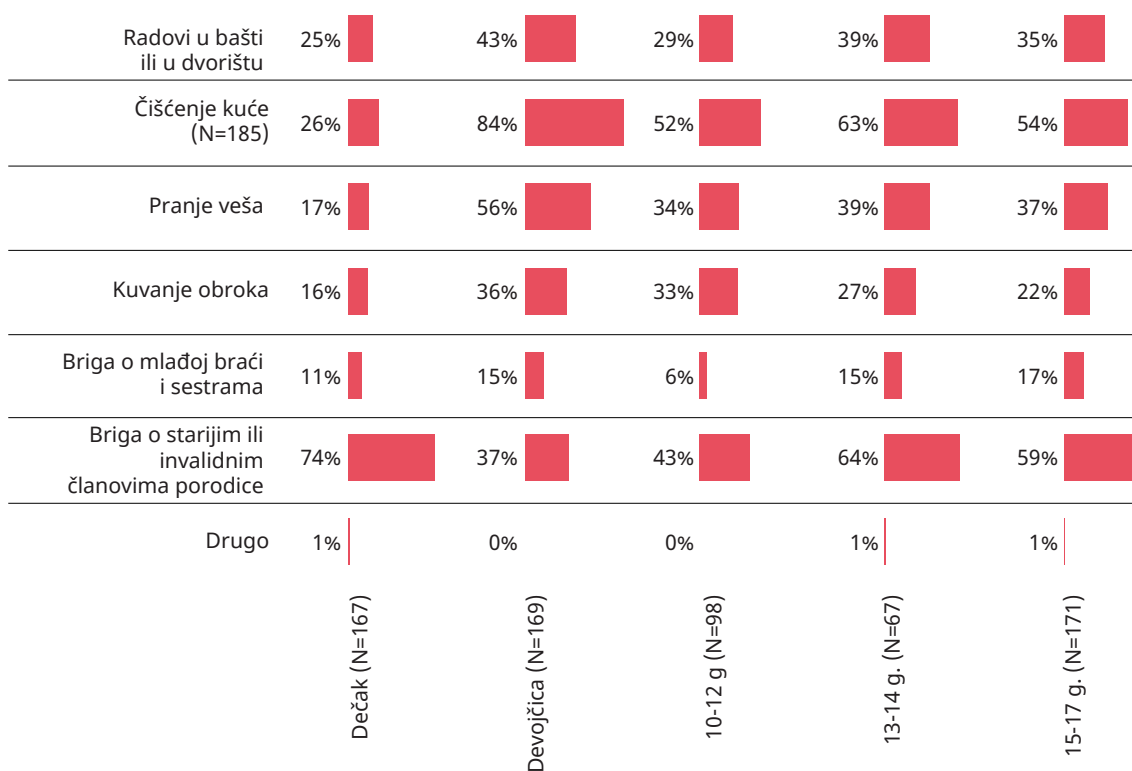
► Slika 4.53. Vrsta kućnih poslova

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Razvrstavanje podataka po polu i starosnoj grupi otkriva zanimljive nalaze (slika 4.54). Devojčice su uglavnom uključene u čišćenje kuće (84 procenta) i pranje veša (56 procenata), dok dečaci češće brinu o starijim osobama ili bilo kom invalidnom članu domaćinstva (74 procenta) i rade u bašti ili dvorištu (25 posto). Pored toga, tinejdžeri između 15 i 17 godina češće će brinuti o starima (59 posto) u poređenju sa 10-12-godišnjacima koji su više angažovani u čišćenju kuće (52 posto).

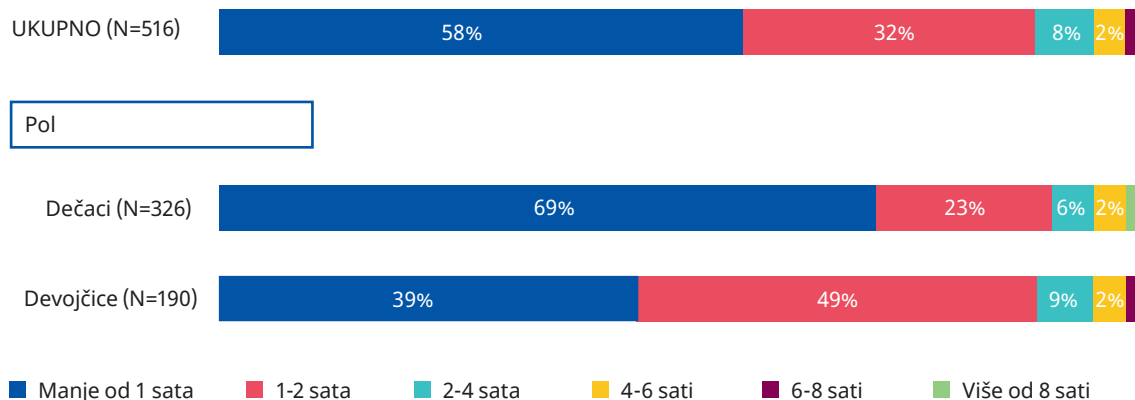
► Slika 4.54. Vrsta kućnih poslova, po polu i uzrastu

Napomena: Pitanja sa više ponuđenih opcija, ukupan skor veći od 100%.

Na kraju, u pogledu broja sati provedenih na kućnim poslovima, 58 procenata je odgovorilo da su deca uglavnom provodila manje od 1 sata, dok je 32 procenta izjavilo da provode između 1 i 2 sata (slika 4.55). Devojčice će češće provesti više od 1 sata na kućnim poslovima u poređenju sa dečacima.

► **Slika 4.55. Broj sati provedenih u obavljanju kućnih poslova, sveukupno i po polu**

Nalazi iz kvalitativnih podataka pokazuju sličnosti i u grupama roditelja i ključnih aktera. Oni opširno raspravljaju o evidentnim rodним razlikama po pitanju zadataka koje obavljaju dečaci i devojčice. Konsenzus je da dečaci, zbog svoje fizičke snage, imaju tendenciju da obavljaju poslove van kuće, dok se devojčice prvenstveno koncentrišu na kućne poslove:

Promovisanje rodne ravnopravnosti i eliminisanje diskriminacije u poljoprivrednom radu je od vitalnog značaja. Devojčice i dečaci treba da imaju jednak pristup mogućnostima i da budu ohrabreni da učestvuju u različitim zadacima, unutar ili van kuće. — (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Đakovici)

Dečaci se češće bave fizički zahtevnim poslovima, dok su devojčice često uključene u aktivnosti vezane za brigu o životinjama ili kućne poljoprivredne poslove. — (Učesnik fokus grupe sa drugim ključnim akterima u Mitrovici)

**Promocija dečjih
prava i bezbednog rada:
uvidi iz intervju
sa ključnim
sagovornicima**

Ovaj deo izveštaja se fokusira na analizu značajnih nalaza izvedenih iz intervju sa ključnim sagovornicima u vezi sa pravima dece uključene u poljoprivredni rad. Ona naglašava promociju i zaštitu ovih prava kroz politiku i zakone. Štaviše, ovo poglavlje ima za cilj da identifikuje preventivne i zaštitne mere koje se mogu efikasno primeniti u cilju rešavanja pitanja zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivrednom sektoru Kosova.

5.1 Zakoni i politike iz oblasti zloupotrebe dečjeg rada

Ispitanici iz Ministarstva finansija, rada i transfera i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR) su svesni postojanje propisa koji se odnose na dečiji rad na Kosovu. Prema njihovim rečima, Zakon o radu utvrđuje minimalnu starosnu granicu za redovno zapošljavanje na 18 godina, dok deci starijoj od 15 godina dozvoljava da se bave određenim vrstama poslova, poznatim kao neopasni poslovi. Međutim, prema mišljenju ispitanika, postoji potreba za zakonom koji reguliše laki rad, koji mogu obavljati deca mlađa od minimalnog dozvoljenog uzrasta, naime ona od 13 do 15 godina starosti. Ova praznina u pravosudnom sistemu može dovesti do toga da roditelji i/ili drugi članovi porodice preoptereće svoju decu, ne nužno zato što to žele, već možda zato što nemaju svest o tome šta uopšte čini laki i neopasan rad. Sagovornici iz MPŠRR su istakli da bi regulisanje lakog rada za decu uzrasta 13-15 godina bilo korisno da bi se obezbedila zaštita prava dece, podigla svest među poljoprivrednim zajednicama, a da bi istovremeno služilo kao pravni osnov za slučajeve kršenja takvih zakona/ propisa:

Trenutno na Kosovu ne postoje zakoni i politike koji regulišu laki rad. To je sivo područje. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Dozvoljeni rad za decu uzrasta 15–18 je regulisan, ali nemoguće je zaključiti radni odnos sa nekim ispod minimalnog uzrasta za zasnivanje tog odnosa, te stoga laki rad treba da bude regulisan. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Inspektorata rada)

Prvo, verujem da bi dozvoljeni i zabranjeni poslovi za decu trebalo da budu jasno napismeno definisani, jer je lakše sprovesti ono što je adekvatno regulisano – (Intervju sa ključnim sagovornikom, tj. predstavnikom KOMF)

5.2 Politike i programi za podršku zapošljavanju mladih u poljoprivredi

Ispitanici su ukazali na ograničenja u sprovođenju politika i programa podrške zapošljavanju mladih u poljoprivredi. Iako postoje grantovi i oblici podrške za promovisanje angažovanja mladih ljudi, prema ključnim ispitanicima nedostaju konkretni detalji o ovim programima. Stručna obuka u stručnim školama je predložena kao potencijalni način povećanja zapošljavanja mladih u poljoprivredi i kao indirektan način povećanja ukupnog ekonomskog blagostanja porodice:

Saradničke inicijative između stručnih škola i poljoprivrednih gazdinstava su neke od najboljih praksi kako bi se osiguralo sigurno i odgovorno angažovanje dece u poljoprivredi i šumarstvu. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministra prosvete, nauke, tehnologije i inovacija)

Ministarstvo priznaje potrebu za sveobuhvatnom politikom, ali se trenutno fokusira na regulisanje specifičnih opasnosti i lakog rada u poljoprivredi. Stručno osposobljavanje u stručnim školama je jedina pomenuta podrška zapošljavanju mladih, posebno u poljoprivredi. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Nedostatak stvarnih mogućnosti profesionalnog zapošljavanja za tinejdžere u poljoprivredi predstavlja značajan izazov. Zbog nepostojanja propisa/mogućnosti, opasnosti sa kojima se deca suočavaju uključuju teške terete, izloženost pesticidima i napuštanje školovanja. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Ispitanici su dalje istakli da deca koja se bave poljoprivrednim poslovima možda neće dobiti novčanu naknadu. Umesto toga, oni često doprinose ekonomskoj situaciji svoje porodice, što im indirektno takođe obezbeđuje sigurniju dugoročnu budućnost. Iskustvo stečeno ovim angažovanjem takođe može da ih pripremi za budućnost u poljoprivrednim delatnostima.

Oni su takođe naglasili značaj dečijeg rada u poljoprivredi, navodeći da iako mnogi njegovi oblici mogu biti opasni i štetni po zdravlje i obrazovnu budućnost deteta, rad u poljoprivredi takođe može usaditi vrednost rada deci:

Kada deca rade u poljoprivredi, doprinose ekonomskoj situaciji svoje porodice, bilo kroz neplaćeni rad u porodici ili plaćeni rad van nje. Starija deca mogu finansijski da izdržavaju porodicu. Pored toga, postoji i nefinansijska korist od ličnog ispunjenja kroz rad. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Angažovanje dece u poljoprivredi prvenstveno ekonomski koristi njihovim porodicama, jer doprinose porodičnim prihodima. Korist se deli među članovima porodice. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Deca koja rade u šumarstvu stiču osećaj radne discipline i razvijaju veštine timskog rada. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Agencije za šumarstvo)

5.3 Programi i inicijative u oblasti zloupotrebe dečjeg rada i obezbeđivanje pristupa obrazovanju

Prema ključnim sagovornicima, nedostaju specifični programi ili inicijative koje se bave dečjim radom u poljoprivredi i šumarstvu. Prema njihovim rečima, ulažu se napor da se poljoprivrednici i agrobiznisi senzibilizuju o zakonskim zahtevima, ali su potrebni sveobuhvatni zakoni koji definišu i regulišu laki rad da bi se ciljani programi efikasno sproveli.

Ispitanici su prepoznali da su zajednički naponi ključni kako bi se osiguralo da deca koja obavljaju poljoprivredne poslove ne budu lišena osnovnih prava, uključujući pravo na obrazovanje i slobodno vreme. Oni naglašavaju da roditelji često nisu svesni opasnosti koje nosi angažovanje dece na poljoprivrednim poslovima, kako direktno kroz potencijalne povrede koje mogu da zadobiju, tako i indirektno kroz uticaj posla na sposobnost dece da pohađaju školu i uživaju u slobodnom vremenu.

Da bi se delotvorno bavili dečjim radom, ispitanici ističu potrebu za saradnjom između različitih ministarstava (posebno Ministarstva prosvete i MPŠRR) kako bi se obezbedilo da deca ne budu ometana u pohađanju škole zbog radnih obaveza. Predlažu se i informativne kampanje za roditelje, učenike i agrobiznise kako bi se podigla svest o rizicima i negativnim posledicama dečijeg rada u poljoprivredi i šumarstvu:

Podizanje svesti putem medija i javnih kampanja je ključno za informisanje porodica o rizicima povezanim sa dečjim radom u poljoprivredi. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Save the Children)

Povećana svest je neophodna da bi se promovisale posledice opasnog dečjeg rada, naglašavajući dugoročne uticaje na zdravlje dece, obrazovanje i opšta sredstva za život. Deca imaju pravo da žive bez takvih rizika u tako mladoj dobi. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministarstva, prosvete, nauke, tehnologije i inovacija)

Glavni problem je, mislim, svest roditelja i nastavnika, a potom i dece, pošto nisu svesni rizika i kako ih rad u poljoprivredi može lišiti osnovnih ljudskih prava. – (Intervju sa ključnim sagovornikom, tj. predstavnikom KOMF)

5.4 Uloge vlade, civilnog društva i privatnog sektora na polju zaštite dečjih prava

Zajednički naponi koji uključuju Vladu, organizacije civilnog društva i privatni sektor su neophodni da bi se delotvorno rešilo pitanje dečjeg rada. Prema rečima sagovornika, vladine institucije i organizacije civilnog društva igraju značajnu ulogu u razvijanju i sprovođenju mera, dok bi privatni sektor trebalo da se pridržava propisa i da obezbedi mogućnost zapošljavanja u skladu sa zakonom.

Ispitanici su predložili zatvoreni krug saradnje koji bi pratio sledeće korake:

- Obezbediti postojanje zakonske osnove za razlikovanje lakog rada dece i zloupotrebe dečjeg rada kod dece uzrasta od 13 i više godina.
- Promovisati bezbedne prakse u poljoprivredi kroz edukativne kampanje za informisanje roditelja o opasnim i neopasnim poslovima, kao i upoznavanje sa potencijalnim rizicima bavljenja dece u poljoprivredi.
- Obezbediti da deca koja se bave lakim poljoprivrednim poslovima ne budu lišena svojih osnovnih ljudskih prava kao što su pravo na obrazovanje, pristup zdravstvenoj zaštiti i pravo na igru i rast.
- Osigurati postojanje mehanizama za praćenje za kažnjavanje počinilaca i praćenje pohađanja škole

Bliska saradnja između ova tri institucionalna tela stalno je isticana kao jedini način da se obezbedi zaštita dece:

Neophodna je bliska saradnja Vlade, organizacija civilnog društva i privatnog sektora za regulisanje dečjeg rada i podizanje nivoa svesti. – (Intervju sa ključnim sagovornikom/nezavisnim konsultantom za dečju zaštitu)

Zajedničke aktivnosti i saradnja između Vlade, organizacija civilnog društva i privatnog sektora su od ključnog značaja za regulisanje zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi i šumarstvu, uključujući sprovođenje zakona i podizanje svesti. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Inspektorata za rad)

Vladini programi podržani budžetom Ministarstva mogu imati značajnu ulogu. Organizacije civilnog društva mogu dati svoj doprinos kroz aktivnosti na polju informisanja i senzibilizacije. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Agencije za šumarstvo)

Vladine institucije i relevantne zainteresovane strane treba da rade zajedno na rešavanju problema dečjeg rada i daju prednost dobrobiti dece u odnosu na ličnu korist. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Ministarstva, prosvete, nauke, tehnologije i inovacija)

Organizacije civilnog društva mogu da igraju ključnu ulogu u zagovaranju prava dece i podršci naporima Vlade da ih zaštiti. Privatni sektor treba da se pridržava etičkih principa poslovanja i da doprinese očuvanju dobrobiti dece u poljoprivredi. Uloga Vlade kroz parlament je ključna u donošenju i sprovođenju zakona o zaštiti dece. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz Save the Children)

Smanjenje rizika se može postići inspeksijskim nadzorom, propisima i primenom postojećih zakona. Stalni nadzor institucija je od ključnog značaja. – (Intervju sa ključnim sagovornikom iz MPŠRR)

Studije slučaja

Da bi se bolje razumelo učešće dece u poljoprivredi, sprovedene su tri studije slučaja sa decom iz regiona Đakovice, Mitrovice i Peći. Ove studije pomažu u razumevanju širenja poljoprivrednog rada među ruralnim oblastima na Kosovu, fokusirajući se posebno na tri slučaja, opisujući karakteristike deteta, njihove omiljene hobije/aktivnosti i poljoprivredne radova na kojima su angažovani, kao i da li uživaju u takvim zadacima. Za svaku studiju slučaja uzeto je u obzir sledeće:

- Karakteristike deteta: uzrast, karakteristike domaćinstva i da li pohađaju školu
- Pohađanje škole i redovne svakodnevne aktivnosti.
- Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti.

6.1 Studija slučaja u regionu Đakovice

6.1.1 Karakteristike deteta i domaćinstva

Studija slučaja iz Đakovice je mlada devojka uzrasta 15–18 godina, koja živi u domaćinstvu koje se sastoji od četiri člana: dva brata, majke i oca. Trenutno je na letnjem raspustu (na dan studije u julu 2023. godine), budi se u 6 sati ujutro i počinje svoj dan baveći se ličnim poslovima. Omiljeni predmeti u školi su joj fizičko i matematika, a prirodnu sklonost ima i prema hemiji. Veoma voli da ide u školu, vredna je učenica i ove godine je samo jednom ili dva puta izostala iz zdravstvenih razloga, nakon čega je, kako kaže, ubrzo nastavila sa učenjem:

U školi sam ove godine samo jedan ili dva dana izostala zbog zdravstvenih problema ali sam odmah nastavila da idem jer volim da idem u školu.

Devojka za sebe kaže da ima ličnost orijentisanu na pomaganje drugima i oseća radost kada može da pomogne drugima oko sebe. Ona citira svoj omiljeni lik iz filma Mulan, opisujući kako se ugleda na Mulan:

Sviđa mi se film Mulan jer je akcioni film. Ona je devojka koja se oblači kao muško, ošiša kao muško i pretvara da je muško. Ona mnogo pomaže svom narodu, a završetak je veoma srećan jer je u početku niko ne voli, ali onda ubedi kralja i sve da je uradila mnogo za svoju zemlju i na kraju joj daju medalju. Sviđa mi se poruka filma.

6.1.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti

Devojčina posvećenost sopstvenom obrazovanju je očigledna u njenoj tačnosti i posvećenosti učenju. Uprkos njenom angažovanju u poljoprivrednim poslovima, ona tvrdi da joj je prioritet redovno pohađanje škole. Samo povremeno odsustvuje iz škole zbog zdravstvenih problema i brzo se nesmetano vraća školovanju.

Čini se da njeni roditelji podržavaju njeno obrazovanje i ohrabruju je da uskladi svoje obaveze u školi i na porodičnom imanju. Voli da bude od pomoći i često se bavi sadnjom lubenica i povrća:

Kad sadim povrće i lubenice, radim to od svoje volje i nemam problema sa tim, srećna sam što pomažem porodici.

Dodaje da zaista uživa u druženju sa prijateljima i aktivnostima na otvorenom. Ona pominje planinarenje i šetnju pored reke kao svoje dve omiljene aktivnosti za zabavu sa prijateljima pored gledanja filmova.

6.1.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti

Osnovni razlozi za angažovanje ove devojke u poljoprivrednom radu leže u njenoj spremnosti da doprinese egzistenciji svoje porodice i snažnom osećaju odgovornosti koji oseća prema porodici. Aktivno učestvuje u poljoprivrednim aktivnostima, pomaže u sadnji povrća i lubenica, pomaže u berbi useva kao i u polju. Čak i kada takve aktivnosti zahtevaju težak rad koji bi mogao biti naporan za nekoga njenih godina, ona objašnjava da joj ne smeta da to radi sve dok to pomaže njenoj porodici:

Kad je vreme da se kosi livada, ja pomognem tako što se penjem i punim korpe ili sanduke, znam da su malo teški ali radim to drage volje za svoju porodicu.

Poseduje snažan osećaj odgovornosti i rado pomaže porodici u raznim poljoprivrednim poslovima, pokazujući posebno interesovanje za uzgoj ljutike i paprike. Ona je takođe sposobna da vozi traktor u polju, pomaže roditeljima u njihovim poljoprivrednim aktivnostima, čime se ponosi, nesvesna rizika ili činjenice da je to nezakonito.

Ne znam baš sa traktorom, ali mine izgleda opasno. Srećna sam da pomognem porodici kad god mogu pa i ja vozim traktor po polju kad treba da pomognem mami ili tati. Pazim da vozim polako i pažljivo.

Ona takođe izražava iskreno zadovoljstvo što pomaže svojoj porodici i brine o ovcama svog strica kada ima slobodnog vremena. Objašnjava da od svih zadataka koje mora da obavi, najmanje voli berbu pasulja jer je trnje obično izbode tokom procesa berbe.

Pored toga, objašnjava da njena porodica često koristi pesticide u svojim svakodnevnim poljoprivrednim aktivnostima, ali svi obavezno nose zaštitnu opremu pre rukovanja njima. Ona objašnjava da je ovo porodična aktivnost koju rade zajedno:

Obično rukujemo hemikalijama malo pre prskanja da bi biljkama dali više toplote. Nemamo plastenik, ali radimo u polju i kad koristimo hemikalije nosimo rukavice i maske.

Kako objašnjava, jedini ljudi koji su je obučili da bezbedno obavlja poljoprivredne poslove su njeni roditelji, a ona nije pohađala obuku ni kod koga drugog. Generalno, ovo se pokazalo dovoljno; bilo je slučajeva kada je bila povređena dok je obavljala poljoprivredne poslove, ali su te povrede bile lakše i nije morala da ide kod lekara.

6.2 Studija slučaja u regionu Mitrovice

6.2.1 Karakteristike deteta i domaćinstva

Studija slučaja iz Mitrovice je devojčica uzrasta 10 do 14 godina koja trenutno živi sa svojom braćom i sestrama i ocem; majka joj je umrla kada je bilo još veoma mala. Ona vodi strukturiranu dnevnu rutinu, rano ustaje, a pohađanje škole je redovan deo njenog rasporeda.

Ima pozitivan stav i spremna je da pomogne svojoj porodici u raznim poslovima na imanju, uključujući sadnju orašastih plodova, hranjenje životinja i pomoć u kućnim poslovima. Takođe pokazuje veliko interesovanje za svoj omiljeni predmet, albanski jezik, i nalazi radost u druženju sa porodičnim psima:

Mnogo volim pse. Volim da se staram o njima, gledam dokumentarce o psima, volim sve u vezi sa psima.

Pominje uživanje u čitanju jer voli aktivnosti koje može da radi sama; nalazi utehu u osami. Omiljena knjiga joj je *Princeza Argiro*, a omiljeni film je *Dy Shokë*, za koji kaže da ga je nedavno gledala u školi.

6.2.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti

Detetovo pohađanje škole je dosledno; nema pomena o izostajanju iz škole a ima jasan afinitet za učenje, posebno svog omiljenog predmeta, albanskog jezika. Objašnjava da retko izostaje iz škole, a ako izostaje samo iz zdravstvenih razloga ili možda zbog posete lekaru. Inače, kaže da voli školu:

Nikada ne propuštam školu. Ili se bar trudim. Osim ako sam bolesna ili idem kod doktora, onda da. Jer ako odemo kod doktora, moramo da putujemo u Mitrovicu, tako da na to ode dobar deo dana. Naravno, u tim prilikama mi nedostaje škola.

Kaže da se njene redovne svakodnevne aktivnosti sastoje od odlaska u školu, igranja sa drugarima, a potom i poljoprivrednih radova:

Tipičan dan za mene podrazumeva buđenje ujutru, odlazak u školu, povratak kući na ručak, a zatim odlazak u voćnjake da sadim orahe. Takođe, s vremena na vreme se družim i sa drugarima, volimo da izađemo na teren i da se bavimo nekim sportom. Najviše volim fudbal.

6.2.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti

Ovo dete se angažuje u poslovima na imanju vođeno snažnim osećajem porodične dužnosti i spremnošću da podrži porodične poljoprivredne aktivnosti. Aktivno učestvuje u raznim poslovima kao što su sadnja orašastih plodova i pomoć u kućnim poslovima. Objašnjava da zato što njena majka nije tu da pomogne, ona obično preuzima obaveze kuvanja, posebno za proslave kao što je Bajram, kad se očekuje mnogo gostiju:

Kada moja porodica dođe na iftar, sama spremam hranu i pravim slatkiše. Uživam u tome. Takođe prodajem dodatne proizvode našim komšijama. Ova vrsta posla je zaista prijatna.

Objašnjava i da postoje određene vrste poljoprivrednih poslova koje smatra rizičnim ili jednostavno ne želi da ih obavlja, ali mora da bi pomogla porodici.:

Ponekad mi se ne obavljaju kućni poslovi ili mi se ne radi napolju, ali nemam drugih opcija. Moram da pomognem svojoj porodici.

Štaviše, ona tvrdi da su zmije i druge divlje životinje uvek faktor rizika kada se obavljaju poljoprivredni poslovi, kao što je briga o stoci. Objašnjava da često mora sama da brine o kravama, izvozeći ih u polje na ispašu, i tu mora da pazi na divlje životinje:

Ponekad sama idem da radim, ali to je rizično. Jednom sam videla zmiju, i ona me je ujela. Brzo sam se pobegla. Nisam želela nikome da pričam o tome jer nije bila velika povreda pa nisam želela da se brinu. Neki od rizika pri radu u polju su zmije, vukovi, divlje svinje; naišla sam na jednu i udarila je štapom.

Takođe kaže da često radi sa pesticidima, ali nije pominjala da koristi rukavice ili drugu zaštitnu opremu dok to radi:

Koristim sprej za zaštitu useva od štetočina, ali ne nosim masku. Takođe, ne radim to često.

Objašnjava da su njen otac i brat odigrali ključnu ulogu u njenom osposobljavanju da bezbedno obavlja poljoprivredne poslove, ili bar da se brine o sebi prilikom obavljanja raznih poljoprivrednih poslova. Osim oca i brata, ona navodi, nije dobila nikakvu drugu obuku od drugih članova porodice i/ili u školi ili drugoj instituciji.

Devojčica takođe kaže da iako je bilo slučajeva kada je bila povređena dok je radila u polju, to su bile manje povrede i nije joj bila potrebna medicinska pomoć. Međutim, ako se ukaže potreba u hitnim slučajevima, objašnjava da je najbliža bolnica daleko (najmanje 25 minuta putem) i pošto porodica nema automobil moraju da čekaju da ih odveze komšija ili neko drugi ko ima kola. Pojašnjava da iako postoji seoska ambulanta, ponekad nema lekara:

Povredila sam se par puta obavljajući poljoprivredne poslove, ali nikada nije bilo ozbiljno. Da jeste, onda bismo morali da se odvezemo do Mitrovice, ali ako nema nikoga sa kolima, morali bismo da sačekamo auto. To je, naravno, malo rizično, posebno ako je povreda ozbiljna. Imamo seosku ambulantu, ali tamo se lekari ne pojavljuju uvek redovno niti se pojavljuju svakog drugog petka.

6.3 Studija slučaja u regionu Prištine/Podujeva

6.3.1 Karakteristike deteta i domaćinstva

Studija slučaja iz Podujeva je dečak uzrasta 15–18 godina, koji živi u domaćinstvu od osam članova: četvoro braće i sestara, majka i otac i baka i deda. Kaže da zbog toga što mu je jedan od braće ide na fakultet, a drugo dvoje su mlađi, često nisu u mogućnosti da učestvuju u poljoprivrednim poslovima, pa obično mora da uskladi poslove sa školom, pazeći da redovno ispunjava obaveze u vezi sa oboje. Uglavnom je zadužen za podelu poljoprivrednih zadataka između sebe i svoje braće i sestara, ali često dobija pomoć od dede:

Deda mi je bio vodič za sve. On me je naučio kako da vozim traktor, na primer, i kako da koristim opremu koju koristimo. Bilo je slučajeva da sam snimao video snimke mog dede kako radi samo da bih ih kasnije pogledao i naučio. Znaš, kad budem morao sam.

Kaže da je od malih nogu počeo da se bavi poljoprivrednim poslovima. Objašnjava da njegova porodica poseduje dvadeset hektara zemlje i da je od svoje sedme godine naučio da obrađuje zemlju zajedno sa porodicom.

Imamo dvadeset hektara zemlje i mislim da sam do sada ovladao veštinama koje su mi potrebne. Počeo sam da radim od malih nogu, sa sedam godina.

6.3.2 Pohađanje škole i redovne dnevne aktivnosti

Dečak ističe da redovno ide u školu i da je verovatno izostao iz škole najviše pet puta u toku školske godine. Ističe da i kada izostane iz škole, to je zbog neke bolesti i ni zbog čega drugog. Dodaje da su njegovi roditelji od malih nogu naglašavali važnost obrazovanja:

Retko, ako ikad, izostajem iz škole. Prošle godine, na primer, možda nisam prisustvovao ukupno pet puta. Bio sam bolestan, zato. Osim toga, trudim se da ne izostajem. Mama i tata su mi rekli da o poljoprivrednom radu treba da razmišljam više kao o hobi nego kao o karijeri sa punim radnim vremenom. Isticali su mi važnost dobrog obrazovanja jer su mnogo propatili jer nisu imali obrazovanje koje im je bilo potrebno da napreduju u životu. Zato pokušavam da budem veoma marljiv.

Objašnjava da uživa da provodi vreme sa prijateljima u slobodno vreme i da se trudi da efikasno upravlja svojim rasporedom, balansirajući školske i poslovne obaveze, ali ostavljajući malo prostora za sebe. Napominje da spava vrlo malo, otprilike dva do tri sata po noći – daleko ispod preporučenih sati spavanja za tinejdžera – jer mora da se probudi rano u 2 sata ujutru da bi išao na pijacu i pomogao svojoj porodici da prodaje proizvode. Školskim danima smanjuje svoje angažovanje u poljoprivredi i prodaji proizvoda, ali i dalje radi do kasno, često se vraća kući tek oko 23 sata:

Probudim se veoma rano – u 2 ili 3 sata ujutro, moram rano ujutro da izađem i prodam naše proizvode na pijaci. Onda ako imam školu, ići ću u školu, ali se posle vraćam i ponovo radim do kasno. Ponekad se ne vratim kući do 11 uveče ili tako nešto. Dovoljno mi je da učim samo 1-1,5 sati dnevno. Ako to uspem, na kraju imam odlične ocene.

6.3.3 Razlozi za rad dece i pristup zdravstvenoj zaštiti

Dečak objašnjava da je njegova primarna motivacija za bavljenje poljoprivredom da pomogne svojim u povećanju prihoda jer se cela porodica u velikoj meri oslanja na zaradu od poljoprivrede. Zbog svojih godina, on snosi najveći deo poljoprivrednih obaveza u odnosu na svoju braću i sestre. Opisuje obavljanje raznih poljoprivrednih radova, od berbe useva do rukovanja pesticidima:

Tokom pravljenja zimnice, pomažem u pravljenju kiselih krastavaca. Osim toga, pomažem i u berbi različitog voća i povrća u sezoni. Upotreba pesticida je neophodna, ali se trudim da ih pravilno izmerim i primenim kako bih obezbedio sigurnost i efikasnost. Kao što sam ranije pomenao, često čak tražim i video snimke koje sam napravio sa svojim dedom/starijim bratom da bih takođe znao kako da ih pravilno primenim. Ali ipak, kad god može moj tata se obično pobrine za ovaj posao jer ne želi da sam u blizini pesticida.

Napominje da zbog očevo visokog krvnog pritiska ima snažan osećaj odgovornosti da pomaže u poljoprivrednim poslovima kad god je to moguće. Ova želja da pomogne dovela ga je do toga da se osamostali od malih nogu, čak i da preuzme dužnosti poput vožnje traktora:

Od malih nogu vozim traktor. Možda kad sam imao 10 godina. Od tada preuzimam većinu poljoprivrednih obaveza koje naša porodica ima. Mogu reći da radim oko 60 posto posla.

On pominje da je imao nekoliko nezgoda, posebno na početku kada je nedostatak iskustva doveo do brojnih nezgoda, od kojih su neke bile prilično ozbiljne. One su uticale ne samo na njega već i na druge članove porodice i uglavnom su imale veze sa mašinama, posebno tokom rada traktora i instalacija opreme. Priseća se jedne posebne nezgode pri radu sa traktorom, a iako je uspeo da se izvuče sa lakšim povredama, mogla je da bude fatalna. Slično, tokom korišćenja drugog prevoznog sredstva, nesreća je dovela do nagnječenja prsta što je trebalo da zahteva hitnu medicinsku pomoć.

Dodaje da su takvi incidenti imali i ekonomske implikacije, jer se neprodani proizvodi kvare van sezone. Uprkos suočavanju sa ovim izazovima, kao i infekcijama, njegova odlučnost da se sam nosi sa povredama doprinela je ekonomskom blagostanju cele porodice. On priznaje da profesija nosi značajne rizike, posebno kada se koristi tehnološka oprema, gde čak ni iskusni prodavci možda neće adekvatno objasniti metode rada potencijalnim kupcima koji nisu upoznati sa opremom. On naglašava važnost temeljnog razumevanja zanata kako bi se ublažili potencijalni rizici povezani sa ovim alatima;

Ovi incidenti nisu uticali samo na mene, već su se desili i u mojoj porodici, u vezi sa mašinama i posebno tokom rada sa traktora i instalacije opreme. Jednom, sećam se, imao sam nesreću sa jednim našim poljoprivrednim vozilom. Prst mi je bio teško povređen, ali nisam imao vremena da odem kod lekara jer bismo propustili prodaju proizvoda.

Dečak ističe da im je dostupna zdravstvena zaštita, ali zbog toga što su povrede obično bile manje i mogle se rešiti bez lekarske pomoći, retko je posećivao dom zdravlja radi lečenja.

Zaključci i preporuke

7.1 Zaključci

Ova brza procena baca svetlo na pitanje dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu, otkrivajući značajne nalaze i izazove koji zahtevaju hitnu pažnju. Studija je pokazala da je dečiji rad rasprostranjen, pri čemu značajan deo domaćinstava angažuje decu i adolescente u poljoprivrednim poslovima. Poljoprivredna proizvodnja za sopstvene potrebe je uobičajena praksa, dok proizvodnja za lokalno tržište i agrobiznis nude potencijalne mogućnosti za stvaranje prihoda.

Studija je istakla nedostatak radne snage, klimatske promene (kiša/grad) i ograničen pristup sistemima za navodnjavanje kao primarne izazove sa kojima se suočavaju poljoprivredne zajednice. Ograničeni pristup tržištima i kupcima, nedostatak znanja o istraživanju tržišta i nedostatak znanja i/ili veština za unapređenje proizvodnje i korišćenje novih tehnologija takođe su istaknuti kao sekundarni izazovi. Ovi izazovi se razlikuju u različitim regionima i zahtevaju ciljane intervencije kako bi se odgovorilo na njihove specifične potrebe.

Jedan od aspekata identifikovanih kao zabrinjavajući je izloženost dece i adolescenata opasnim poslovima u poljoprivredi. Rukovanje pesticidima, rukovanje teškim mašinama i rad na visini su neke od rizičnih aktivnosti u koje su uključena deca, što izaziva zabrinutost za njihovo zdravlje i bezbednost. Štaviše, obezbeđivanje bezbednosne obuke i zaštitne opreme i dalje je neadekvatno, posebno među poljoprivrednicima koji se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe, što ukazuje na potrebu za podizanjem nivoa svesti i preventivnim merama.

Studija je takođe naglasila važnost zaštite prava dece i obezbeđivanja njihovog pristupa obrazovanju. Kroz intervju sa ključnim sagovornicima, otkrivena je potreba za sveobuhvatnim zakonima i politikama koje regulišu dečiji rad u poljoprivrednom sektoru, kao i za saradnjom između različitih ministarstava, organizacija civilnog društva i privatnog sektora kako bi se ovo pitanje efikasno rešilo.

Štaviše, napori u borbi protiv zloupotrebe dečijeg rada ne bi trebalo da se fokusiraju samo na sprečavanje učešća dece u opasnim poslovima, već i na promovisanje održivih i bezbednih poljoprivrednih praksi. Finansijska pomoć i stručna obuka mogu pomoći u poboljšanju mogućnosti zapošljavanja mladih u poljoprivredi, što dovodi do boljeg ekonomskog blagostanja poljoprivrednih porodica.

U zaključku, ova brza procena naglašava hitnost rešavanja pitanja dečijeg rada u poljoprivredi na Kosovu. Poziva Vladu, organizaciju civilnog društva i privatnog sektora da ulože zajedničke napore na polju kreiranja i primene zaštitnog zakonodavstva, kao i promocije bezbedne i odgovorne poljoprivredne prakse. Zaštitom dečijih prava, obezbeđivanjem adekvatnih bezbednosnih mera i obezbeđivanjem pristupa obrazovanju, Kosovo može da stvori bolju budućnost za svoju mladu generaciju uz podsticanje održivog razvoja poljoprivrede. Nalazi ove studije služe kao ključna osnova za osmišljavanje ciljanih intervencija i reformi politike za eliminisanje opasnog dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru i doprinos opštem blagostanju dece na Kosovu.

Tabela 7.1 daje rezime nalaza iz gornjih odeljaka, fokusirajući se na osam pitanja vezana za ciljeve istraživanja navedene na početku ovog izveštaja.

► Tabela 7.1. Ispunjeni ciljevi istraživanja

IP1: Koji je obim dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu i kako se razlikuje u različitim regionima?

Uključenost adolescenata: Prema podacima uzorka, otprilike četiri od deset domaćinstava (40 procenata) na Kosovu angažuju adolescente između 13 i 17 godina u poljoprivrednim poslovima. Ovo ukazuje da se značajan deo domaćinstava oslanja na rad tinejdžera za podršku poljoprivrednim aktivnostima.

Uključenost dece: Studija je pokazala da je dečiji rad koji uključuje decu uzrasta od 5 do 12 godina prisutan u jednom od deset domaćinstava (10 procenata). Iako manje uobičajen od rada adolescenata, on i dalje naglašava učešće mlađe dece u poljoprivrednim zadacima.

Regionalne varijacije: Kad su u pitanju radnici deca i adolescenti, domaćinstva u Uroševcu imaju najveće angažovanje adolescenata u poljoprivrednim poslovima, sa 88 procenata takvih domaćinstava koja uključuju tinejdžere. Slede domaćinstva u Peći, gde 47 procenata njih angažuje adolescente u poljoprivrednim aktivnostima, i Prizren sa 42 procenata. Ovi regioni pokazuju veće oslanjanje na rad tinejdžera u svojim poljoprivrednim praksama.

Dečiji rad u različitim regionima: Kada se posebno fokusira na dečiji rad, Gnjilane, Uroševac i Priština su prva tri regiona sa najvećim procentom domaćinstava koja angažuju decu uzrasta od 5 do 12 godina u poljoprivrednim poslovima. Procenti domaćinstava koja uključuju decu u ovim regionima su 15, 13, odnosno 11 posto.

IP2: Koji su uobičajeni obrasci rada dece u poljoprivrednom sektoru, uključujući vrste gajenih useva, odrađene sate i vrste zadataka koje obavljaju?

Glavne poljoprivredne aktivnosti: Studija je pokazala da se 89 posto dece u poljoprivrednom sektoru bavi uzgojem biljnih kultura, što ga čini najrasprostranjenijom aktivnošću, dok je na drugom mestu, sa 35 posto uzgoj i briga o stoci. U regionu, deca iz Peći (72 procenata) i Đakovice (45 procenata) bila su više uključena u uzgoj stoke u poređenju sa drugim regionima. Dečaci (44 procenata) su bili više angažovani u uzgoju stoke nego devojčice (19 procenata), a starija deca (uzrasta od 15 do 17 godina) (41 procenat) su češće bila uključena u ovaj zadatak nego mlađa deca. Slični obrasci su primećeni sa nivoima škole, pri čemu su viši nivoi škole (40 procenata) više uključeni u uzgoj stoke nego niži nivoi škole (30 procenata).

Vrste useva: U kategoriji gajenja biljnih kultura, većina dece i adolescenata (78%) se prvenstveno bavi sadnjom i uzgojem useva, dok je 73% uključeno u žetvu, a 72% je zaduženo za navodnjavanje. Pored toga, oko 10 procenata dece i adolescenata upravlja poljoprivrednim mašinama, a 14 procenata se bavi prskanjem pesticida ili đubriva. Angažovanje u potencijalno opasnim poslovima, kao što je rukovanje teškim mašinama i rukovanje pesticidima, preovlađuje je u regionima Gnjilana i Uroševca, gde se 44 odnosno 36 posto maloletnika bavi takvim aktivnostima.

Uobičajeni obrasci rada: Rukovanje pesticidima ili prskanje istih su najčešći opasnih poslovi koje su deca obavljala, tačnije 16 posto prijavljenih slučajeva. Sa regionalnog aspekta, deca iz Prizrena (51 procenat) i Gnjilana (32 procenata) su češće bila uključena u primenu pesticida. Rukovanje teškim mašinama i rad na visini činili su po 16 posto opasnih poslova. Regionalno gledano, deca iz Uroševca (60 procenata) su češće radila na visini, a deca iz Đakovice (39 procenata) su bila više uključena u rukovanje teškim mašinama. Rukovanje ostrim alatima ili opremom čini 10 posto slučajeva, dok drugi oblici rada čine 11 posto prijavljenih zadataka.

IP3: Koji su primarni uzroci zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu, uključujući faktore vezane za siromaštvo, nedostatak obrazovanja i porodičnu dinamiku?

Diskusije u fokus grupama su otkrile da primarni uzroci zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru na Kosovu potiču iz porodične dinamike i faktora koji se odnose na siromaštvo. Ključni akteri su istakli činjenicu da siromašne marginalizovane porodice češće angažuju svoju decu u potencijalno opasnim poljoprivrednim poslovima nego ostali.

IP4: Koje su socio-ekonomske karakteristike dece koja se bave poljoprivrednim poslovima, uključujući uzrast, pol, nivo obrazovanja i prihode domaćinstva?

Starosna distribucija: Deca koja se bave poljoprivrednim poslovima češće su tinejdžeri između 13 i 17 godina, nego mlađa deca od 5 do 12 godina. Ovo sugeriše da adolescenti igraju značajniju ulogu u poljoprivrednim aktivnostima od svojih mlađih kolega.

Izvor porodičnih prihoda: Studija naglašava vezu između izvora porodičnih prihoda i uključenosti adolescenata i dece u poljoprivredne poslove. Među porodicama koje se oslanjaju na zaradu kao primarni izvor prihoda, 47 posto angažuje adolescente i decu u poljoprivrednim aktivnostima. Za porodice čiji je glavni izvor prihoda vezan za poljoprivredu, ovo se povećava na 54 procenta. Štaviše, 51 posto porodica zavisnih od socijalne pomoći ili doznaka takođe uključuje svoje adolescente i decu u poljoprivredne poslove. Ovi nalazi sugerišu da je veća verovatnoća da će porodice koje se oslanjaju na prihod od poljoprivrede i socijalnu pomoć uključiti svoju decu u poljoprivredne aktivnosti.

Vrsta poljoprivrede: Vrsta poljoprivredne prakse takođe utiče na učešće dece i adolescenata u poljoprivrednim poslovima. Među porodicama koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvene potrebe, 44 posto uključuje decu i adolescente u poljoprivredne aktivnosti. Nasuprot tome, porodice koje se bave proizvodnjom za lokalno tržište imaju veću stopu uključenosti od 52 procenta.

Rodni dispariteti: Takvi dispariteti postoje u oblasti poljoprivrednog rada, pri čemu je veća verovatnoća da će dečaci raditi duže od devojčica. Približno 50 posto ispitanika je priznalo postojanje takvih razlika. Štaviše, ispitanici iz različitih regiona, uključujući Mitrovicu, Đakovicu, Gnjilane i Uroševac, bili su skloniji da uoče da su dečaci izloženi dužem radnom vremenu od devojčica. Nijedan region nije prijavio uverenje da devojčice rade duže od dečaka. Intervjui sa ključnim sagovornicima otkrili su slične nalaze. Rodne razlike pripisuju fizičkoj snazi, ukazujući na činjenicu da su žene i devojčice manje podložne izlaganju opasnostima u poljoprivrednim poslovima od muškaraca i dečaka.

Društveno-ekonomske karakteristike: Studija je otkrila da dečaci češće rade na teškim mašinama (22 procenta) nego devojčice (5 procenata). Starija deca su takođe češće bila uključena u primenu pesticida, rukovanje teškim mašinama i korišćenje oštarih alata ili opreme. Slično, starija deca su imala veću verovatnoću da budu opterećena opasnim zadacima nego njihova mlađa deca. U pogledu porodičnih karakteristika, ustanovljeno je da porodice koje se bave agrobiznisom češće imaju decu angažovanu na opasnim poslovima nego one koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe.

IP5: Kako uslovi rada i okolina utiču na zdravlje i bezbednost dece koja se bave poljoprivrednim radom na Kosovu?

Izloženost opasnim aktivnostima: Studija ukazuje na to da je značajan procenat dece angažovane na poljoprivrednim poslovima izložen potencijalno opasnim zadacima koji mogu da ugroze njihovo zdravlje. Otprilike 20 posto dece je angažovano na radu na visini, 17 posto u radu sa teškim mašinama, a 17 posto u rukovanju i/ili primeni pesticida. Pored toga, 13 posto dece je uključeno u korišćenje oštarih alata ili opreme. U regionima Uroševca, Đakovice i Prizrena beležimo veći procenat dece uključene u takve opasne aktivnosti od drugih regiona.

Bezbednosni rizici: Dok je samo 14 procenata ispitanika u celini izrazilo uverenje u postojanje bezbednosnih rizika, ispitanici iz Uroševca (28 procenata) i Đakovice (32 procenta) su bili znatno skloniji da priznaju prisustvo takvih opasnosti nego ispitanici iz drugih regiona. Prijavljene vrste bezbednosnih rizika uključuju rukovanje oštrim alatima ili mašinama (48 procenata), podizanje teških predmeta (48 procenata), rad u ekstremnim vremenskim uslovima (35 procenata) i rad na povišenim visinama (35 procenata), između ostalog.

Potreba za zaštitnim merama: Ključni akteri, uključujući roditelje i druge učesnike, naglasili su važnost rane intervencije, svesti o rizicima dečijeg rada i potrebu za odgovarajućom obukom i bezbednosnim merama za zaštitu dece angažovane na poljoprivrednim poslovima. Treba uložiti napore da se osigura da preduzeća i porodice obezbede adekvatnu obuku o bezbednosti i zaštitnu opremu kako bi se sprečile nezgode i povrede.

Uticaj na zdravlje i bezbednost: Devet procenata ispitanika veruje da su deca angažovana na poljoprivrednim poslovima izložena rizicima. Smatra se da su dečaci izloženi većem riziku (12 procenata) od devojčica (6 procenata). Porodice koje se oslanjaju na poljoprivredne prihode (11 procenata) su češće verovala u rizike od onih koje zavise od zarade/nadnica (8 procenata). Uprkos ovoj svesti, većina ispitanika (57 procenata) nije preduzela ništa da se pozabavi pitanjem opasnosti u poljoprivrednim aktivnostima koje uključuju decu; 27 posto je preduzelo korake da smanji ili eliminiše rizike, 16 posto zatražilo je medicinski tretman zbog zdravstvenih problema, a 6 posto nije sigurno.

IP6: Koje su prepreke obrazovanju i drugim mogućnostima za decu koja se bave poljoprivrednim radom, i kako se one mogu ukloniti da bi se sprečila zloupotreba dečijeg rada?

Razlozi za izostajanje iz škole: Ključni razlozi zašto deca izostaju iz škole uključuju rad na porodičnom imanju/njivi, nedostatak interesovanja za pohađanje škole ili bolesti/zdravstvene probleme. Deca koja rade u šumarstvu često izostaju iz škole zbog udaljenosti radnog mesta i nedostatka prevoza do škole.

Sve u svemu, prema kvantitativnim podacima, malo dece izostaje iz škole da bi obavljalo poljoprivredne poslove. U stvari, ispitanici su izjavili da u 96 posto slučajeva deca redovno pohađaju školu, dok ukoliko izostaju, 23 posto propušta više od dva dana nedeljno).

Kvalitativni podaci otkrivaju da deca zaista izostaju iz škole i da njihovo pohađanje ne može biti prepušteno isključivo nahođenju roditelja. Obrazovne institucije kao što je Ministarstvo prosvete moraju da obezbede da svako dete koje se bavi poljoprivrednim poslovima takođe mora da pohađa školu. Saradnja između ministarstava je još bolja.

RK7: Koja su prava dece koja se bave poljoprivrednim radom i kako se ona mogu zaštititi i promovisati kroz politiku i zakone?

Prava dece koja se bave poljoprivrednim poslovima obuhvataju pravo na obrazovanje, pravo na zaštitu od opasnih poslova, pravo na slobodno vreme i igru i pravo na slobodu od eksploatacije.

Postojeći zakoni i politike na Kosovu obezbeđuju određeni nivo zaštite za decu radnike u poljoprivredi, ali postoje nedostaci koje treba rešiti. Zakon o radu dozvoljava deci uzrasta od 15 i više godina da se bave određenim vrstama neopasnih poslova, ali postoji potreba za regulisanjem lakog rada za decu uzrasta 13–15 godina.

Regulisanje lakog rada bi moglo biti korisno u zaštiti prava dece i podizanju svesti među poljoprivrednim zajednicama. Pored toga, treba uspostaviti jasne definicije dozvoljenih i zabranjenih zadataka za decu putem pisanih propisa kako bi se olakšala primena

RK8: Kako se preventivne i zaštitne mere mogu primeniti za rešavanje pitanja zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivrednom sektoru Kosova, uključujući opcije politike, zakone i druge intervencije?

Saradnja između vladinih institucija, organizacija civilnog društva i privatnog sektora je ključna za regulisanje zloupotrebe dečijeg rada i podizanje nivoa svesti.

Trebalo bi razviti posebne politike i zakone kako bi se napravila razlika između opasnog i neopasnog rada za decu od 13 i više godina.

Potrebno je sprovoditi obrazovne kampanje kako bi se roditelji i poljoprivredne zajednice informisali o rizicima povezanim sa dečijim radom i promovisali bezbedne prakse.

Trebalo bi uspostaviti mehanizme praćenja kako bi se osiguralo da deca koja se bave lakim poljoprivrednim poslovima ne budu lišena svojih osnovnih ljudskih prava, kao što su pristup obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.

Inspekcije, propisi i primena postojećih zakona su od suštinskog značaja za smanjenje rizika i zaštitu dobrobiti dece.

7.2 Preporuke

Na osnovu nalaza iz primarnih podataka izvode se sledeće preporuke:

Ojačati zakonodavstvo: Razviti i sprovesti sveobuhvatno zakonodavstvo koje se posebno bavi dečijim radom u poljoprivredi, naročito sa aspekta neopasnog rada za tinejdžere uzrasta 13–15 godina. Jačanje zakonodavstva obezbedilo bi odgovarajuće mere protiv počilaca i obezbedilo pravni osnov zaštite.

Podići svest, posebno u porodičnoj jedinici: Pokrenuti kampanje za podizanje svesti javnosti kako bi se roditelji, zajednice i poljoprivredni akteri edukovali o negativnom uticaju zloupotrebe dečijeg rada na zdravlje, obrazovanje i opšte blagostanje dece. Ove kampanje treba da istaknu pravne posledice zloupotrebe dečijeg rada i promovišu važnost obrazovanja za izgleda dece.

Stručna obuka: Uvesti programe stručne obuke u škole i zajednice kako bi se adolescenti opremili praktičnim veštinama koje su relevantne za poljoprivredu. Primarni podaci su otkrili da postoji značajan nedostatak radne snage u poljoprivredi i jedan od načina za rešavanje ovakvih nedostataka je da se poljoprivredni rad učini privlačnijim, bilo kroz programe obuke ili plaćenog rada. Štaviše, ovo može pružiti alternativne mogućnosti za zapošljavanje mladih u sektoru, istovremeno obeshrabrujući rad dece.

Programi socijalne podrške: Sprovesti programe socijalne podrške za porodice koje se bave poljoprivredom kako bi se ublažilo siromaštvo i smanjila potreba za dečijim radom. Ovi programi mogu uključivati finansijsku pomoć, pristup kreditima i podršku poljoprivrednim aktivnostima koje stvaraju prihod kako bi se poboljšala ekonomska situacija ugroženih domaćinstava. Kao što su primarni podaci otkrili, porodice koje se bave poljoprivredom za sopstvene potrebe ređe dobijaju finansijsku pomoć od institucionalnih tela.

Poboljšati poljoprivrednu produktivnost: Povećati poljoprivrednu produktivnost i mogućnosti prihoda za poljoprivrednike kako bi smanjili oslanjanje na dečiji rad. Ovo se može postići kroz obuku o savremenim poljoprivrednim tehnikama, poboljšani pristup tehnologiji kroz subvencije i bolje tržišne veze za poljoprivredne proizvode.

Podržite poljoprivredu otpornu na klimu: Razviti i promovisati poljoprivredne prakse koje su otpornije na klimatske promene, kao što su sorte useva otpornih na sušu, poboljšani sistem navodnjavanja i tehnike održive poljoprivrede. Izveštaj je pokazao da porodice koje se suočavaju sa izazovima klimatskih promena imaju veću tendenciju angažovanja dece u poljoprivredi. Ako im se pruži pomoć u borbi protiv poljoprivrednih izazova koji se odnose na klimatske promene, to može indirektno da smanji zloupotrebu dečijeg rada u poljoprivredi.

Ojačati mehanizme zaštite dece: Uspostaviti i ojačati mehanizme za zaštitu dece u ruralnim oblastima kako bi se identifikovali i prijavili slučajevi zloupotrebe dečijeg rada. Ovo može uključiti obuku nastavnika, zdravstvenih radnika i lidera zajednice da prepoznaju znake zloupotrebe dečijeg rada i prijave ga centrima za socijalni rad. Rešavanje zloupotrebe dečijeg rada kroz politike zaštite dece je od suštinskog značaja, jer može štetiti razvoju i dobrobiti deteta. Značajan procenat zloupotrebe dečijeg rada se javlja u seoskim porodicama gde organi inspekcije rada nemaju nadležnost. Centri za socijalni rad se prvenstveno fokusiraju na prijavljene slučajeve zanemarivanja ili nasilja, ostavljajući zloupotrebu dečijeg rada bez nadzora. Za efikasnu borbu protiv zloupotrebe dečijeg rada, neophodno je prepoznati ga kao šire pitanje i uključiti različite ključne aktere u napore prevencije.

Praćenje i evaluacija: Razviti snažan sistem praćenja i evaluacije za praćenje napretka u smanjenju zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi. Ovo, opet, uključuje saradnju između različitih ministarstava i javnih institucija. Redovne procene će pomoći da se identifikuju praznine i oblasti za poboljšanje u intervencijama i politikama.

Pristup zasnovan na saradnji: Podsticati saradnju između vladinih institucija, organizacija civilnog društva, subjekata privatnog sektora i međunarodnih partnera kako bi se sveobuhvatno pozabavilo zloupotrebom dečijeg rada u poljoprivredi. Ovaj zajednički napor može da integriše resurse, promoviše deljenje stručnog znanja i promoviše jedinstven pristup zaštiti prava dece.

► Literatura

Cambridge Dictionary. N.d. Online edition at <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>.
 CRIN (Child Rights International Network). N.d.. General Measures of Implementation. <https://archive.crin.org/en/guides/un-international-system/national-mechanisms/general-measures-implementation.html>.

ILO. 2018. Rapid Assessment on Child Labour in Agriculture in the Republic of Serbia.

—. 2021. Profili i Sugurisë dhe Shëndetit në Punë (Profile of Occupational Safety and Health). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_797502.pdf.

—. 2022. Child Labour in Kosovo: An Enquiry into the Causes and Impact of Child Labour. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_867112.pdf.

— and UNICEF (United Nations Children's Fund). (2021). Child labour, Global Estimates 2020: Trends and the Road Forward. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_797515.pdf.

Republic of Kosovo. 2013. Law Ne. 08/L-137 on Forests. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2566&langid=2>.

—. 2014. Law Ne. 03/L-212 on Labour. <https://mpms.rks-gov.net/en/wpdm-package/law-no-03-l-212-law-on-labour-pdf/?wpdmdl=1378&ind=TGF3IE5vLjAzIEwtMjEyIEExBVBvBPTiBM-QUJPVVIucGRm>.

—. 2019a. Code Ne. 06/L-074 Criminal Code of the Republic of Kosovo. <https://md.rks-gov.net/desk/inc/media/A5713395-507E-4538-BED6-2FA2510F3FCD.pdf>.

—. 2019b. Law Ne. 06/L-084 on Child Protection. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=20844&langid=2>.

—. 2019c. Strategy on the Rights of the Child 2019-2023. <https://konsultimet.rks-gov.net/Storage/Consultations/40542-UpdEn.pdf>.

—. 2022. Administrative Instruction on Prevention and Prohibition of Dangerous Forms of Child Labour in Kosovo.

—, KAS (Kosovo Agency of Statistics). 2022. Labour Force Survey 2020. <https://askapi.rks-gov.net/Custom/342f41f3-5aab-4880-9807-ad224324c>.

Latruffe Laure and Desjeux Yann . 2014. "Perpetuation of subsistence farming in Kosovo: the role of farm integration in input markets". Post- Communist Economies, 26:1, 137-148.

—, MPŠRR (Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development). 2022a. "Strategy for Agriculture and Rural Development". https://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_20222028_FINAL_ENG_Web_Noprint_final_me_04.07.2022.pdf

—, MAFRD (Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development). 2022b. "Hazardous Child Labour in Agriculture and Forestry: Guide for Municipal Advisors for Agriculture and Rural Development". https://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/Udhezuesi_per_Keshilltare_komunal_ENG.pdf.

—, Ministry of Finance, Labor, and Transfers. N.d. Standard Operating Procedures for Children in Hazardous Child Labour. https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/Eason.Mackenzie.H%40dol.gov/Kosovo%20Stdnd%20operating%20procedures%20children%20in%20HCL_EN.pdf.

—, KAS and UNICEF. 2020. Multiple Indicator Cluster Survey 2019-2020 for the Republic of Kosovo and Multiple Indicator Cluster Survey 2019-2020 for Roma, Ashkali and Egyptian Communities in the Republic of Kosovo, Survey Finding Report. https://ask.rks-gov.net/media/5765/republic-of-kosovo-national-and-roma-ashkali-and-egyptian-communities-2019-20-mics-sfr_albanian.pdf.

—, UN Stats. 2022. SDG Indicator metadata. <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-08-07-01.pdf>

—, USAID. 2016. USAID Country Profile: Property Rights and Resource Governance in Kosovo. https://www.land-links.org/wp-content/uploads/2016/09/USAID_Kosovo_Country_Profile_2016.pdf

Thorlakson, Tannis, and Henry Neufeldt. 2012. "Reducing Subsistence Farmers' Vulnerability to Climate Change: Evaluating the Potential Contributions of Agroforestry in Western Kenya." *Agriculture & Food Security* 1 (15). <https://doi.org/10.1186/2048-7010-1-15>.

UN Kosovo. 2022. "PP to Hazardous Child Labour in Agriculture!", online article and video. <https://kosovoteam.un.org/en/188803-no-hazardous-child-labour-agriculture>.

► Aneksi

Aneks 1. ISCO-88 i ISCO-08 kategorizacije

► Tabla A1.1. ISCO-88 i ISCO-08 vrste (tromesne šifre)

ISCO-88 šifra	ISCO-88 naziv podvrste	ISCO-08 šifra	ISCO-08 naziv podvrste
313	Operateri optičke i elektronske opreme	223	Stručnjaci tradicionalne i alternativne medicine
322	Stručni saradnici i tehničari u savremenoj medicini	224	Paramedicinsko osoblje
323	Babice	226	Ostali zdravstveni stručnjaci
516	Ostala zanimanja ličnih usluga	312	Nadzornici u rudarstvu, prerađivačkoj industriji i građevinarstvu
614	Šumari i srodni	312	Tehničari kontrole procesa – procesni tehničari
615	Ribari, lovci, zamkari i sakupljači šumskih plodova za sopstvene potrebe	321	Medicinski i farmaceutski tehničari
711	Miners, shot fires, stone cutters and carvers	322	Medicinske sestre i babice
712	Izvođači završnih građevinskih radova	324	Veterinarski tehničari i pomoćnici
713	Izvođači završnih zanatskih radova u građevinarstvu i srodni	325	Ostali zdravstveni tehničari
721	Kalupari, livci, zavarivači, limari, monter metalnih konstrukcija i srodni	352	Tehničari telekomunikacija i emitovanja
722	Kovači, alatničari i srodni	541	Zanimanja obezbeđenja i zaštite
723	Mehaničari mašina i serviseri	621	Šumari i srodni
724	Električari, elektromehaničari i elektromonteri	622	Uzgajivači riba, ribolovci, lovci i zamkari
731	Izrađivači preciznih instrumenata	711	Izvođači osnovnih građevinskih radova
732	Grnčari, izrađivači stakla i srodni	712	Izvođači završnih građevinskih radova
811	Rukovaoci rudarskim i postrojenjima za preradu minerala	721	Kalupari, livci, zavarivači, limari, monter metalnih konstrukcija i srodni
812	Rukovaoci postrojenjima za preradu metala	722	Kovači, alatničari i srodni
813	Rukovaoci mašinama i uređajima u procesu proizvodnje stakla i keramike	723	Mehaničari mašina i serviseri

814	Rukovaoci mašinama i uređajima u procesu obrade i prerade drveta i proizvodnje papirne mase i papira	731	Umetničke zanatlije ručnim alatima
815	Rukovaoci mašinama i uređajima za proizvodnju hemijskih proizvoda	741	Instalateri i serviseri električne opreme
816	Operateri postrojenja za proizvodnju energije i srodnih postrojenja	742	Instalateri i serviseri elektronskih i telekomunikacionih instalacija i uređaja
821	Rukovaoci mašinama za preradu minerala i metala	754	Zanimanja srodna zanatskim
822	Rukovaoci mašinama za proizvodnju hemikalija	811	Rukovaoci rudarskim i postrojenjima za preradu minerala
823	Rukovaoci mašinama za preradu gume	812	Rukovaoci metalurškim pećima i mašinama i uređajima za doradu metala
825	Rukovaoci mašinama za preradu drvenih proizvoda	813	Rukovaoci mašinama i uređajima za proizvodnju hemijskih proizvoda i fotomaterijala
826	Rukovaoci mašinama za proizvodnju tekstila, obradu kože i krzna i srodni	814	Rukovaoci mašinama za proizvodnju i preradu gume, plastike i papira
827	Rukovaoci mašinama za proizvodnju prehrambenih proizvoda	815	Rukovaoci mašinama za proizvodnju tekstila, obradu kože i krzna i srodni
828	Monteri	816	Rukovaoci mašinama za proizvodnju prehrambenih i srodnih proizvoda
829	Rukovaoci drugim mašinama	817	Rukovaoci mašinama i uređajima u procesu obrade i prerade drveta i proizvodnje papirne mase i papira
832	Vozači motornih vozila	818	Rukovaoci ostalim stabilnim mašinama i postrojenjima
833	Rukovaoci pokrentom i drugom pokrentom mehanizacijom	821	Monteri proizvoda
834	Brodsko posada i srodni	832	Vozači automobila, dostavnih vozila i motocikala
911	Ulični prodavci i srodni	833	Vozači teških teretnih vozila i autobusa
912	Čišćenje cipela, druga uslužna zanimanja na ulici	834	Rukovaoci pokretnom mehanizacijom
915	Kuriri, nosači, portiri	835	Brodsko posada i srodni
916	Zanimanja na otklanjanju otpada i srodni	921	Jednostavna zanimanja u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu
921	Poljoprivredni uzgoj ribe i srodni	931	Jednostavna zanimanja u rudarstvu i građevinarstvu
931	Jednostavna zanimanja u rudarstvu i građevinarstvu	933	Jednostavna zanimanja u transportu i skladištenju
933	Jednostavna zanimanja u transportu i skladištenju	951	Jednostavna uslužna zanimanja koja se obavljaju na ulici
		961	Zanimanja na uklanjanju otpada i čišćenju javnih površina
		962	Ostala jednostavna zanimanja

► Tabela A1.2. ISCO-08 (četvoromesne šifre)

ISCO-88 šifra	ISCO-08 naziv skupine
2240	Paramedicinsko osoblje
2230	Stručnjaci tradicionalne i alternativne medicine
2264	Fizioterapeuti
2265	Dijetetičari-nutricionisti
2266	Audiolozi i logopedi
2267	Optometričari i srodni
2269	Zdravstveni stručnjaci nerazvrstani na drugom mestu
3121	Nadzornici rudnika
3122	Nadzornici proizvodnje
3123	Građevinski nadzornici
3131	Operatori postrojenja za proizvodnju energije
3132	Operatori peći za spaljivanje otpada i operateri prerade vode
3133	Kontrolori hemijskih postrojenja i procesa
3134	Operatori postrojenja za rafinisanje nafte i prirodnog gasa
3135	Kontrolori metalurških procesa
3211	Tehničari za terapijsku opremu i medicinska snimanja
3213	Farmaceutski tehničari
3214	Medicinski i zubni protetičari
3221	Medicinske sestre
3222	Babice
3240	Veterinarski tehničari i pomoćnici
3251	Stomatološke sestre/tehničari

3253	Patronažne sestre/tehničari
3254	Optičari
3255	Fizioterapeutske tehničari i saradnici
3256	Medicinski pomoćnici
3257	Inspektori i saradnici za zaštitu životne sredine i zdravlje na radu
3259	Zdravstveni tehničari i saradnici nerazvrstani na drugom mestu
3431	Fotografi
3521	Tehničari emitovanja i audio-vizuelne tehnike
5212	Prodavci hrane na ulici i drugim javnim mestima
5243	Trgovački putnici
5244	Prodavci kataloške prodaje
5411	Vatrogasci
5412	Policijci
5413	Stražari
5414	Radnici fizičko-tehničkog obezbeđenja
5419	Zanimanja obezbeđenja i zaštite nerazvrstana na drugom mestu
6210	Šumari i srodni
6221	Uzgajivači riba i vodenih kultura
6222	Ribari na rekama i jezerima
6223	Ribari na moru
6224	Lovci i zamkari
7111	Izvođači osnovnih građevinskih radova
7112	Zidari
7113	Obrađivači kamena i kamenoresci

7114	Armirači, betonirci i finišeri betona
7115	Tesari i građevinski stolari
7119	Izvođači osnovnih građevinskih radova nerazvrstani na drugom mestu
7121	Krovopokrivači
7122	Podopolagači i keramičari
7123	Gipsari i fasaderi
7124	Izolateri
7125	Staklari
7126	Vodoinstalateri i monterci cevovoda
7127	Instalateri i mehaničari sistema za klimatizaciju
7211	Kalupari, jezgrari i livci
7212	Zavarivači i rezači plamenom
7213	Limari
7214	Monteri metalnih konstrukcija
7215	Monteri čelične užadi i kablova
7221	Kovači i preseri metala
7222	Alatničari i srodni
7223	Podešavači i upravljači alatnim mašinama
7224	Brusači, polireri i oštarači alata
7231	Auto-mehaničari
7232	Avio-mehaničari
7233	Mehaničari poljoprivrednih i industrijskih mašina
7234	Mehaničari za popravku bicikala i srodni
7311	Izrađivači preciznih instrumenata i serviseri
7312	Izrađivači i štimeri muzičkih instrumenata

7313	Juveliri i izrađivači nakita
7314	Grnačri i srodni
7315	Izrađivači i obrađivači stakla
7316	Firmopisci, dekorateri i graveri
7411	Električari i elektroinstalateri u poslovnim objektima
7412	Elektromehaničari i elektromonteri
7413	Instalateri i serviseri električnih instalacija i mreža
7421	Mehaničari i serviseri elektronskih mašina, instrumenata i opreme
7422	Instalateri i serviseri informaciono-komunikacionih uređaja
7541	Ronioci
7542	Mineri
7549	Zanimanja srodna zanatskim nerazvrstana na drugom mestu
8111	Rudari i rukovaoci postrojenjima u rudnicima i kamenolomima
8112	Rukovaoci postrojenjima za preradu minerala i kamena
8113	Rukovaoci opremom za dubinsko bušenje i srodni
8114	Rukovaoci mašinama u proizvodnji i obradi cementa, kamena i drugih nemetala
8121	Rukovaoci metalurškim pećima i srodni
8122	Rukovaoci mašinama i uređajima za doradu metala
8131	Rukovaoci mašinama i uređajima za proizvodnju hemijskih proizvoda
8141	Rukovaoci mašinama za proizvodnju i preradu gume
8142	Rukovaoci mašinama za proizvodnju i preradu plastike
8143	Rukovaoci mašinama za proizvodnju predmeta od papira
8151	Rukovaoci mašinama za pripremu vlakana, pređenje i namotavanje
8153	Rukovaoci mašinama za šivenje u industriji

8154	Rukovaoci mašinama za doradu prediva i tekstila
8155	Rukovaoci mašinama za pripremu i obradu kože i krzna
8156	Rukovaoci mašinama za proizvodnju obuće i kožne galanterije
8157	Rukovaoci mašinama za uslužno pranje i peglanje veša
8159	Rukovaoci mašinama za proizvodnju tekstila, obradu kože i krzna i srodna zanimanja nerazvrstana na drugom mestu
8160	Rukovaoci mašinama za proizvodnju prehrambenih i srodnih proizvoda
8171	Rukovaoci mašinama i uređajima u procesu proizvodnje papirne mase i papira
8172	Rukovaoci mašinama i uređajima za obradu i preradu drveta
8181	Rukovaoci mašinama i uređajima u procesu proizvodnje stakla i keramike
8182	Rukovaoci parnim mašinama – kotlovima i mehaničari
8183	Rukovaoci mašinama za pakovanje, flaširanje i etiketiranje
8189	Rukovaoci ostalim stabilnim mašinama i postrojenjima nerazvrstani na drugom mestu
8211	Monteri mehaničkih mašina
8212	Monteri električne i elektronske opreme
8219	Monteri proizvoda nerazvrstani na drugom mestu
8321	Vozači motocikala i kuriri
8322	Vozači automobila, taksija i dostavnih vozila
8331	Vozači autobusa, trolejbusa i tramvaja
8332	Vozači teških teretnih vozila i kamiona
8341	Rukovaoci poljoprivrednom i šumskom mehanizacijom
8342	Rukovaoci mehanizacijom za zemljane radove i srodni
8343	Rukovaoci dizalicama, kranovima i srodni
8344	Rukovaoci pretovarnom mehanizacijom
8350	Brodsko posada i srodni

9211	Jednostavna zanimanja u ratarstvu
9212	Jednostavna zanimanja u stočarstvu
9213	Jednostavna zanimanja u ratarsko-stočarskoj proizvodnji
9214	Jednostavna zanimanja u vrtlarstvu i hortikulturi
9215	Jednostavna zanimanja u šumarstvu
9216	Jednostavna zanimanja u ribarstvu
9311	Jednostavna zanimanja u rudnicima i kamenolomima
9312	Jednostavna zanimanja u niskogradnji
9313	Jednostavna zanimanja na gradilištima visokogradnje
9331	Rukovaoci vozilima na mehanički pogon
9332	Upravljači zaprežnim vozilima
9333	Manipulanti teretom
9334	Manipulanti robom u trgovini
9510	Jednostavna uslužna zanimanja koja se obavljaju na ulici
9520	Ulični prodavci neprehrambenih proizvoda
9611	Zanimanja na sakupljanju i odvoženju otpada
9612	Sakupljači sekundarnih sirovina
9613	Čistači ulica i srodni
9621	Kuriri, dostavljači i srodna zanimanja
9622	Jednostavna zanimanja za sporedne poslove
9623	Čitači brojila i opsluživači automata
9624	Vodonoše i sakupljači ogrevnog drveta
9629	Jednostavna zanimanja, nerazvrstana na drugom mestu
9312	Jednostavna zanimanja u niskogradnji

Aneks 2. Opasni oblici dečjeg rada na Kosovu

► Tabela A2.1. Opasne aktivnosti za decu u poljoprivredi i šumarstvu

Aktivnosti	Opasnosti
Rad na navodnjavanju sa crpnim sistemom i kad izvor vode predstavlja bunar.	Struja, hladna voda, infekcija, velike težine
Upravljanje poljoprivrednim mašinama i pomoćnim mašinama i pratećim mehanizmima	Padanje sa vozila u pokretu, sudaranje sa drugim predmetima, sudar.
Rad sa pesticidima i prskanje	Trovanje pesticidima, hemijske opekotine
Žetva, vršidba i kosidba	Kontakt/apsorpcija organske prašine, kontakt sa alergenima, posekotine.
Rad sa poljoprivrednim alatima i kopanje rupa za sadnju drveća.	Prekomerno fizičko i psihičko opterećenje, izloženost ekstremnim atmosferskim uslovima, dugo radno vreme, posekotine.
Rad u staklenicima	Visoke temperature, ostaci pesticida, otrovni gasovi.
Poslovi vezani za uzgajanje šuma, pošumljavanje i zaštitu od požara i bolesti drveća.	Upotreba oštarih alata, držanje i nošenje teških tereta, pokreti koji se ponavljaju, stajanje u neodgovarajućim položajima tokom rada, šumski požari.
Rad sa drvnom masom i u primarnoj obradi drveta	Upotreba oštarih i opasnih alata za sečenje drveta (motorne testere, sekire, klinovi itd.). Padajuća debla, suve grane. Produženo radno vreme. Izlaganje neodgovarajućim atmosferskim uslovima. Nepogodan teren. Manipulacija poljoprivrednom mehanizacijom (traktor, kamion).
Rad u klanici i mesnoprerađivačkoj industriji.	Rizik od zaklanih životinja; oruđe koje se koristi za klanje. Kontakt sa biološkim i hemijskim agensima. Nošenje teških tereta. Psihološka trauma.
Lov i ribolov	Rizik od povreda, fatalnih nesreća itd. Upotreba struje i dinamita za pecanje.
Sakupljanje ne-drvnih proizvoda u šumama	Nezgodni teren, ujedi zmija.
Lov	Oružje, zamke, napadi divljih životinja, prenos bolesti sa divljih životinja

► Tabela A2.2. Opasne i zabranjene aktivnosti za decu u radu sa stoko

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Briga o životinjama u štali (muža, hranjenje, čišćenje balege).	Klizanje u štali kada nije dobro očišćena. Nošenje teških tereta. Izlaganje gasovima koji se oslobađaju tokom raspadnja organskih đubriva	Povrede od klizanja. Umor, bol i povrede mišića, zglobova i drugih organa. Telesni deformiteti. Infekcija ili trovanje organskim đubrivima. Oštećenje respiratornog sistema.
Rukovanje različitim koncentratima životinjske hrane.	Različiti koncentрати životinjske hrane. Teški teret.	Alergije. Telesni deformiteti. Bol u zglobovima i mišićima.
Čišćenje alata za rad u štali.	Oštar ili težak alat.	Fizičke povrede
Napasanje stoke	Produžena izloženost neprikladnim klimatskim uslovima. Nedostatak ili nedovoljan pristup vodi za piće. Izlaganje divljim životinjama, zmijama, insektima. Nezgodan teren.	Dehidracija. Šteta usled konzumiranja neodgovarajuće vode za piće. Povrede, do smrtnih slučajeva, od mogućih nezgoda usled neodgovarajućeg terena. Trauma od trajnog straha od divljih životinja. Napadi divljih životinja, ujedi zmija, ujedi raznih insekata. Razne rane od trnja, od klizanja, od puteva koje je teško preći.
Bilo kakve aktivnosti u klanici	Upotreba oštrih alatki. Izloženost zaklanim životinjama	Trauma od izloženosti klanju životinja. Različite povrede ostrim alatima.

► Tabela A2.3. Opasne i zabranjene aktivnosti za decu koja rade u voćnjacima i vinogradima

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Priprema zemljišta za sadnju voćaka.	Use of heavy work tools. Long working hours. Prolonged exposure to noise.	Razne povrede. Preterani umor i bol u mišićima i zglobovima. Oštećenje sluha
Prskanje drveća (pesticidima).	Exposure to pesticides and other toxic substances.	Akutno trovanje pesticidima i njihov dugoročni efekat na zdravlje dece (respiratorni, neurološki i kancerogeni problemi)
Korišćenje mineralnog đubriva	Izloženost toksičnim supstancama sadržanim u različitim đubrivima. Nošenje teških tereta. Dugo radno vreme. Neprikladni atmosferski uslovi.	Trovanja. Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti. Iritacija kože, poremećaji dijanje, povraćanje, dehidracija i sunčanica
Korišćenje vozila za održavanje zemljišta u voćnjacima	Potencijalna opasnost od nesreća (naročito na nezgodnom terenu).	Umor, povrede (pošto su ova vozila obično teška za rukovanje deci). Razne vrste oštećenja kao posledica vibracija i buke koju stvaraju vozila.
Upotreba pumpi ili bunara za navodnjavanje	Struja. Bunari i kanali.	Fizičke povrede od pumpi na električni pogon. Povrede ili utapanje u bunarima ili kanalima koji se koriste za navodnjavanje.
Radovi na orezivanju i berbi.	Merdevine. Rad na visini. Alati za orezivanje. Dugo radno vreme. Držanje tela u neudobnom položaju. Izloženost nepovoljnim vremenskim uslovima	Razne telesne povrede do loma udova, od pada sa merdevina ili drveta. Telesni deformiteti kao rezultat kontinuiranog istezanja tokom žetve Iritacija kože, poremećaji dijanje, povraćanje, dehidracija i sunčanica..
Prevoz ubranog voća	Teške tereti. Dugo radno vreme. Vozila ili oprema za prevoz drveć	Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti. Razne povrede od raznih mašina ili opreme koja se koristi za transport ubranog voća

► **Tabela A2.4. Aktivnosti koje zahtevaju posebnu pažnju poljoprivrednika tokom obrade obradive zemlje**

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Priprema zemljišta za setvu	Upotreba teške mašinerije. Dugo radno vreme Izloženost buci.	Povrede od vozila, do smrtnih slučajeva, od potencijalnih nezgoda. Prekomerni umor i telesni deformiteti. Oštećenje sluha.
Obrada polja	Dugi sati rada u polju. Upotreba raznih alata za rad za ove mere predostrožnosti.	Različite vrste oštećenja kao rezultat dužeg izlaganja nepovoljnim klimatskim uslovima (visoke temperature, hladnoća). Razne povrede od radnog alata i rada vozila (npr. motokultivator).
Rad sa pesticidima (uključujući tretiranje semena).	Izloženost pesticidima i drugim toksičnim agensima.	Akutno trovanje pesticidima (i supstancama koje sadrže mineralna đubriva). Dugoročni efekti na zdravlje dece (respiratorni, neurološki do kancerogeni problemi).
Đubrenje.	Nošenje teških tereta. Dugo radno vreme. Izlaganje toksičnim supstancama sadržanim u različitim đubrivima	Umor i bol u zglobovima i mišićima. Telesni deformiteti. Akutno trovanje toksičnim đubrivima. Dugoročni efekti toksičnih supstanci na zdravlje dece (respiratorni, neurološki i kancerogeni problemi).
Transport semena	Poljoprivredne mašine. Teški tereti. Tretirano seme.	Povrede od vozila, do poginulih, od potencijalnih nezgoda. Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti. Akutno trovanje tretiranim semenom. Dugoročni efekti toksičnih supstanci na zdravlje dece (respiratorni, neurološki i kancerogeni problemi).
Kosidba, kopanje, žetva i vršidba.	Upotreba oštarih alata, makaza, lopata za kopanje itd. Dugo radno vreme. Nošenje teških tereta prilikom transporta ubranih proizvoda	Povrede od oštarih alata. Dugotrajne deformacije usled neadekvatnog radnog položaja. Prekomerni zamor od fizičkog opterećenja. Iritacija kože, dijareja, povraćanje, dehidracija i sunčanica.
Rad u staklenicima.	Visoke temperature. Ostaci pesticida. Otrovni gasovi	Dehidracija i ekstremni umor, nesvestica. Oštećenje respiratornih organa. Trovanje ostacima pesticida i drugim gasovima staklene bašte (posebno u odsustvu dobre ventilacije).
Zamena rasada povrća	Dugo radno vreme. Produženo držanje tela u neudobnom položaju	Povrede mišića nogu. Veliki umor. Oštećenje disajnih puteva usled nepovoljnih uslova u staklenicima.

► Tabela A2.5. Opasne aktivnosti vezane za zaštitu biljaka

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Priprema rastvora za prskanje.	Različite aktivne supstance u pesticidima	Akutno trovanje pesticidima (i supstancama koje sadrže mineralna đubriva). Dugoročni efekti na zdravlje dece (respiratorni, neurološki i kancerogeni problemi).
Otvaranje ili rukovanje kontejnerima za pesticide (pakovanje).		
Tretman biljaka (prskanje).		
Oprema za čišćenje koja se koristi za prskanje biljaka.		

► Tabela A2.6. Poljoprivredne aktivnosti koje deca ne smeju da obavljaju

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Prevoz opreme za navodnjavanje (pumpe, cevi, itd.)	Teški tereti Različita prevozna sredstva.	Moguće povrede od korišćenja različitih prevoznih sredstava. Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti.
Rukovanje električnim ili dizel pumpama za navodnjavanje	Opasnost od strujnog udara. Opasnost od rukovanja gorivom.	Razne povrede od struje ili goriva koje se koristi u pumpama za navodnjavanje
Rad sa pesticidima.	Rizici izlaganja	Različite povrede
Boravak u blizini kanala ili dubokih bunara iz kojih se crpi voda.	Vodeni kanali Bunari	Razne povrede od klizanja, uključujući i fatalne Razne traume.

► Tabela A2.7. Zabranjene aktivnosti u vezi sa đubrivima

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Distribucija đubriva	Vetar nosi đubrivo.. Prenošnje teških tereta Dugor adno vreme.	Moguće trovanje od supstanci koje sadrže mineralna đubriva. Telesni deformiteti. Veliki umor
Mašine za prevoz i razbacivanje đubriva	Mašine za distribuciju đubriva.	Povrede, uključujući i fatalne od potencijalnih nesreća.
Prevoz đubriva (mineralnih ili organskih).).	Transportna sredstva Teški tereti..	Povrede, uključujući i fatalne od potencijalnih nesreća.. Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti.
Montaža i servis mašina za distribuciju đubriva.	Teški tereti. Alatke za popravku ili montažu mašina	Fizičke povrede udova. Umor i bol u mišićima i zglobovima. Telesni deformiteti.

► Tabela A2.8. Rizici u šumarstvu

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Poslovi vezani za upotrebu drvene građe u šumama	Rad sa mašinama (traktor, kamion) na nezgodnom terenu. Upotreba oštarih i opasnih alata za sečenje drveta (motorne testere, sekire, klinovi itd.). Dugo radno vreme. Divlje životinje, insekti, zmije. Izlaganje neodgovarajućim atmosferskim uslovima. Teški tereti.	Povrede, pa i fatalne, usled lošeg upravljanja i kontrolisanja mašina koje se koriste za vuču i transport drveta. Razne povrede od alata koji se koriste za sečenje. Povrede, pa i fatalne, od pada suvih trupaca i granja. Razne povrede od klizanja, sa puteva koji su teško prohodni za povlačenje i nošenje isečenih trupaca. Razne rane od trnja drveta. Povrede od napada divljih životinja, trovanje od ujeda zmija ili infekcije od ujeda raznih insekata. Trauma od trajnog straha od divljih životinja i zmija. Iritacija kože, dijareja, povraćanje, dehidracija i sunčanica.
Vuča i transport drvnog materijala.		Povrede , uključujući i fatalne, usled lošeg upravljanja i kontrolisanja mašina koje se koriste za vuču i transport drveta. Razne povrede mišića i/ili kostiju usled nošenja teškog drveta.
Primarna i sekundarna prerada drveta.	Oprema i mašine za primarnu i sekundarnu preradu drveta. Prašina. Buka	Razne povrede od alata koji se koriste za obradu. Problemi sa respiratornim sistemom. Oštećenje vida i/ili sluha itd.
Šumsko uzgojni poslovi u šumama, pošumljavanje i zaštita od požara i bolesti	Upotreba oštarih alata. Nošenje teških tereta. Ponovljeni pokreti. Boravak u neprikladnim položajima tokom rada. Šumski požari..	Oboljenja mišića Razne povrede udova od radnog alata. Opekotine od vatre. Gušenje od dima.
Sakupljanje nedrvenih proizvoda u šumama (lekovito, aromatično bilje i planinsko voće).	Boravak nasamo u šumi tokom dužeg vremenskog perioda. Kretanje po nezgodnom terenu prilikom sakupljanja nedrvenih proizvoda. Napadi divljih životinja. Ujedi od raznih insekata, zmija. Atmosferski uslovi.	Razne povrede od klizanja. Povrede od napada divljih životinja, trovanja ubodom zmija ili infekcije od ujeda raznih insekata. Trauma od trajnog straha od divljih životinja ili zmija. Veliki umor. Oštećenje mišića i kostiju.
Aktivnosti vezane za lov i uzgoj divljači.	Vatreno oružje. Zamke. Napadi divljih životinja. Teški teret Bolesti divljih životinja.	Povrede od lovačkog oružja, do smrtnih slučajeva. Povrede od zamki. Povrede od divljih životinja. Povrede mišića ili drugih organa kao rezultat nošenja teških težina. Telesni deformiteti. Psihološka trauma. Epidemije i bolesti divljih životinja

► Tabela A2.9. Zabranjene aktivnosti u organskoj proizvodnji

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Prikupljanje medicinskih biljaka u šumi	Dugotrajan boravak nasamo u šumi. Nezgodan teren. Napadi divljih životinja, ujedi raznih insekata i zmija.	Razne povrede od klizanja i od teško prohodnih puteva. Povrede od napada divljih životinja, trovanja ubodom zmija ili infekcije od ujeda raznih insekata. Trauma od trajnog straha od divljih životinja i zmija. Veliki umor. Oštećenje mišića i kostiju
Priprema zemljišta za setvu	Korišćenje poljoprivredne mehanizacije. Glasna buka. Dug boravak na terenu/izloženost nepovoljnim vremenskim uslovima..	Povrede pa i smrtni slučajevi usled loše vožnje i kontrolisanja poljoprivrednih mašina. Oštećenje sluha. Iritacija kože, dijareja, povraćanje, dehidracija i sunčanica.
Prevoz proizvoda.	Upotreba mašina Teški tereti	Povrede pa i smrtni slučajevi usled loše vožnje i kontrolisanja poljoprivrednih mašina. Povrede mišića ili drugih organa kao rezultat nošenja teških tereta.
Prerada organskih proizvoda.	Sušare za organske proizvode. Oštra oprema za preradu..	Povrede od sušara i druge opreme koja se koristi za sušenje i obradu.

► Tabela A2.10. Zabranjene aktivnosti u preradi poljoprivrednih proizvoda

Aktivnost	Opasnost	Efekti na zdravlje deteta
Prevoz sirovina za preradu.	Upravljanje vozilima. Teški tereti	Nesreće sa vozilima. Razne povrede (kao posledica rukovanja velikim tegovima), sa dugoročnim posledicama po dete.
Prenošenje raznih prerađenih proizvoda.		
Rad sa opremom za obradu	Mašine za mlevenje, razni sekači.	Razne povrede, pa i fatalne.
Rad sa energijom koja pokreće opremu	Opasnost od struje	Različite povrede od strujnog udara.
Servisiranje opreme	Opasnost od raznih fizičkih povreda.	Povrede od opreme u jedinicama za obradu.
Rad u klanici i prerada mesnih proizvoda.	Alati koji se koriste za klanje. Izloženost procesu klanja. Teški tereti.	Amputacije i povrede udova. Psihološka trauma. Razne povrede (kao rezultat rukovanja teškim teretima), sa dugoročnim posledicama po dete..

Aneks 3. Vodič za diskusije u fokus grupama sa decom

Vodič za diskusije sa decom u fokus grupama o poljoprivrednim radovima i učešću dece, rizicima i mogućnostima

Cilj: Razumeti učešće dece u poljoprivrednim poslovima i kako to utiče na njihove životne izbore i mogućnosti, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje

Trajanje: približno 1,5-2 sata

Lokacija: Biće naknadno određena

Broj učesnika: 6–8 učesnika po fokus grupi

Uvod

Dobro [jutro/dan/veče]. Moje ime je [ime moderatora], i ovde sam sa IDRA Research and Consulting – Kosovo, privatnom kompanijom za istraživanje tržišta i društvenih istraživanja.

Danas vodimo fokus grupu za Međunarodnu organizaciju rada na Kosovu, i zainteresovani smo da čujemo o vašim dnevnim rutinama, poslu, školi i pristupu zdravstvenoj zaštiti i društvenim aktivnostima.

Želimo da istaknemo da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, a interesuju nas vaša lična mišljenja i iskustva. Vaši odgovori će biti poverljivi, pa budite što otvoreniji i iskreniji.

Za početak, hajde da se predstavimo i stvorimo udobnu i prijatnu atmosferu. Počecemo sa nekoliko pitanja za zagrevanje o vašim hobijima i godinama, kako bismo se bolje upoznali.

Igre

Za FG sa decom uzrasta 10–14 godina: Igra crtanja: Dajte deci papir i bojice i zamolite ih da nacrtaju sliku svog tipičnog dana. Ohrabrite ih da uključe sve što rade, uključujući aktivnosti u školi, kod kuće i na polju. Nakon što završe, zamolite ih da objasne svoje crteže i identifikuju delove svog dana u kojima uživaju ili im je izazov. Ovo može pomoći da se otkriju sve zabrinutosti koje mogu imati u vezi sa njihovim učešćem u poljoprivrednim poslovima.

Za FG sa decom od 15–18 godina: Pripovedanje: Zamolite tinejdžere da ispričaju priču o nečemu što im se nedavno dogodilo. Ovo može dati uvid u njihov svakodnevni život i aktivnosti, kao i njihova interesovanja i brige.

Diskusija:

1. Koje su neke od igara ili aktivnosti kojih voliš da igraš ili radiš u slobodno vreme? Da li voliš da igraš igrice koje uključuju trčanje oko, kao što je šugica ili fudbal? Ili više voliš tiše igre, poput čitanja knjiga ili slaganja slagalica?
2. Možeš li da me provedeš kroz tvoj tipičan dan, od trenutka kada se probudiš do odlaska u krevet? Šta obično radiš tokom dana? Da li imaš određene rutine ili rasporede koje pratiš?
3. Da li ideš u školu, i ako da, koji je tvoj omiljeni predmet? Da li postoji određena tema za koju smatraš da je zaista zanimljiva ili uzbudljiva za učenje?
4. Da li si ikada pomogao/la svojoj porodici u nekom poslu na imanju ili u polju? Možda si pomagao/la oko sadnje ili žetve useva, ili hranjenja životinja na farmi? Kako se osećaš kada radiš ovaj posao?
5. Da li voliš da provodite vreme napolju ili u zatvorenom? Ako voliš da budeš napolju, kakve stvari voliš da radiš? Možda voliš da voziš bicikl, igraš se sa prijateljima ili istražuješ prirodu?

6. Koje knjige voliš da čitate, ili koje TV emisije voliš da gledaš? Da li imaš omiljene likove ili priče koje voliš da čitaš?
7. Da li si ikada bio/la povređen/a dok si se igrao/la ili radio/la? Šta se dogodilo i kako si se nosio/la sa tim? Da li i odrasloj osobi rekao/la za povredu ili pokušao/la da je sam/a saniraš?
8. Da li imaš bilo kakve obaveze ili obaveze kod kuće, poput pomoći u kuvanju ili čišćenju? Šta misliš o ovim zadacima? Misliš li da je važno pomagati u kući?
9. Ako se ikada razboliš ili povrediš, da li imaš pristup zdravstvenoj zaštiti? Da li si ikada morao/la da ideš kod lekara ili u bolnicu radi lečenja? Kako si se osećao/la zbog tog iskustva?
10. Da li ikada brineš o bezbednosti dok radiš u polju ili na farmi? Kako se postaraš da si pažljiv/a i bezbedan/a dok radiš ili se igraš napolju?

Aneks 4. Vodič za diskusije u fokus grupama sa roditeljima

Vodič za diskusije sa decom u fokus grupama o poljoprivrednim radovima i učešću dece, rizicima i mogućnostima

Cilj: Razumeti učešće dece u poljoprivrednim poslovima i kako to utiče na njihove životne izbore i mogućnosti, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje

Trajanje: približno 1,5-2 sata

Lokacija: Biće naknadno određena

Broj učesnika: 6–8 učesnika po fokus grupi

Uvod

Dobro [jutro/dan/veče]. Moje ime je [ime moderatora], i ovde sam sa IDRA Research and Consulting – Kosovo, privatnom kompanijom za istraživanje tržišta i društvenih istraživanja.

Danas vodimo fokus grupu za Međunarodnu organizaciju rada na Kosovu, i zainteresovani smo da čujemo o vašim dnevnim rutinama, poslu, školi i pristupu zdravstvenoj zaštiti i društvenim aktivnostima.

Želimo da istaknemo da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, a interesuju nas vaša lična mišljenja i iskustva. Vaši odgovori će biti poverljivi, pa budite što otvoreniji i iskreniji.

Za početak, hajde da se predstavimo i stvorimo udobnu i prijatnu atmosferu. Počecemo sa nekoliko pitanja za zagrevanje o vašim hobijima i godinama, kako bismo se bolje upoznali.

Diskusija

1. Možete li nam reći nešto više o vrstama poljoprivrednih poslova kojima se vaša deca bave? Da li su uključeni u uzgoj useva, stočarstvo, ribolov, šumarstvo ili druge vrste poslova?
2. Kako obezbeđujete dobrobit vaše dece kada učestvuju u poljoprivrednim aktivnostima? Da li postoje posebne mere koje sprovodite da biste ih zaštitili od potencijalnih rizika ili štete?
3. Da li vaša deca ikada koriste neku opremu u svom radu? Ako jeste, koju vrstu opreme koriste?
4. Da li postoje neki posebni izazovi ili nedoumice u vezi sa specifičnim vrstama poljoprivrednih poslova u kojima vaša deca učestvuju? Kako obezbeđujete da postoje odgovarajuće mere za zaštitu vaše dece od potencijalnih rizika ili poteškoća sa kojima se mogu susresti?
5. Da li mislite da je obrazovanje važno za budućnost vaše dece? Da li je to nešto što vam daje prioritet u njihovim životima?
6. Koliko često vaša deca idu u školu? Postoje li neki specifični razlozi ili poteškoće koji ih ponekad sprečavaju da redovno pohađaju školu?
7. Koje bi po Vašem mišljenju mogle biti potencijalne posledice ograničenog pristupa obrazovanju za decu koja se bave poljoprivrednim poslovima? Šta mislite kako bi to moglo uticati na njihove buduće mogućnosti?
8. Kako obezbeđujete da vaša deca redovno pohađaju školu, a da su uključena u poljoprivredne poslove? Postoje li izazovi sa kojima se suočavate u balansiranju njihovog rada i pohađanja škole?

9. Gledajući unapred, kako mislite da će obrazovanje dugoročno uticati na živote vaše dece? Koje nade ili težnje imate za njihovu budućnost s obzirom na njihovo angažovanje u poljoprivredi i njihove mogućnosti obrazovanja?
10. Da li ste se ikada suočili sa nekim izazovima u pristupu zdravstvenim uslugama za svoju decu dok su se bavila poljoprivrednim poslovima? Kako ste prevazišli ove izazove?
11. Da li razgovarate sa svojom decom o potencijalnim rizicima i prednostima poljoprivrednih radova pre nego što počnu da rade u ovoj oblasti? Kako ih uključujete u donošenje odluka u vezi sa njihovim angažovanjem u poljoprivrednim poslovima?
12. Da li su vaša deca ikada doživela bilo kakve povrede ili nezgode tokom rada u poljoprivredi? Koje ste mere preduzeli da rešite ove incidente?
13. Da li ste upoznati sa zakonima i propisima o dečijem radu u vezi sa poljoprivrednim radom? Kako se strate da poštuju ove zakone?
14. Kako balansirate prednosti uključivanja vaše dece u poljoprivredne poslove sa njihovom bezbednošću i dobrobiti? Postoje li neki specifični problemi ili izazovi sa kojima se suočavate u ovom balansiranju?
15. Kako obezbeđujete da vaša deca dobijaju adekvatan odmor, ishranu i druge osnovne potrebe dok rade u poljoprivredi? Postoje li neki specifični izazovi sa kojima se suočavate u ispunjavanju ovih potreba?
16. Koje specifične zadatke obavljaju vaša deca za domaćinstva koja se bave uzgojem useva? Da li učestvuju u sadnji, zalivanju, plevljenju ili žetvi?
17. Za domaćinstva koja se bave uzgojem stoke, koje specifične zadatke vaša deca obavljaju sa životinjama? Da li pomažu u hranjenju, čišćenju ili muži?
18. Za domaćinstva koja se bave ribolovom ili akvakulturom, koje specifične zadatke obavljaju vaša deca na čamcima ili u ribolovnim područjima? Da li pomažu pri postavljanju ili vađenju mreža, sortiranju ribe ili čišćenju čamaca?
19. Za domaćinstva koja se bave šumarstvom ili sečom, koje specifične zadatke obavljaju vaša deca u šumama ili šumskim područjima? Da li oni pomažu u sakupljanju ogrevnog drveta, čišćenju grmlja ili seči drveta?
20. Da li ste ikada dobili bilo kakvu obuku ili uputstva o tome kako da svoju decu bezbedno i na odgovarajući način uključite u poljoprivredne poslove? Ako jeste, koji resursi ili podrška su vam bili od najveće pomoći?

Aneks 5. Vodič za diskusije u fokus grupama sa ključnim akterima

Vodič za diskusije u fokus grupama sa drugim ključnim akterima o poljoprivrednim radovima i učešću dece u istima, kao i sa time povezani rizicima i mogućnostima

Cilj: Razumeti učešće dece u poljoprivrednim poslovima i kako to utiče na njihove životne izbore i mogućnosti, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje

Trajanje: cca. 1,5–2 sata

Lokacija: Biće naknadno određena

Broj učesnika: 6–8 učesnika po fokus grupi

Uvod

Dobro [jutro/dan/veče]. Moje ime je [ime moderatora], i ovde sam sa IDRA Research and Consulting – Kosovo, privatnom kompanijom za istraživanje tržišta i društvenih istraživanja.

Danas vodimo fokus grupu (ili intervju) za Međunarodnu organizaciju rada na Kosovu, i zainteresovani smo da čujemo vaše mišljenje i znanje, kao nastavnik/zdravstveni radnik/socijalni radnik/predstavnik opštine, o deci koja bave se poljoprivrednim aktivnostima

Želimo da istaknemo da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, a interesuju nas vaša lična mišljenja i iskustva. Vaši odgovori će biti poverljivi, pa budite što otvoreniji i iskreniji.

Za početak, hajde da se predstavimo i stvorimo udobnu i prijatnu atmosferu da se bolje upoznamo

Diskusija

1. Možeš li opisati tipične poljoprivredne prakse na Kosovu?
2. Da li su deca obično uključena u poljoprivredne poslove na Kosovu?
3. Koji su uobičajeni zadaci kojima se deca bave kada je reč o poljoprivrednim poslovima?
4. Koji su uzrasti dece koja se obično bave poljoprivredom?
5. Da li postoje zakoni ili politike za regulisanje dečijeg rada u poljoprivredi na Kosovu? Ako postoje, možete li ih opisati?
6. Koji su glavni izazovi sa kojima se suočavaju deca koja rade u poljoprivredi na Kosovu?
7. Da li postoje beneficije za decu koja se bave poljoprivredom? Ako postoje, možete li ih opisati?
8. Da li postoje razlike u vrstama poslova kojima se bave dečaci i devojčice kada je reč o poljoprivrednim poslovima?
9. Da li postoje razlike u rizicima sa kojima se suočavaju dečaci i devojčice koji se bave poljoprivredom?
10. Koji su neki od zdravstvenih rizika u vezi sa uključenjem dece u poljoprivredne poslove?
11. Da li postoje posebne opasnosti sa kojima se suočavaju deca koja rade u šumarstvu?
12. Kako možemo smanjiti rizike sa kojima se suočavaju deca koja rade u poljoprivredi i šumarstvu?

13. Da li postoje programi ili inicijative za rešavanje dečijeg rada u poljoprivredi i šumarstvu na Kosovu? Ako postoje, možete li ih opisati?
14. Kako možemo povećati svest o rizicima i negativnim posledicama zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi i šumarstvu?
15. Koje su neke od najboljih praksi za angažovanje dece u poljoprivredi i šumarstvu na bezbedan i odgovoran način?
16. Kako možemo osigurati da se deca koja rade u poljoprivredi i šumarstvu obrazuju i da mogu redovno pohađati školu?
17. Kakvu ulogu mogu imati vlada, organizacije civilnog društva i privatni sektor u rešavanju pitanja zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi i šumarstvu?
18. Da li biste želeli da dodate još nešto o ovoj temi?

Aneks 6. Upitnik za studije slučaja

Upitnik za studije slučaja za decu u vezi sa poljoprivrednim radom i uključenosti dece, rizicima i mogućnostima

Cilj: Razumeti učešće dece u poljoprivrednim poslovima i kako to utiče na njihove životne izbore i mogućnosti, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje

Trajanje: cca. 30–40 minuta

Lokacija: Biće naknadno određena

Uvod:

Dobro [jutro/popodne/veče]. Moje ime je [ime moderatora], i ovde sam sa IDRA Research and Consulting – Kosovo, privatnom kompanijom za istraživanje tržišta i društvenih istraživanja.

Danas vodimo ovu diskusiju jedan na jedan kao deo projekta koji imamo sa Međunarodnom organizacijom rada na Kosovu, i zainteresovani smo da čujemo o vašim svakodnevnim rutinama, poslu, školi i pristupu zdravstvenim i društvenim aktivnostima.

Želimo da istaknemo da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, a interesuju nas vaša lična mišljenja i iskustva. Vaši odgovori će biti poverljivi, pa budite što otvoreniji i iskreniji.

Za početak, možda mi možete reći više o tome ko ste, u kom razredu ste, koji su vam hobiji, šta voliš da radiš iz zabave i bilo šta drugo što biste mogli da podelite.

Diskusija

1. Možeš li da me provedeš kroz svoj tipičan dan, od trenutka kada se probudiš do odlaska u krevet? Šta obično radiš tokom dana? Da li imaš određene rutine ili rasporede koje pratiš?
2. Da li ideš u školu, i ako da, koji je tvoj omiljeni predmet? Da li postoji određena tema za koju smatraš da je zaista zanimljiva ili uzbudljiva za učenje?
3. Da li nekad izostaješ iz škole? Ako je odgovor da, koji su razlozi izostajanja iz škole?
4. Da li si ikada pomogao/la svojoj porodici u nekom poslu na imanju ili u polju? Možda si pomagao/la oko sadnje ili žetve useva, ili hranjenja životinja na farmi? Kako se osećaš kada radiš ovaj posao?
5. Da li se hemikalije ili pesticidi koriste u poljoprivrednim aktivnostima u kojima učestvuješ? Ako je odgovor da, kako rukuješ njima i da li imate neke zaštitne mere?
6. Da li radiš sam ili sa drugom decom ili odraslima? Kako usklađuješ zadatke i odgovornosti?
7. U čemu uživaš u radu u poljoprivredi? Postoji li nešto što ti se ne sviđa ili ti je teško?
8. Da li voliš da provodiš vreme napolju ili u zatvorenom? Ako voliš da budete napolju, kakve stvari voliš da radiš? Možda voliš da vozite bicikl, igraš se sa prijateljima ili istražuješ prirodu?
9. Koje knjige voliš da čitaš ili koje TV emisije voliš da gledate? Da li imaš omiljene likove ili priče koje voliš da čitaš?
10. Da li si ikada bio/la povređen/a dok si se igrao/la ili radio/la? Šta se dogodilo i kako si se nosio/la sa tim? Da li i odrasloj osobi rekao/la za povredu ili pokušao/la da je sam/a saniraš?

11. Da li imate bilo kakve obaveze ili obaveze kod kuće, poput pomoći u kivanju ili čišćenju? Šta mislite o ovim zadacima? Mislite li da je važno pomoći kod kuće?
12. Da li imaš bilo kakve obaveze ili obaveze kod kuće, poput pomoći u kivanju ili čišćenju? Šta misliš o ovim zadacima? Misliš li da je važno pomagati u kući?
13. Da li ikada brineš o bezbednosti dok radiš u polju ili na farmi? Kako se postaraš da si pažljiv/a i bezbedan/a dok radiš ili se igraš napolju?
14. Da li si svestan/a bilo kakvih zdravstvenih rizika povezanih sa poljoprivrednim poslovima koje obavljaš? Ako da, šta su oni i kako se zaštititi od ovih rizika?
15. Da li si ikada prošao/la obuku o tome kako da bezbedno obavljaš poljoprivredne radove? Ako jesi, ko ti je obezbedio obuku?

Aneks 7. Pitanja za diskusije u fokus grupama i intervju sa ključnim sagovornicima

Vodič za diskusiju za polustrukturisane intervju sa ključnim akterima u vezi sa poljoprivrednim radom i učešćem dece, rizicima i mogućnostima

Cilj: Razumeti učešće dece u poljoprivrednim poslovima i kako to utiče na njihove životne izbore i mogućnosti, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje

Dužina intervjuja: cca. 45–60 minuta

Lokacija: Biće naknadno utvrđena

Uvod:

Dobro [jutro/popodne/veče]. Moje ime je [ime moderatora], i ovde sam sa IDRA Research and Consulting - Kosovo, privatnom kompanijom za istraživanje tržišta i društvenih istraživanja.

Danas vodimo fokus grupu (ili intervju) za Međunarodnu organizaciju rada na Kosovu, i zainteresovani smo da čujemo vaše mišljenje i znanje, kao nastavnik/zdravstveni radnik/socijalni radnik/predstavnik opštine, o deci koja bave se poljoprivrednim aktivnostima

Želimo da istaknemo da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, a interesuju nas vaša lična mišljenja i iskustva. Vaši odgovori će biti poverljivi, pa budite što otvoreniji i iskreniji.

Za početak, hajde da se predstavimo i stvorimo udobnu i prijatnu atmosferu.

Diskusija:

1. Da li postoje neki zakoni ili politike za regulisanje dečjeg rada u poljoprivredi na Kosovu? Ako postoje, možete li ih opisati?
2. Da li postoje politike ili programi koji podržavaju zapošljavanje mladih ljudi na pristojnom radu u poljoprivredi? Ako postoje, možete li ih opisati?
3. Koji su glavni izazovi sa kojima se suočavaju deca koja rade u poljoprivredi na Kosovu?
4. Postoje li beneficije za decu koja se bave poljoprivredom? Ako postoje, možete li ih opisati?
5. Da li postoje razlike u vrstama poslova kojima se dečaci i devojčice bave kada je reč o poljoprivrednim poslovima?
6. Da li postoje razlike u rizicima sa kojima se suočavaju dečaci i devojčice koji se bave poljoprivredom?
7. Po vašem mišljenju, koji su neki od zdravstvenih rizika u vezi sa uključenjem dece u poljoprivredne poslove?
8. Da li po Vašem mišljenju postoje posebne opasnosti sa kojima se suočavaju deca koja rade u šumarstvu?
9. Kako možemo smanjiti rizike sa kojima se suočavaju deca koja rade u poljoprivredi i šumarstvu?
10. Da li postoje programi ili inicijative za rešavanje zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi i šumarstvu na Kosovu? Ako jeste, možete li ih opisati?
11. Kako možemo povećati svest o rizicima i negativnim posledicama zloupotrebe dečjeg rada u poljoprivredi i šumarstvu?

12. Koje su neke od najboljih praksi za angažovanje dece u poljoprivredi i šumarstvu na bezbedan i odgovoran način?
13. Kako možemo osigurati da se deca koja rade u poljoprivredi i šumarstvu obrazuju i da mogu redovno da pohađaju školu?
14. Kakvu ulogu mogu imati vlada, organizacije civilnog društva i privatni sektor u rešavanju pitanja zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi i šumarstvu?
15. Da li biste želeli da dodate još nešto o ovoj temi?

Aneks 8. Anketni upitnik za seoska domaćinstva

PRELIMINARNI MODUL

Sledeća dva pitanja za cilj imaju identifikaciju domaćinstava koja se bave raznolikim poljoprivrednim aktivnostima kako bi se odredilo dali će se nastaviti sa anketom. Ukoliko članovi domaćinstva izjave da ne poseduju niti iznajmljuju zemlju za potrebe poljoprivredne proizvodnje niti učestvuju u poljoprivrednim aktivnostima,

S1	Da li vaše domaćinstvo trenutno poseduje ili iznajmljuje neko zemljište za potrebe poljoprivrednih radova/uzgoja stoke?	1. Da 2. Ne
S2	Da li ste vi ili iko u vašem domaćinstvu učestvovali u bilo kakvim poljoprivrednim radovima kao što su setva, žetva ili uzgoj stoke tokom prošle godine?	1. Da 2. Ne If S1=2 or S2=2, DO NOT CONTINUE the survey!

MODUL D: DEMOGRAFSKI PODACI O ISPITANIKU I SASTAV DOMAĆINSTVA

D1	Rod	1. Muški 2. Ženski
D2	Koliko godina imate?	Otvoren odgovor ____
D3	Koja je vaša etnička pripadnost?	1. Albanska 2. Srpska 3. Bošnjačka 4. Goranska 5. Turska 6. Romska 7. Aškalijaska 8. Egipćanska 9. Drugo (navedite): _____ 10. Ne znam/Ne želim da odgovorim
D4	Obrazovanje (Završen nivo/najviši stepen)	1. Bez škole 2. Osnovna škola (1-5 razred) 3. Niža srednja škola (6-9 razred) 4. Viša srednja škola (10-12 ili 10-13 razred) 5. Osnovne studije 6. Postdiplomske studije
D5	Vaš bračni status?	1. Neudata/neoženjne 2. U braku 3. Razveden/a 4. Udovica/udovac
D6	Da li imate dece?	5. Da 6. Ne
D6.1	If D6=1 Koliko dece imate?	Otvoren odgovor ____
D7	Koliko ljudi živi u ovom domaćinstvu?	Otvoren odgovor ____
D7.1	Na osnovu broja ljudi za koje ste mi rekli da žive u ovom domaćinstvu, možete li mi reći sastav domaćinstva na osnovu broja dece od 0 do 17 godina, broja odraslih od 18 do 64 godine i broja starijih od 65 ili više godina? 65? sastav domaćinstva	1. Živim sam/a 2. Broj dece (uzrasta 0–17 uključujući i drugu decu koja ne moraju biti deca ispitanika, npr. nećaci/nećake/braća/sestre) u domaćinstvu: ____ 3. Broj odraslih lica (uzrasta 18–64 uključujući ispitanika, ako je primenjivo) ____ 4. Broj starijih lica (uzrasta 65+ uključujući ispitanika, ako je primenjivo) ____
D7.2	* U okviru ove ankete imamo poseban modul koji uključuje pitanja o deci koja se bave poljoprivrednim poslovima koja će biti postavljena o jednom detetu u domaćinstvu uzrasta 10-17 godina. Možete li mi reći imena dece koja žive u domaćinstvu a koja su uzrasta od 10 do 17 godina?	1. ____ 2. ____ 3. ____ 4. ____ *Dodajte koliko god redova da je potrebno na osnovu broja dece identifikovanog pod D7.1.2 *nasumično odaberite jedno dete za koje će se popunjavati MODUL B

MODUL A: INFORMACIJE O POLJOPRIVREDNIM AKTIVNOSTIMA DOMAĆINSTVA

Ovaj modul je dizajniran da prikupi informacije o poljoprivrednoj aktivnosti domaćinstava, uključujući i to da li se bave poljoprivredom iz sopstvenih ili komercijalnih razloga. Pored toga, postavljamo opšta pitanja o deci u domaćinstvu i bilo kom najamnom radu uključenom u poljoprivredne aktivnosti kako bismo procenili obim dečjeg rada u anketiranim domaćinstvima i na svim farmama povezanim sa domaćinstvima

A1	Uopšteno govoreći, kada su u pitanju aktivnosti vašeg domaćinstva u poljoprivredi i šumarstvu, sa kojom od sledećih svrha verujete da se najviše podudaraju	1. Bavljenje poljoprivredom za sopstvene potrebe: poljoprivreda koja je prvenstveno fokusirana na proizvodnju dovoljno hrane za sopstvenu potrošnju porodice, sa malo ili bez viškova za prodaju 2. Poljoprivreda za lokalno tržište: poljoprivreda koja proizvodi kako za potrošnju u domaćinstvu tako i za prodaju ili trgovinu u okviru lokalne zajednice 3. Agribiznis: poljoprivreda koja je prvenstveno usmerena na komercijalnu proizvodnju, sa ciljem da se proizvodi za profit prodaju u većem obimu, van lokalne zajednice
A1.1	Koji su glavni izvori prihoda vašeg domaćinstva? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Plata/plate 2. Poslovni prihodi 3. Prihodi od poljoprivrede 4. Prihodi od ulaganja 5. Prihodi od zakupnine 6. Program socijalne pomoći 7. Doznake (novac koji šalju članovi porodice koji žive u inostranstvu) 8. Krediti 9. Drugo (navedite): _____
A1.2	U proseku, koliko prihoda vaše domaćinstvo ostvaruje svakog meseca od svog primarnog/primarnih izvora prihoda? <i>*svi prihodi po svim članovima domaćinstva</i> <i>Praktični savet: novac koji vam je ostao nakon što ste platili poreze/doprinose za penziono osiguranje</i>	1. €0 - €249 2. €250 - €399 3. €400 - €799 4. €800 - €1199 5. €1.200 - €2.000 6. €2.000 ili više 7. Ne znam/Ne želim da odgovorim
A1.3	Kojom od sledećih delatnosti se ovo domaćinstvo bavi? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Uzgoj useva 2. Uzgoj/briga o stoci 3. Ribolov ili akvakultura 4. Šumarstvo ili seča drveta 5. Drugo (navedite): _____
A2	Ako uzgajate useve (A1.3=1), which koje vrste useva uzgaja vaše domaćinstvo? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Žitarice (npr. pšenica, pirinač, kukuruz) 2. Mahunarke (npr. pasulj, sočivo, grašak) 3. Povrće 4. Voće 5. Uljarice (npr. soja, suncokret) 6. Drugo (navedite): _____
A3	Ako uzgajate stoku (A1.3=2), koje vrste stoke uzgaja vaše domaćinstvo? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Stoka 2. Koze 3. Ovce 4. Svinje 5. Živina (npr. pilići, patke, guske) 6. Drugo (navedite): _____

A4	Ako se bavite ribarstvom ili akvakulturom (A1.3=3), koje od sledećih vrsta riba i vodenih životinja hvatate ili uzgajate? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Jezerska riba 2. Rečna riba 3. Veštački ribnjak 4. Drugo (navedite): _____
A5	Ako se bavite šumarstvom ili sečom drveta (A1=4), koje vrste drveća vaše domaćinstvo uzgaja ili seče? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Drvo za drvno-prerađivačku industriju 2. Nedrvni šumski proizvodi (npr. pečurke, bobice) 3. Drugo (navedite): _____
A6	Koji su najveći izazovi sa kojima se vaše domaćinstvo suočava u bavljenju poljoprivrednim ili šumarskim aktivnostima? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Nepovoljni uslovi kredita 2. Nedostatak sredstava za pristup finansiranju 3. Nedostatak pristupa sirovim proizvodima/inputima (npr. seme, đubriva, pesticidi) 4. Ograničen pristup tržištima i kupcima 5. Nedostatak znanja o istraživanju tržišta 6. Klimatske promene (npr. padavine/grad/suše) 7. Nedostatak znanja o upravljanju štetočinama i bolestima 8. Nedostatak znanja ili veština za povećanje proizvodnje i korišćenje nove tehnologije 9. Ograničen pristup sistemima za navodnjavanje 10. Nedostatak radne snage 11. Drugo (navedite): _____
A7	Koji su najveći izazovi sa kojima se vaše domaćinstvo suočava u bavljenju poljoprivrednim ili šumarskim aktivnostima?	1. Da, od Ministarstva 2. Da, od opštine 3. Ne, ni od jednog ni drugog
A8	Ako je odgovor da (A7=1 or 2), koje vrste grantova ili direktnih plaćanja ste dobili? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Grantovi iz programa ruralnog razvoja (npr. razvoj infrastrukture, podrška biznisu) 2. Direktna plaćanja (npr. za žitarice, đubrivo, ulje, organsku poljoprivredu, vinogradarstvo) 3. Direktno plaćanje za stoku, npr. životinje i životinjske proizvode – mleko i živinu) 4. Drugo (navedite): _____
A9	Koliko ste ukupno grantova ili direktnih plaćanja primili u protekloj godini?	1. Manje od €100 2. €100 - €500 3. €500 - €1.000 4. €1.000 - €5.000 5. Više od €5.000 6. Ne znam/Ne želim da odgovorim
A10	Da li vaše domaćinstvo prodaje bilo koji od poljoprivrednih ili šumarskih proizvoda koje proizvodi?	1. Da 2. Ne
A11	Ako je odgovor da (A10=1), na kojem od sledećih tržišta vaše domaćinstvo plasira svoje proizvode? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Lokalno tržište (selo/opština/zelena pijaca) 2. Sabirna mesta (pijace, supermarketi) 3. Regionalno tržište (izvoz u zemlje u regionu) 4. Izvozno tržište (izvoz u zemlje izvan regiona) 5. Drugo (navedite): _____
A12	Koliko dana nedeljno radite?	1. 1 dan 2. 2 dana 3. 3 dana 4. 4 dana 5. 5 dana 6. 6 dana 7. 7 dana

A13	Koliko radnih sati dnevno vaša porodica obično provodi na ovim poljoprivrednim i šumarskim aktivnostima?	1. Do 8 sati dnevno 2. 10-12 sati dnevno 3. 13-15 sati dnevno 4. Više od 15 sati dnevno
A14	Koliko godina imaju pojedinci koji se bave poljoprivrednim/šumarskim aktivnostima? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Odrasli članovi porodice (18-64 godine) 2. Adolescentski članovi porodice (13-17 godina) 3. Deca -članovi porodice (5-12 godina) 4. zaposleni odrasli (18-64 godine) 5. Zaposleni adolescenti (13-17 godina) 6. Zaposlena deca (5-12 godina) 7. Stariji članovi porodice (65 ili više godina)
A15	Ako A14=2, ili 3, ili 5, ili 6, Koje poslove obavljaju adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni u poljoprivrednoj ili šumarskoj delatnosti domaćinstva? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Gajenje biljnih kultura (voće, povrće, baštovanstvo, žitarice) 2. Uzgoj/briga o stoci 3. Ribolov ili akvakultura 4. Šumarstvo ili seča drveta 5. Drugo (navedite): _____
A15.1	Ako A15=1 Kako su adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni uključeni u proces uzgoja useva? Koje specifične zadatke obavljaju? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Setva i uzgoj useva (npr. kukuruz, pšenica, baštovanstvo, žitarice) 2. Žetva useva (npr. branje voća ili povrća, sečenje žitarica) 3. Primena pesticida ili đubriva 4. Navodnjavanje useva 5. Oranje ili obrada zemlje 6. Rad na mašinama kao što su traktori, kombajni ili druga poljoprivredna oprema
A15.2	Ako A15=2 Kako su adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni uključeni u proces uzgoja stoke u gazdinstvu? Koje specifične zadatke obavljaju? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Čišćenje štala za životinje ili obora 2. Muža krava ili koza 3. Čuvanje životinja 4. Pomoć oko porođaja životinja 5. Rad na mašinama kao što su mašine za mužu ili traktori
A15.3	Ako A15=3 Kako su adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni uključeni u proces uzgoja ili pecanja ribe? Koje specifične zadatke obavljaju? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Postavljanje i praćenje opreme za ribolov (npr. mreže, zamke, konopci) 2. Sortiranje i prerada ribe ili drugih vodenih bića 3. Čišćenje i održavanje ribolovne opreme 4. Pomaganje u održavanju čamca 5. Upravljanje čamcima ili drugim ribarskim plovilima
A15.4	Ako A15=4 Kako su adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni uključeni u aktivnosti šumarstva ili seče drveta? Koje specifične zadatke obavljaju? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Seča drvne građe 2. Održavanje i popravka opreme (npr. motorne testere, kamioni za drvoseče) 3. Uklanjanje grmlja ili granja 4. Sadnja novih stabala 5. Pomaganje oko kontrolisanih paljenja šume 6. Radne mašine kao što su skideri ili buldožeri
A16	Ako A14=2, ili 3, ili 5, ili 6, Sve u svemu, da li su deca i/ili adolescenti koji rade u domaćinstvu (ili na gazdinstvu) uključeni u sledeće aktivnosti? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Rukovanje pesticidima ili prskanje istih 2. Rad sa teškom mašinerijom 3. Upotreba oštarih alata ili opreme 4. Rad na visini 5. Drugo (navedite): _____
A17	Ako A14=2, ili 3, ili 5, ili 6, Da li mislite da postoje ikakvi bezbednosni rizici povezani sa zadacima adolescenata i dece koji su članovi porodice i/ili zaposleni u okviru ovih aktivnosti?	1. Da 2. Ne 3. Nisam siguran/a

A18	Ako A17=1 Koji su neki od tih rizika? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Rad sa oštrim alatima ili mašinama 2. Izloženost hemikalijama ili pesticidima 3. Podizanje teških predmeta 4. Rad u ekstremnim vremenskim uslovima 5. Izloženost rizicima vezanim za životinje (npr. ugrizi, udarci, itd.) 6. Rad na visini 7. Rad u vodi (npr. rizik od utapanja) 8. Drugo (navedite): _____
A19	Ako A14=2, ili 3, ili 5, ili 6, Da li postoje rosne razlike u vrsti posla ili broju sati rada adolescenata i dece koji su članovi porodice i/ili zaposleni u okviru ovih aktivnosti?	1. Da, dečaci imaju tendenciju da obavljaju različite zadatke i/ili rade više sati od devojčica 2. Da, devojčice imaju tendenciju da obavljaju različite zadatke i/ili rade više sati od dečaka 3. Ne, nema rodni razlika u vrsti posla ili broju sati rada 4. Nisam siguran/a
A20	Ako A14=2, ili 3, ili 5, ili 6, Da li adolescenti i deca koji su članovi porodice i/ili zaposleni dobijaju naknadu za rad u poljoprivrednoj ili šumarskoj delatnosti domaćinstva, i ako da, kakvu?	1. Adolescenti i deca koji su članovi porodice dobijaju novčanu naknadu 2. Adolescenti i deca koji su članovi porodice dobijaju robnu naknadu 3. Adolescenti i deca koji su članovi porodice ne dobijaju direktnu naknadu za svoj rad u obliku novca ili robe, već stiču veštine 4. Zaposleni adolescenti i deca dobijaju novčanu naknadu 5. Zaposleni adolescenti i deca dobijaju robnu naknadu 6. Zaposleni adolescenti i deca ne dobijaju direktnu naknadu za svoj rad u obliku novca ili robe, već stiču veštine
A21	Ako je odgovor ne (ako A20=2 ili 3 ili 5 ili 6) zašto im se ne isplaćuje zarada ili nadnica? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Previše su mladi 2. Članovi su porodice 3. Nisu stalno zaposleni 4. Stiču veštine 5. Drugo (navedite): _____

MODUL B: POLJOPRIVEDNA AKTIVNOST DECE U DOMAĆINSTVU I/ILI GAZDINSTVU

Ovaj modul ima za cilj da prikupi informacije o učešću deteta u aktivnostima domaćinstva koje se odnose na poljoprivredu. Takođe uključuje informacije o zaštitnoj opremi, ishrani, pristupu zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Prikupljeni podaci će omogućiti da se naprave poređenja na osnovu različitih faktora kao što su pol, starost, region i vrsta posla kojim se dete bavi.

B1	Rod [ime odabranog deteta]:	1. Dečak 2. Devojčica
B2	Koliko godina ima [ime odabranog deteta]?	Otvoren odgovor ____
B3	Da li [ime odabranog deteta] trenutno ide u školu?	1. Da 2. Ne
B4	If B3=1, na kom je nivou [ime odabranog deteta] trenutno?	1. Osnovna škola (1-5 razred) 2. Niža srednja škola (6-9 razred) 3. Redovna viša srednja škola (10-12 ili 10-13 razred) 4. Stručna viša srednja škola (10-12 razred)
B5	Ako B3=1, koji tačno razred [ime odabranog deteta] trenutno pohađa?	Otvoren odgovor ____
B5.1	Da li [ime odabranog deteta] izostaje iz škole svake nedelje?	1. Da 2. Ne
B5.2	Ako B5.1=1 Koliko često [ime odabranog deteta] izostaje iz škole?	1. Manje od 1 dana nedeljno 2. 1-2 dana nedeljno 3. Više od 2 dana nedeljno
B5.3	Ako B5.1=1 Zašto [ime odabranog deteta] izostaje iz škole? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Rad na porodičnom imanju ili na njivi 2. Nezainteresovanost za pohađanje škole 3. Nemogućnost plaćanja školarine ili pribora 4. Pitanja udaljenosti ili prevoza 5. Bolest ili zdravstveni problemi 6. Porodične obaveze, kao što je briga o mlađoj braći i sestrama ili starijim članovima porodice 7. Drugo (navedite): _____
B6	Koje tačno zadatke [ime odabranog deteta] obavlja u okviru šumarskih ili poljoprivrednih aktivnosti domaćinstva? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Gajenje biljnih kultura (voće, povrće, baštovanstvo, žitarice) 2. Uzgoj/briga o stoci 3. Ribolov ili akvakultura 4. Šumarstvo ili seča drveta 5. Drugo (navedite): _____
B6.1	Ako B6=1 Kako je [ime odabranog deteta] uključen/a u proces uzgajanja useva? Koji tačno zadatke obavlja? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Setva i uzgoj useva (npr. kukuruz, pšenica, baštovanstvo, žitarice) 2. Žetva useva (npr. branje voća ili povrća, sečenje žitarica) 3. Primena pesticida ili đubriva 4. Navodnjavanje useva 5. Oranje ili obrada zemlje 6. Rad na mašinama kao što su traktori, kombajni ili druga poljoprivredna oprema
B6.2	Ako B6=2 Kako je [ime odabranog deteta] uključen/a u uzgoj stoke na gazdinstvu? Koji tačno zadatke obavlja? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Čišćenje štala za životinje ili obora 2. Muža krava ili koza 3. Čuvanje životinja 4. Pomoć oko porođaja životinja 5. Rad na mašinama kao što su mašine za mužu ili traktori
B6.3	Ako B6=3 Kako je [ime odabranog deteta] uključen/a u aktivnosti na polju uzgoja i lova ribe? Koji tačno zadatke obavlja? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Postavljanje i praćenje opreme za ribolov (npr. mreže, zamke, konopci) 2. Sortiranje i prerada ribe ili drugih vodenih bića 3. Čišćenje i održavanje ribolovne opreme 4. Pomaganje u održavanju čamca 5. Upravljanje čamcima ili drugim ribarskim plovilima

B6.4	If B6=4 Kako je [ime odabranog deteta] uključen/a u aktivnosti šumarstva i seče drveta? Koje tačno zadatke obavlja? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Seča drvene građe 2. Održavanje i popravka opreme (npr. motorne testere, kamioni za drvoseče) 3. Uklanjanje grmlja ili granja 4. Sadnja novih stabala 5. Pomaganje oko kontrolisanih paljenja šume 6. Radne mašine kao što su skideri ili buldožeri
B7	Sveukupno, da li je [ime odabranog deteta] angažovano na sledećim aktivnostima? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Rukovanje pesticidima ili prskanje istih 2. Rad sa teškom mašinerijom 3. Upotreba oštarih alata ili opreme 4. Rad na visini 5. Drugo (navedite): _____
B8	Da li postoje bezbednosni rizici povezani sa zadacima koje [ime odabranog deteta] obavlja u okviru ovih aktivnosti?	1. Da 2. Ne 3. Nisam siguran/a
B8.1	Ako B8=1 Ako postoje uočeni zdravstveni ili bezbednosni problemi, koji koraci se preduzimaju da bi se oni rešili?	1. Tražili smo medicinski tretman za sve zdravstvene probleme 2. Preduzeli smo korake da smanjimo ili eliminišemo bezbednosne rizike 3. Nismo ništa preduzeli 4. Nisam siguran/a
B9	Koliko sati dnevno [ime odabranog deteta] obično obavlja ove aktivnosti?	1. Maje od 1 sata 2. 1-2 sati 3. 2-4 sata 4. 4-6 sati 5. 6-8 sati 6. Više od 8 sati
B9.1	Koliko dana nedeljno [ime odabranog deteta] obično obavlja ove aktivnosti? <i>*otvoreno, unapred šifrovano</i>	1. 1 dan 2. 2 dana 3. 3 dana 4. 4 dana 5. 5 dana 6. 6 dana 7. 7 dana (svaki dan)
B10	Kakvu vodu [ime odabranog deteta] obično pije dok obavlja poljoprivredne radove?	1. Voda iz česme 2. Flaširana voda 3. Voda iz bunara 4. Rečna/jezerska voda 5. Izvorska voda 6. Drugo (navedite): _____
B11	Koliko često [ime odabranog deteta] jede sledeće vrste hrane na nedeljnom nivou? Voće Povrće Meso Mlečni proizvodi Žitarice Grickalice (čokolada, slatkiši, kolači, čips, bombone itd.) <i>*pitajte zasebno za svaku vrstu hrane</i>	1. Nikad 2. Veoma retko (manje od jednom mesečno) 3. Retko (1-2 puta nedeljno) 4. Ponekad (3-4 puta nedeljno) 5. Često (5-6 puta nedeljno) 6. Svakodnevno
B12	Da li [ime odabranog deteta] ima pristup bilo kojem elementu navedene zaštitne opreme tokom poljoprivrednih radova? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Rukavice 2. Čizme ili zatvorene cipele 3. Šešir ili šlem 4. Zaštita za oči (naočare i sl.) 5. Maska za lice ili respirator 6. Ništa od navedenog
B13	Ako [ime odabranog deteta] nema pristup zaštitnoj opremi, koji je razlog za to? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Ne možemo da je priuštimo 2. Nemamo pristup radnjama koje prodaju zaštitnu opremu 3. Mislimo da nije potrebna 4. On/a ne želi da je nosi 5. Drugo (navedite): _____ 6. On/a ima pristup svojoj navedenoj zaštitnoj opremi (N/A)

B14	Da li domaćinstvo ima pristup klinici ili domu zdravlja u svojoj blizini?	1. Da 2. Ne
B15	Koliko je udaljena najbliža klinika ili dom zdravlja?	1. Manje od 10 km 2. 10-20 km 3. Više od 20 km
B16	Da li je [ime odabranog deteta] ikad povređeno ili se razbolelo (nezavisno od toga da li malo ili mnogo) tokom rada u poljoprivredi?	1. Da 2. Ne
B17	Ako B16=1 Koji je povredu ili oboljenje [ime odabranog deteta] zadobio/la? Molimo odaberite sve što je primenjivo ukoliko je bilo povređeno ili se razbolelo više od jednog puta:	1. Posekotine ili ogrebotine 2. Opekotine 3. Slomljene kosti 4. Uganuća ili istegnuća 5. Ubodne rane 6. Toplotna iscrpljenost ili toplotni udar 7. Izlaganje hemikalijama ili trovanje 8. Ujedi ili ubodi životinja 9. Povrede u vezi sa opremom 10. Drugo (navedite): _____
B18	Ako B16=1 Šta je bio uzrok povrede/oboljenja?	1. Nepravilna upotreba opreme ili alata 2. Klizanje ili pad 3. Napad životinje ili nesreća 4. Izlaganje hemikalijama ili trovanje 5. Izlaganje toploti ili suncu 6. Prenaprezanje ili umor 7. Drugo (navedite): _____
B19	Da li je dete dobilo bilo kakvu medicinsku pomoć zbog povrede?	1. Da, dobilo je medicinsku pomoć 2. Ne, nije dobilo medicinsku pomoć
B19.1	Ako B19=2 Zašto ne?	1. Nema zdravstvenih ustanova u blizini 2. Nepostojanje prevoza do zdravstvene ustanove 3. Medicinska pomoć je preskupa 4. Povreda nije bila dovoljno ozbiljna da zahteva medicinsku pomoć 5. Drugo (navedite): _____
B20	Da li je [ime odabranog deteta] bio/la obučena/a o bezbednosti ili mu/joj je bila obezbeđena zaštitna oprema pre povrede?	1. Da, on/a je obučena/a i data mu/joj je zaštitna oprema 2. Da, on/a je dobio/la obuku o bezbednosti 3. Da, on/a je dobio/la zaštitnu opremu 4. Nije bilo obuke o bezbednosti niti je obezbeđena zaštitna oprema
B21	Da li [ime odabranog deteta] pomaže i u kućnim poslovima pored šumarskih i poljoprivrednih radova?	1. Da 2. Ne
B22	Ako B21=1 Sa kojim od sledećih kućnih poslova [ime odabranog deteta] help with? Molimo odaberite sve što je primenjivo:	1. Kuvanje obroka (uključujući pripremu obroka, sečenje povrća, itd.) 2. Čišćenje kuće (uključujući metenje, brisanje, pranje sudova, itd.) 3. Pranje veša (uključujući pranje, sušenje, slaganje, itd.) 4. Briga o mlađoj braći i sestrama (uključujući hranjenje, kupanje, igranje sa njima, itd.) 5. Briga o starijim ili invalidnim članovima porodice (uključujući pružanje pomoći u svakodnevnim aktivnostima, obavljanje sitnih poslova, itd.) 6. Radovi u bašti ili u dvorištu (uključujući zalivanje biljaka, pletanje korova, podrezivanje, itd.) 7. Drugo (navedite): _____
B23	Koliko sati dnevno [ime odabranog deteta] obavlja kućne poslove, pored poljoprivrednih ili šumarskih radova?	1. Manje od 1 sata 2. 1-2 sata 3. 2-4 sata 4. 4-6 sata 5. 6-8 sati 6. Više od 8 sati

Aneks 9. Detaljni opis postupka uzorkovanja

Studija je sprovedena sa slučajnim uzorkom od 1000 seoskih domaćinstava na Kosovu, gde su ciljnu populaciju činili građani koji žive u ruralnim oblastima. Prema popisu iz 2011. koji je objavila Agencija za statistiku Kosova, utvrđeno je da 60% stanovništva Kosova živi u ruralnim oblastima, što ukupno čini oko 1.025.123 osobe od 1.708.538 ljudi.

Cilj ankete je bio da se prikupe informacije o dečijem poljoprivrednom radu, a anketa na nivou domaćinstava se smatrala korisnim alatom za ovu svrhu. Istraživanje su sprovedi obučeni popisivači, koji su obilazili pojedinačna domaćinstva sa postavljenim primarnim jedinicama uzorkovanja (više o ovome u okviru metodologije istraživanja) i prikupljali informacije putem intervjua licem u lice sa odraslim članovima domaćinstva, kao i posmatranjem domaćinstva. aktivnosti. Da bi se prikupile informacije o dečijem radu u poljoprivredi, anketa je uključivala pitanja o broju i starosti dece u domaćinstvu, njihovim radnim aktivnostima, vrsti posla kojim su se bavili, satima koje su radili i uslovima pod kojima su radili. Pored toga, pitanja o uključenosti domaćinstva u poljoprivrednu proizvodnju, kao što su vrsta uzgajanih useva, veličina farme i radna snaga, korišćena su da bi se obezbedio dragocen kontekst za razumevanje obima dečijeg rada u poljoprivredi u ovoj oblasti. Anketa je sprovedena sa osetljivošću i poštovanjem, obezbeđujući zaštitu privatnosti i bezbednosti svih ispitanika

Opšte napomene o anketi:

- Za dobijanje informacija o dečijem radu u poljoprivredi, u anketu su uključena pitanja o broju i starosti dece u domaćinstvu, njihovim radnim aktivnostima, vrsti posla koji su obavljali, satima u kojima su radili i uslovima pod kojima su radili. Pored toga, pitanja o uključenosti domaćinstva u poljoprivrednu proizvodnju korišćena su za kontekstualizaciju obima zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi u ovoj oblasti.
- Istraživanje je obuhvatilo i poseban modul u vezi sa vrstama radnih aktivnosti kojima se bavilo određeno dete u domaćinstvu, na koji je odgovarala izabrana odrasla osoba. Za odgovor na modul za određeno dete korišćeno je navođenje imena dece uzrasta 10-17 godina u domaćinstvu, a jedno od dece je izabrano nasumično. Deca za koju je odrasla osoba odgovorila smatrana su delom ciljne populacije za diskusije u fokus grupama.

Distribucija uzorka je odrađena na sledeći način:

Region	Procenat	Intervjui n=1000
Priština	23%	230
Đakovica	17%	170
Prizren	14%	140
Mitrovica	14%	140
Peć	11%	110
Uroševac	11%	110
Gnjilane	10%	110
Ukupno	100%	1000

Rod	Procenat (zvanilni podaci)	Intervjui n=1000
Žene	43.4%	434
Muškarci	56.6%	566
Ukupno	100%	1000

Anketna metodologija

Korišćena metodologija je višefazno klasterno uzorkovanje sa stratifikacijom. Praćene su sledeće faze:

Faza 1

- Odabir primarnih jedinica uzorkovanja (PJU)
- Stratifikacija po regionu i stepenu urbanog razvoja

Faza 2

- Odabir domaćinstava (sekundarnih jedinica uzorkovanja)
- Ponderisani metod nasumične rute

Faza 3

- Odabir ispitanika (konalna jedinica uzorkovanja)
- Metod poslednjeg rođendana

Svaka faza je detaljno objašnjena u nastavku teksta:

Prva faza: Odabir primarnih jedinica uzorkovanja

Primarne jedinice uzorkovanja (PJU) su bile popisna područja (PP)⁶ definisana popisom. Jedinica analize (skrininga) su bila domaćinstva u odabranim PP. Za potrebe uzorkovanja primarne jedinice uzorkovanja, su korišćene kao geografska područja definisana na osnovu glasačkih centara. Ova područja posebno definisana na mapi su služila kao geografski klasteri uzorkovanja. Pošto glasački centar (GC) definiše anketno područje, zbog lakoće razumevanja u celoj metodologiji se za anketno područje koriste GC ili PP.

IDRA poseduje bazu podataka GC sa centralnih izbora na Kosovu. Geografske oblasti koje predstavljaju GC su konačne i međusobno se isključuju. Baza podataka sadrži oko 3500 GC i za svaki slučaj sadrži sledeće informacije:

- Region u kom se nalazi GC
- Okrug u kom se nalazi GC,
- Opština u kojoj se nalazi GC
- Adresa GC,

⁶ Popisno područje (PP) je najmanja geografska statistička jedinica stvorena za popis stanova i stanovništva. Na primer, PP može biti gradski blok, selo ili deo sela, ili grupa malih sela. EA ima dobro definisane granice identifikovane na mapi.

- Broj registrovanih glasača,
- The number of registered voters,

Centralna izborna komisija Kosova je takođe objavila mape područja koje pokriva svaki GC. Svaki GC ne može imati manje od 150 i ne više od 1000 registrovanih glasača. Broj PP izabranih unutar svakog regiona bio je proporcionalan broju domaćinstava u tom regionu i uzimao je u obzir ukupnu veličinu uzorka od 100 GC. PP su nasumično birana sa nacionalne liste dok se ne postigne dovoljan broj u svakom regionu. Mape izabranih PP je pribavila IDRA pre sprovođenja istraživanja.

Studija je koristila dvostepenu stratifikovanu verovatnoću proporcionalnu veličini (PPS) klustersku nasumičnu metodologiju uzorkovanja da bi se došlo do reprezentativnog uzorka. U prvoj fazi izvršena je stratifikacija po regionima i urbanim i ruralnim područjima unutar svakog regiona. U drugoj fazi, primenjena je metodologija PPS zasnovana na broju domaćinstava u stratumima za odabir PP koja su pokrivali od 70 do 150 domaćinstava u opštinskim okruzima. Unutar ovih popisnih područja odabrani su klasteri određenog broja domaćinstava jednostavnim nasumičnim uzorkovanjem.

Predloženo je da se jedinice za izbor budu stratifikovane sledećim redosledom:

- a. *Stratifikacija po regionu* – svaki region se smatrao zasebnim stratumom. Planiran broj PP je nasumično odabran za svaki stratum.
- b. *Stratifikacija po podeli urbanih-ruralnih područja* – odabrana PP svaki region su podeljena proporcionalno broju domaćinstava koja se nalaze u urbanim i ruralnim popisnim područjima za taj specifični region. Procenti urbaniteta su unakrsno provereni sa dostupnim podacima o stanovništvu za svaki region⁷. Na kraju su urbana područja odbačena jer su cilj ovog istraživanja bila ruralna.

Verovatnoća proporcionalna veličini

Za izbor EA se koristi Complex Sample Module IBM SPSS 25. Ovaj modul SPSS-a omogućava stratifikaciju poprečnog preseka, kao što su regioni i urbanizam. Izračunaće se verovatnoće uključivanja prve faze i težine uzorkovanja prve faze.

Algoritam koji se koristi za izbor oblasti nabiranja je PPS-Systematic (WOR⁸). Broj stanovništva se koristi kao mera veličine. Ovaj algoritam daje veće šanse za izbor onim PP koja imaju više stanovnika. Drugačije rečeno, veća je verovatnoća da će biti izabrana veća naseljena područja. PP sa malim brojem stanovnika takođe imaju šansu za selekciju, ali manje od „gušćih” PP.

PPS postupak je poželjniji od drugih tehnika selekcije kao što je „iz šešira” ili kako je poznato u statističkoj zajednici, jednostavno nasumično uzorkovanje (SRS). SRS svakoj primarnoj jedinici uzorkovanja daje jednaku verovatnoću odabira, što znači da mali klasteri takođe imaju „velike” šanse da budu izabrani.

Druga faza: Odabir domaćinstava

Nakon što je završen odabir PP, pristupilo se izboru domaćinstava. Za svako od odabranih PP dobijene su mape (i elektronske i štampane) i određena je polazna tačka – zgrada koja je bila lako prepoznatljiva i dostupna. Svako od ovih odabranih polaznih tačaka dodato je nasumično odabrano rastojanje i pravac. Ovo je postignuto inkorporiranjem dve varijable u bazu podataka odabranih PP, naime, smer i udaljenost.

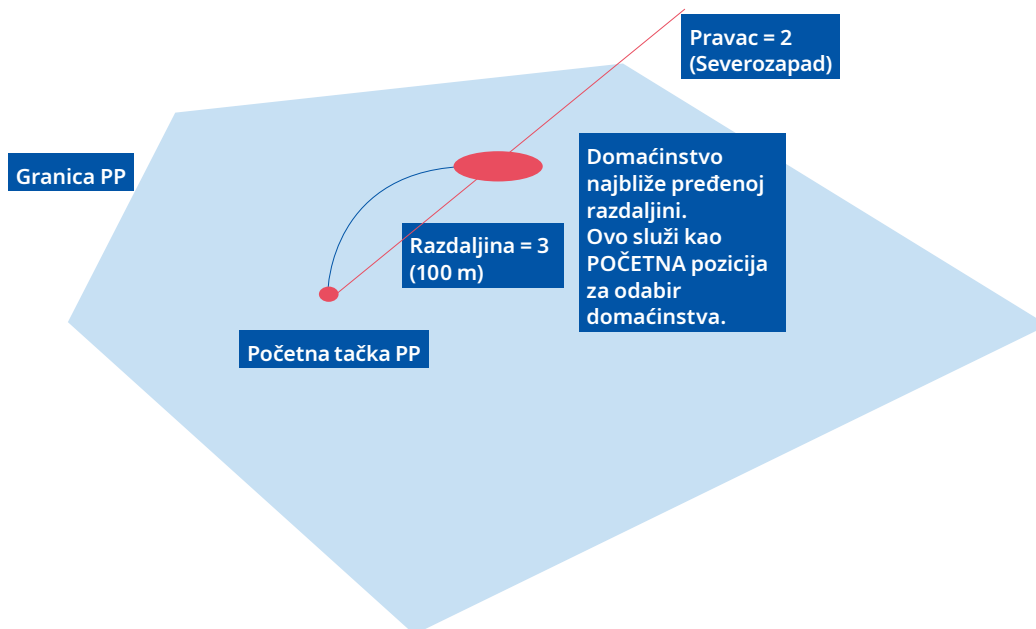
⁷ Uzeti su obzir podaci s apopisa, ali i drugi izvori

⁸ Ovi termini su korišćeni naizmenično i oba se odnose na zaposlenog koji sprovodi skrining

Promenljiva pravca je kreirana pomoću RV. UNIFORM nasumične funkcije u SPSS SINTAKSI, sa SEED postavljenim kao nasumičnim i korišćenjem mersenovog twistera kao generatora brojeva. Ova promenljiva dobija vrednosti u rasponu od 1 do 8, koje su označene na sledeći način: 1 = sever, 2 = severoistok, 3 = istok, 4 = jugoistok, 5 = jug, 6 = jugozapad, 7 = zapad, i 8 = severozapad.

Promenljiva udaljenost je takođe generisana korišćenjem RV. UNIFORM nasumične funkcije u SPSS SINTAKSI, sa SEED postavljenim kao nasumičnim i korišćenjem mersenovog twistera kao generatora brojeva. Ova promenljiva je pretpostavljala vrednosti u rasponu od 1 do 6, koje su označene kao 1 = 0 metara, 2 = 50 metara, 3 = 100 metara, 4 = 150 metara, 5 = 200 metara i 6 = 250 metara. Rastojanje je izračunato uzimajući u obzir granice popisnog područja

Popisivaču/anketaru⁹ je data mapa PP, početna tačka, pravac i rastojanje. Kada je popisivač pronašao početak, pronašao je zadati pravac i prešao zadatu udaljenost. Nakon što je prešao zadatu udaljenost u datom pravcu, popisivač je pronašao najbliže domaćinstvo. Ovo se smatralo POČETKOM za odabir domaćinstva. (Videti donju sliku).

Kada je došao do POČETNE POZICIJE, popisivač je počeo da prebrojava jedinice domaćinstva. Popisivač je pokušao na svaka K-ta¹⁰ vrata na svom dok nije odradio/la dodeljen broj preliminarne intervjua za taj glasački centar. Popisivač je pokušao da priđe ispitaniku samo u odabranom domaćinstvima, odnosno iza svakih n-tih vrata.

- a. Kada bi popisivač stupio u kontakt sa odgovarajućim članom domaćinstva, predstavio/la bi se i objasnio/la svrhu istraživanja, Onda bi popisivač zamolio/la ispitanika da učestvuje.

⁹ Ovi termini su korišćeni naizmenično i oba se odnose na zaposlenog koji sprovodi skrining

¹⁰ Interval odabira je bio u korelaciji sa brojem domaćinstava koja se nalaze na geografskom području PP

- b.** U slučajevima kada je popisivač kontaktirao/la člana domaćinstva koji nije ispunjavao uslove za intervju, popisivač je napravio/la popis članova domaćinstva koje treba intervjuisati i zakazao/la kasniji razgovor. Popisivač je pokušao da kontaktira kvalifikovanog ispitanika još dva puta. Ako nakon trećeg pokušaja nije uspostavljen kontakt, domaćinstvo se smatralo neuspešnim. Ova metoda se naziva metodom slučajne rute (sa intervalom odabira $K=3$). Za vizuelni primer, pogledajte dijagram toka u nastavku teksta
- a.** U slučajevima kada nije bilo odgovora iz domaćinstva tokom prvog pokušaja, popisivač je zabeležio adresu domaćinstva i još dva puta pokušao da kontaktira nekog člana domaćinstva.

Treća faza: Odabir ispitanika

Nakon što je odabrano domaćinstvo, popisivač sastavlja listu svih članova domaćinstva koji imaju 18 godina ili više, uključujući njihove datume rođenja i pol. Ova sveobuhvatna lista odraslih članova porodice daje osnovu za primenu metode selekcije ispitanika. Popisivač bira člana domaćinstva koji je nedavno proslavio rođendan od dana intervjua. Važno je napomenuti da popisivač ne može intervjuisati više od jednog ispitanika po domaćinstvu.

Ovaj pristup je obezbedio da uzorak ima odgovarajuće mere za verovatnoću uključivanja, a istovremeno je bio isplativ, jer je metodom slučajnog puta izbegnuto navođenje domaćinstava u drugoj fazi selekcije. Lista PP je ispunila sve kriterijume ažuriranog i upotrebljivog okvira za uzorkovanje. Štaviše, naša predložena poboljšanja u metodi nasumične rute omogućila su svakom domaćinstvu u području glasačkog centra verovatnoću da bude izabrano, a ta verovatnoća bi se mogla aproksimativno odrediti.

